

Date of Publication 10th Posted on Every Month

સપ્ટેમ્બર : ૨૦૧૫

વર્ષ : ૧૦, અંક : ૨

₹ 20

સમાનો મન્ત્ર : । (ऋગ્વેદ)

સમાની પ્રપા । (અથર્વવેદ)

પરબ

તંત્રી : યોગેશ જોષી

समानो मन्त्रः (ऋग्वेद)

समाना प्रपा (अथर्ववेद)

परम

वर्ष : १०

स्थापना वर्ष : १९६०

संस्करण : २०१५

अंक : २

धीरु परीष
प्रमुखा

परामर्शनसमिति
रतिलाळ बीरीसागर
मध्यस्थ समितिना सत्य

उषा उपाध्याय
प्रकाशनमन्त्री

तन्त्री
योगेश जोषी

गुजराती साहित्य परिषद

मेघाणी ज्ञानपीठ ०० क. ला. स्वाध्यायमंदिर

गुजराती साहित्य परिषद (प्रकाशन विभाग), गोवर्धनभवन,
गुजराती साहित्य परिषद मार्ग, आश्रम मार्ग, नदीकिनारे, अमदावाद-३८० ००८
फोन : २६५८७८४७

પરબ

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના સભ્યપદ અને 'પરબ'ના લવાજમ અંગે :

¹/₁₅₇₅₀ 'પરબ' દર મહિનાની દસમી તારીખે પ્રકાશિત થાય છે.

¹/₁₅₇₅₀ 'પરબ'ના ગ્રાહક તથા પરિષદના સભ્ય વર્ષમાં ગમે ત્યારે થઈ શકાય છે.

¹/₁₅₇₅₀ 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ __ ૧૫૦ છે.

¹/₁₅₇₅₀ વિદ્યાર્થીઓ માટે 'પરબ'નું વાર્ષિક લવાજમ __ ૭૫ છે. સાથે પ્રમાણપત્ર બીડવું.

¹/₁₅₇₅₀ ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદના વાર્ષિક તેમજ આજીવન સભ્યપદના શુલ્કમાં 'પરબ'ના લવાજમનો સમાવેશ થઈ જાય છે.

¹/₁₅₇₅₀ પરિષદના વાર્ષિક વ્યક્તિગત સભ્યપદનું શુલ્ક __ ૨૦૦ તથા સંસ્થાગત સભ્યપદનું શુલ્ક __ ૩૦૦ છે.

¹/₁₅₇₅₀ પરિષદના આજીવન સભ્યપદનું શુલ્ક __ ૨,૦૦૦ છે તથા સંસ્થા આજીવન સભ્ય ફી __ ૩,૦૦૦ છે. (વિદેશવાસીઓ માટે ૭૫ પાઉન્ડ અથવા ૧૩૦ ડોલર.)

¹/₁₅₇₅₀ 'પરબ' લવાજમ તથા પરિષદ સભ્યપદ શુલ્કની રકમ મનીઓર્ડર અથવા ડિમાન્ડ ડ્રાફ્ટથી 'ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ'ના નામે જ મોકલવી.

લેખકોને :

¹/₁₅₇₅₀ 'પરબ'માં પ્રગટ થતાં લખાણોમાંના વિચાર-અભિપ્રાયની જવાબદારી જે તે લેખકની રહે છે.

¹/₁₅₇₅₀ લેખકોએ પોતાનું લખાણ ફૂલ્સકેપ અથવા □ સાઈઝના કાગળની એક બાજુએ, સુવાચ્ય અક્ષરે લખી મોકલવું. પોસ્ટકાર્ડ, ઈનલેન્ડ કે ચબરખીઓમાં કૃતિ મોકલવી નહીં. પ્રત્યેક કૃતિ નીચે પૂરું સરનામું લખવું તથા એક નકલ પોતાની પાસે રાખીને જ કૃતિઓ મોકલવા વિનંતી.

¹/₁₅₇₅₀ સ્વીકૃત કૃતિની જાણ કરાશે. ટપાલ-ટિકિટો ચોટાડેલું કવર મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃત કૃતિ પરત કરવામાં આવશે, અન્યથા કૃતિ અસ્વીકૃત ગણાવી. પોસ્ટકાર્ડ મોકલ્યું હશે તો અસ્વીકૃતિની જાણ કરાશે.

¹/₁₅₇₅₀ મત્રવ્યવહારનું સરનામું : તંત્રી, 'પરબ', ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ (પ્રકાશન વિભાગ), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, 'ટાઇમ્સ' પાછળ, નદીકિનારે, પો.બો. ૪૦૬૦, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮

'પરબ' સંવર્ધક : ગુજરાત સ્ટેટ ફર્ટિલાઇઝર્સ એન્ડ કેમિકલ્સ લિ., વડોદરા

E-mail : gspamd@vsnl.net

ફોન અને ફેક્સ : ૨૬૫૮૭૮૪૭

Web-site : www.gujaratisahityaparishad.org

www.gujaratisahityaparishad.com

ISSNO250-9747 પરબ

છૂટક કિં. __ ૨૦/-

માલિક : ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ વતી મુદ્રક અને પ્રકાશક : ઉષા ઉપાધ્યાય (પ્રકાશનમંત્રી), ગોવર્ધનભવન, આશ્રમમાર્ગ, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ માર્ગ, અમદાવાદ ૩૮૦૦૦૮ □ તંત્રી : યોગેશ જોષી □ મુદ્રણસ્થાન : શારદા મુદ્રણાલય, ૨૦૧, તિલકરાજ, પંચવટી પહેલી લેન, આંબાવાડી, અમદાવાદ ૩૮૦૦૬૬

સંકલન

પ્રમુખપદેથી : સાહિત્ય અને પદ્યનાટક, ધીરુ પરીખ 6

કવિતા : જળ અને માછલી, કિશોરસિંહ સોલંકી 10, પવનપીઠ પર લયની લગની, ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટ 12, બે ગીત, સંજુ વાળા 13, ત્રણ ઢાઈકુ, ધનસુખલાલ પારેખ 14, બીક ના બતાવો મને, હરીશ દાસાણી 15

વાર્તા : નવાં પ્રયાણ, પ્રવીણસિંહ ચાવડા 16, સારા દિ', રામ મોરી 28

નિબંધ : દષ્ટિકોણ અને અભિપ્રાય, નિર્મિશ ઠાકર 35, પ્રથમ ગ્રાસે શર્કરા, અરુણા જાડેજા 39

ભારતીય સાહિત્ય : બે કાવ્યો (બંગાળી), સુનીલ ગંગોપાધ્યાય; અનુ. રમણીક સોમેશ્વર 44, પોરોકાકાની યાદ, પીટર બિક્સલ, અનુવાદ : રમણ સોની 45

આસ્વાદ : બારી બહારનું દર્શન, વિનોદ જોશી 50

28મું જ્ઞાનસત્ર

આચમન : નિબંધની ઝાંખી પડતી જતી છબી, કિશોરસિંહ સોલંકી 54, કવિતાની અતિવૃષ્ટિ : વર્ષ 2012-13ની કવિતાનું સરવૈયું, સુધા ચૌહાણ 61

સમીક્ષા/ગ્રંથાવલોકન : સ્વીકૃત સંવેદનાનો માપદંડ, ડૉ. પન્ના ત્રિવેદી 71, રતિલાલ બોરીસાગરનું 'ભદ્રંભદ્ર' અમર છે !, અશોક દવે 73, પુત્રના હૃદયસ્પર્શી પત્રો, કીર્તિદા શાહ 76, શિશુપ્રેમી સોનીએ ઘડેલાં મૂલ્યવાન ઘરેણાં, ઈશ્વર પરમાર 79

આવરણચિત્ર

સંદર્ભનોંધ : પીયૂષ ઠક્કર 81

આપણી વાત : સંકલન : પ્રફુલ્લ રાવલ 82

પત્રસેતુ : એન. એલ. રાઠોડ 86

આવરણ : નીલિમા શેખ

નાટક મુખ્યત્વે માનવજીવનનાં વિવિધ મૂલ્યો અને તેનું દાર્શનિક જ્ઞાન આપવા સંસ્કૃત ભાષાકાળથી આપણે ત્યાં ખપમાં લેવાતું આવ્યું છે. આપણે ત્યાં કાલિદાસ ઇત્યાદિનાં નાટકોમાં આ ગદ્યપદ્યમિશ્રિત રીતિ જોઈ શકાય છે. અંગ્રેજીમાં શેક્સપિયર વગેરેમાં પણ ગદ્યપદ્યમિશ્રિત રીતિ જોવા મળે છે. એ પૂર્વે ગ્રીક નાટકો કે મધ્યયુગ દરમિયાન યુરોપનાં મિરેકલ પ્લેઝ (miracle plays) પણ પદ્યમાં રચાતાં હતાં. પરંતુ ત્યારબાદ નાટકો પદ્યાભિમુખ થવાને બદલે પદ્યવિમુખ થતાં ગયાં.

પણ વીસમી સદીમાં આ પદ્યનાટક પુનઃ સર્જાવા લાગ્યાં જેમાં યેટ્સ (Yeats) અને ટી. એસ. એલિયટ (T. S. Eliot)નો ફાળો પ્રમુખ રહ્યો છે. આ હકીકતને ફ્રેઝરે (Frazer) પોતાના ‘ધ મોડર્ન રાઇટર એન્ડ હિઝ વર્લ્ડ’ (The Modern Writer and His World)માં જણાવ્યું છે કે ‘We have seen that by the 1930 all the various types of prose drama which we have been considering might be said to have reached a dead end.’ (આપણે જોયું કે ૧૯૩૦ના દાયકામાં ગદ્યનાટકના વિવિધ પ્રકારો સ્વીકારાયા છે તે જાણે તેના અંત તરફ પહોંચી ગયા છે.) બર્નાર્ડ શૉનાં નાટકોમાં નાટ્યના પ્લોટને સ્થાને તરંગલીલાને વધારે મહત્ત્વ અપાયેલું જણાય છે. વળી પાત્રોને સ્થાને જાણે રેખાચિત્રો વધુ આકર્ષક બન્યાં છે. એમનો આશય જૂની વિચારસરણીની સાથે નવ્ય વિચારણાને પ્રાધાન્ય આપવાનો છે.

પરંતુ ટી. એસ. એલિયટે ‘The Rock’ (ધ રોક), ‘Murder in the Cathedral’ (મર્ડર ઇન ધ કથીડ્રલ) તથા ‘The Family Reunion’ (ધ ફેમિલી રિયુનિયન) એમ ઉત્તરોત્તર પોતાનાં નાટકોમાં પદ્યનો મહિમા કર્યો છે અને તેની નાટ્યાત્મક પ્રભાવકતા વધતી જતી જોવા મળે છે.

આપણે ત્યાં મધ્યકાળમાં પ્રેમાનંદે પોતાનાં કેટલાંક આખ્યાનોમાં પ્રસંગોપાત સંવાદો મૂકેલા છે. ‘સુદામાચરિત્ર’માં સુદામા અને તેમનાં પત્ની વચ્ચેનો આ સંવાદ નાટ્યાત્મક છે :

‘જઈ જાયો જાદવરાય, ભાવઠ ભાંગશે રે;
હું તો કહું છું લાગી પાય, ભાવઠ ભાંગશે રે;
ધન નહિ જડે તો ગોમતી-મજજન-હરિદર્શન-ફળ નવ જાય’

સુદામા જવાબ આપે છે :

સુદામા કહે : ‘વિપ્રને નથી માગતાં પ્રતિવાય
પણ મિત્ર આગળ મામ મૂકી નાયતાં જીવ જાય.
માન ન મૂકીએ રે.’

આમ છતાં આ આખ્યાનો છે. નાટકની કેટલીક ક્ષણો પ્રેમાનંદે ઝડપી લીધી છે અને તેને પાત્રમુખે પદસંવાદ પણ પ્રયોજ્યા છે.

આ જ રીતે આપણે ત્યાં ગુજરાતની જૂની રંગભૂમિનાં નાટકોમાં પણ જ્યારે ઊર્મિ-સંવેદનની ઉત્કટતા આવતી ત્યારે પાત્રો ગીત ગાતાં. એટલે એ નાટકોમાં પણ પદનો ઉપયોગ થયેલો છે. ભવાઈમાં પણ પાત્રો દેશી ઢાળોમાં ગીતો ગાતાં. આમ, નાટકમાં પદનો ઉપયોગ તો થતો જ આવ્યો છે પણ આપણે ત્યાં સંપૂર્ણ પદનાટકની વિભાવના ન્હાનાલાલમાં કંઈક અંશે જોવા મળે છે. એમણે એને ડોલનશૈલી કહી છે તે જ પદના લયડોલનની સૂચક છે. અલબત્ત, એ ગદ્ય ન્હાનાલાલને અંગ્રેજી બ્લેન્ક વર્સની અસર તળે નિપજાવવાની પોતાનાં નાટકોમાં આવશ્યકતા જણાઈ છે. આ વિશિષ્ટ લયાત્મક ગદ્યને એ પદનો પર્યાય માની ડોલનશૈલી કહી નાટકમાં પ્રવૃત્ત રહ્યા છે.

ત્યારબાદ પદનાટકની દિશામાં સભાન પ્રયત્ન ઉમાશંકર જોશીમાં જોવા મળે છે. તમે એને સંવાદ-કાવ્યો પણ કહી શકો. પણ સંવાદ કે એકોક્તિ દ્વારા પાત્રનો વાચિકમ્ અને આંગિકમ્ અભિનય પ્રકટતો હોય છે તેથી ત્યાં પદનાટકની પૂરી સંભાવના છે. એમના ‘પ્રાચીના’ અને ‘મહાપ્રસ્થાન’માંની રચનાઓ આપણે ત્યાં આ પદનાટકની દિશામાં સફળ આરંભ છે. એમના ‘મંથરા’ કાવ્યમાં શરૂમાં ૨૮ પંક્તિની મંથરાની પ્રલંબ ઉક્તિ પછી નાટ્યાત્મક સંવાદ રચાય છે. મંથરાની આ ઉક્તિ સાંભળીને બાલિકા પૂછે છે અને પદાત્મક નાટ્યસંવાદ રચાય છે :

બાલિકા : ધાત્રીને તો ધુત્કારી તેં દૂર કરી,
તેજોદાત્રી તણી તને અસૂયા ના જેવીતેવી.

મંથરા : કોણ છે તું, અલ્પમતિ, અતિભાષિણી અબૂજ ?

બાલિકા : હું તો છું ઋજુલા, મને ઓળખી ના ?

મંથરા :

ના.

ઋજુલા :

સુભગે !

માનીશ તું હું છું તું જ.

મંથરા :

નાનકડી આવડી હું ?

અલબત્ત, આમાં નાટકમાં જે બોલચાલની સહજ પદાવલી જોઈએ તે ક્યાંક ખોડંગાય છે. પણ એમાં વાચિકમ્ અવશ્ય અનુભવાય છે અને તે દ્વારા થોડો આંગિકમ્ અભિનય પણ સિદ્ધ થાય છે.

નાટકમાં વાચિકમ્ અને આંગિકમ્ બંને સહજ રીતે આવે તો તે સફળ નાટ્યકૃતિ બને અને પદમાં પદલયની વિશેષતાને કારણે કદાચ કવિ પદનાટકમાં સાહજિક ભાષાકર્મથી થોડા દૂર હટી જતા હોય છે. આમ, આપણે ત્યાં પદનાટકનો સાચો આરંભ ગાંધીયુગ અને ઉમાશંકર જોશીથી થાય છે.

ત્યારબાદ રાજેન્દ્ર શાહે પણ પદનાટક પર કલમ અજમાવી છે. એમના પ્રથમ કાવ્યસંગ્રહ ‘ધ્વનિ’માં ‘શેષ અભિસાર’ અને ‘પ્રાસાનુપ્રાસ’ આ પ્રકારની રચનાઓ છે. તો ‘શ્રુતિ’ કાવ્યસંગ્રહમાં ‘પદ્માવતી’, ‘શાન્ત કોલાહલ’ સંગ્રહની ‘ફેરિયો અને ફક્કડ’ આ પ્રકારના પદનાટકની ગતિ સૂચવતી કૃતિઓ છે. તો વળી ‘પ્રસંગસપ્તક’ નામના એમના કાવ્યસંગ્રહની સાતેય રચનાઓ આવાં પદનાટકો છે. ‘શેષ અભિસાર’ એ એમનું પ્રથમ પદનાટ્યાત્મક કાવ્ય છે. મરણશય્યા પર પડેલી એક વ્યક્તિને યમરાજના આગમનનો અણસાર આવી જાય છે. એ જવા તૈયાર છે. આસપાસનાં લોકો મરણશય્યા પર પડેલી વ્યક્તિની અંતિમ ક્ષણોથી વ્યથિત થઈ કંઈક અવાજ કરતા હોય, રોકકળ કરતા હોય તે સ્વાભાવિક છે. ત્યારે આવાં લોકોને તેમ કરતાં રોકવાની ઉક્તિથી કાવ્યનો આરંભ થાય છે. મરણશય્યા પર શ્વસતી સ્ત્રી ઉચ્ચારે છે :

સ્ત્રી :

ચૂપ હો, એ પધારે છે,

એના મહિષનો દૂર

ઘૂઘરો રણકે જેનો ઓરો ઓરો પડે ધ્વનિ.

મરણશય્યા પર પડેલી સ્ત્રીની ઉક્તિની પ્રથમ ત્રણ પંક્તિમાં જ આપણે વાચિકમૂની સાથે સાથે નાટ્યોચિત આંગિકમ્ પણ અનુભવી શકીશું.

પડેલી જ પંક્તિ ‘ચૂપ હો, એ પધારે છે’માં ‘ચૂપ હો’ શબ્દોમાં જાણે નાક પર આંગળી મૂકી આસપાસના સ્વજનોને, શોકાતુર સ્વજનોને, ચૂપ થઈ જવા કહે છે, અને શા માટે ? તો જવાબ છે ‘એ પધારે છે’. આ ‘એ’ કોણ ? વાચકને જિજ્ઞાસા જાગે તે સ્વાભાવિક છે અને ક્યાંક કોઈના આવવાનું નિહાળવા સહુ તત્પર બની જાય એવું દશ્ય પણ સર્જાય છે. પણ એ જે આવે છે તેનો ઉલ્લેખ તેના આગમનના કોઈક સ્વથી સૂચવાય છે.

‘એના મહિષનો દૂર

ઘૂઘરો રણકે જેનો ઓરો ઓરો પડે ધ્વનિ.’

આ અવાજ આવે છે તે ઘૂઘરાનો રણકો છે. આ ઘૂઘરો કોનો ? સ્ત્રી કહે છે કે એ મહિષનો છે. આ ‘મહિષ’ શબ્દથી કવિએ મૃત્યુના દેવ યમરાજનું આગમન સૂચવી દીધું છે. આમ, પુરાણકલ્પનના ઉપયોગથી મૃત્યુક્ષણની નિકટતા અને નિશ્ચિતતા દર્શાવી છે. આમ તો પેલી મરણશય્યા પર પડેલી સ્ત્રીને એ અવાજ દૂરથી આવતો સંભળાય છે. પણ કવિએ ત્રીજી પંક્તિમાં ‘ઓરો ઓરો’ શબ્દો વાપરીને યમરાજની ગતિ નજીક આવી રહી છે તે પેલી સ્ત્રીને સમજાઈ ગયું છે તે દર્શાવી આપ્યું છે.

આ રીતે આ સંવાદકાવ્યની પ્રથમ ત્રણ પંક્તિમાં જ કવિએ વાચિકમૂની સાથે સાથે નાટ્યોચિત આંગિકમ્ને પણ આવરી લીધો છે.

બંગાળીમાં પણ પદનાટક લખવાનો પ્રારંભ થઈ ગયો હતો. માઈકલ મધુસૂદન દત્તે (૧૮૨૪-૧૮૭૬) આ પ્રકારમાં ત્યાં ઓળખાતા ‘અમિતાક્ષર’ છંદમાં લખ્યું છે અને એમાં સાત કડી હોય છે. ત્યાં એમણે મુક્ત છંદથી કામ પાડ્યું છે. પણ ત્યાર પછી રવીન્દ્રનાથે સફળ પદનાટકો આપ્યાં છે. આ ગાળો ૧૯મી સદીનો અંતિમ તબક્કો હતો. ‘ચિત્રાંગદા’, જે ૧૮૯૦માં લખાયું તે, એમનું નોંધપાત્ર પદનાટક છે. પછી તો એમણે ‘વિદ્યાય અભિશાપ’ (૧૮૯૪), ‘માલિની’ (૧૮૯૬), ‘ગાંધારીર આવેદન’, ‘સતી’, ‘નર્કવાસ’ (ત્રણેય ૧૮૯૭)માં, ‘લક્ષ્મીની પરીક્ષા’ (૧૮૯૭), ‘કર્ણકુંતી-સંવાદ’ (૧૮૯૯) જેવા વિવિધ પૌરાણિક અને લોકકથા-આધારિત વિષયોને કેન્દ્રમાં રાખીને પદનાટકો આપ્યાં છે.

આ રીતે પદનો નાટકમાં ઉપયોગ કરવાની પ્રથા પશ્ચિમમાંથી આવી. એલિયટ તો કહેતા કે જે નાટ્યકાર કવિ ન હોય તે અધમ કક્ષાનો નાટ્યકાર છે. આ રીતે પદનો પદનાટકમાં પ્રયોગ થવો એ આવકાર્ય ઘટના બની રહી. પશ્ચિમમાં અને આપણે ત્યાં પણ વીસમી સદીના ઉત્તરાર્ધથી પદનાટકો લખાવાં શરૂ થયાં છે; પણ વાત આટલેથી અટકતી નથી. પદનાટકમાં ‘નાટક’ મહત્ત્વનું પદ છે. એટલે એમાંનું પદ અભિનયક્ષમ બને તે સર્જકે જોવું રહ્યું.

જળ અને માછલી | કિશોરસિંહ સોલંકી

નદી વહે છે
નદી છે તો કિનારા છે
કિનારા છે તો નદી છે
નદી ને કિનારાને જળ જોઈ રહે છે.

□

નદીમાં માછલી છે
નદી અને માછલી
એકબીજાને શોધતાં શોધતાં
જળ બની જાય છે.

□

જળમાં નદી છે
નદીમાં જળ છે
બન્ને પોતપોતાનું નામ કોતર્યા કરે છે
કિનારા જોયા કરે છે.

□

નદી રૂમઝૂમ ચાલતી જાય છે
એકાએક એને પ્રશ્ન થાય છે :
જળ અને માછલી એકબીજાની સાથે
અતૂટ સંબંધે જોડાયેલાં હોવા છતાં
જોડાયેલાં નથી એવું કેમ થયા કરે છે ?

□

આ પ્રશ્નને પણ દર્પણની જેમ આંખો છે
આંખોમાં પવન ખૂંચે છે
માછલી પવન વાગોળે છે.

□

માછલી સરક્યા કરે છે
ફરક્યા કરે છે
નથી ઘર કે માળો બનાવતી
બસ, તર્યા કરે છે સતત.
માછલી સ્થિર કે અસ્થિર
ફક્ત રાહ જોતી હોય છે તરવાની

તરતાં તરતાં તરી જવાય છે
એવું એ સ્પષ્ટપણે માને છે.

□

જળમાં માછલી
માછલીમાં જળ
જળમાં આકાશ
આકાશમાં વાદળ
વાદળમાં જળ
જળમાં માછલી
એવી સંતાકૂકડી રમતો સમય
પાંખો ફફડાવી ઊડતો રહે છે.
માછલી તો નિરાંતે નદીનો
ખળ...ખળ... આનંદ માણે છે.

□

માછલી જળમાં હોવા છતાંય
જળમાં હોતી નથી
જળના અવકાશને એ
પૂંછડીથી હલાવ્યા કરે છે
છતાંય કોરી ને કોરી જ હોય છે.
વહેતા જળમાં સ્થિર બનીને ઊભી રહે છે
પસાર થતી પળ પળને પીધા કરે છે.

□

ક્યારેક માછલી મરીને જીવતી લાગે છે
એ જાણે છે કે
જળ સાથેનો એનો સંબંધ
પથ્થર અને ઘડા જેવો છે
ઘડા ઉપર પથ્થર પડે
કે પથ્થર ઉપર ઘડો પડે
આખરે ફૂટવાનું તો ઘડાને જ છે.

□

માછલીને ખબર છે કે
જળ જ એનો જીવાત્મા છે
એ જળના દેહને સારી રીતે જાણે છે.
જળની છાયામાં સરકતી માછલીમાં

પ્રકૃતિની ચેતનાનું પ્રતિબિંબ પડે છે.

□

પ્રકાશ માછલીનો આત્મા છે
આત્માથી આત્માને જાણી શકાય છે
સત્યના આધારે માણી શકાય છે.

□

માછલી તરતી તરતી
ખોબામાં સમાઈ જાય છે
પૂછે છે : હું ક્યાં છું ?
જવાબ મળે છે : અર્ધના ખોબામાં.
મારું પાલન-પોષણ કરો
તમને પાર ઉતારીશ : માછલીએ ખોબાને કહ્યું.
શાની પાર ? ખોબાના જળમાં પ્રશ્ન પ્રગટ્યો
જળ જગતને ગળી જશે, તારે બચવું છે ?
તો મને બચાવ, એવું માછલી દઢપણે કહે છે.
જે બચે છે એ જ બીજાને બચાવે છે.

□

માછલી સરકે છે
ખોબામાંથી ઘડામાં
ઘડામાંથી તળાવમાં
તળાવમાંથી સમુદ્રમાં
સમુદ્રમાંથી સર્જનમાં
સચરાચર માછલી સર્જાવ્યા કરે છે
જગતના ઉત્પત્તિકાળથી...

પવનપીઠ પર લયની લગની | ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટ

પવનપીઠ પર લયની લગની
પલ પલ ઉપર પાકો ટાંકો
કણ કણ ઉપર અસલી આંકો
જળ પણ લય છે લય છે અગ્નિ !
મઘમઘ મઘમઘ ધરતી મૂકે
આભ ઊઘડે અચરજ ગૂંકે
લ્યો, મેં માંડી કથા વિહગની...

બે ગીત | સંજુ વાળા

૧. ચાલ્યા માળવા

આછા રે અણસારે મારગ ખાળવા

બે કાંઠાનાં બાંધ્યાં ઘમ્મર પૂર

મહાનદ વાટે ચાલ્યા માળવા

કહ્યું ચંદ્રને ધીમા તપજો

સૂરજને બે હાથ જોડવા નહીં ઠરવાને

અજબ રચાયો માલ્ય માલ્ય માહોલ

નીકળ્યા ગગનગોખ પર ઝરમરવાને

ચડવા ને ઊતરવા કમનીય ઢાળ અને

ઢોળાવ કળાયલ કાળવા

બે કાંઠાનાં બાંધ્યાં ઘમ્મર પૂર

મહાનદ વાટે ચાલ્યા માળવા

ભાળ્યા જળ ને કમળ નિહાળ્યા

જેના પર પદ્માસન વાળી પવન વિરાજે

ગાય દિશાઓ મંગળ, નભ-નક્ષત્રો વાજે,

લય બેઠા એ સ્થાને આજે

ત્યાં લગોલગ આસન રચવા

શાહીથી કંડાર્યા બાજઠ ઢાળવા

બે કાંઠાનાં બાંધ્યાં ઘમ્મર પૂર

મહાનદ વાટે ચાલ્યા માળવા.

૨. ઘા

બહુ ગમતા આ ઘા

તમે કહ્યું : કાજળમાં અગણિત

રંગ ભાળ અથવા તો ઊઠી જા

બાવાજી, અમને બહુ ગમતા આ ઘા.

હતું નજરથી નજીક એને

વનવગડે જઈ શોધ્યું

નાહકનું નતમસ્તક થઈને

અધકચરાને પોર્યું.

કયા કારણસર નર્યા બતાવા
સામે હો કરવાનું તા થૈ તા
બાવાજી, અમને બહુ ગમતા આ ઘા.
ભળી કુતૂહલ ભેળી ભમણા
ના ભાળે કેં ચોખ્ખું
જ્ઞાનગૂંચના આટે-પાટે
તળ ઉલેચ્યાં, લોચ્યું.*

ઊંડળમાં લીધા અડસટ્ટા
જેમ ફૂકાતા વેરાનોમાં વા
બાવાજી, અમને બહુ ગમતા આ ઘા.
નીંદરનાં સૌ પડળ ખોલવાં
કરી વિનવણી એવી
નરી ફૂકથી કરી ઇશારો
વાત કરી નહીં જેવી

શું કરવું ક્યાં જઈ નાખવી
અડાબીડમાં સમજણ નામે ધા
બાવાજી, અમને બહુ ગમતા આ ઘા.

* લોચ્યું = વાળનું લોચન કરવું

ત્રણ હાઈકુ | ધનસુખલાલ પારેખ

વળાવી બાને
વાડામાં મૂરઝાતો
તુલસીકયારો.

વરસાદમાં
ભંજાયો, અંદરથી
કોરોધાકોર.

આંગણો રમે
છ ગલૂડિયાં, પત્ની
ભીતર રૂએ.

બીક ના બતાવો મને
- કે તું ન રહીશ.

દવા લે, કસરત કર
ખાવામાં ધ્યાન રાખ.

તારાં નામ-રૂપ,
સ્મૃતિ-સંબંધ,
ખતમ થઈ જશે બધું.

શું ફરક પડે મને ?
હું અહીં હોઉં કે ત્યાં;
હું કાલિદાસ હોઉં કે
પાબલો નેરુદા;
માઈકલ એન્જેલો હોઉં
કે પછી પન્નાલાલ ઘોષ;
શું ફરક પડે મને ?

પાછો આવીશ.
ફરકાવીશ ધજા.

સૂતેલો માણસ
ગમે ત્યારે ઊભો થાય છે;
ચાલવા લાગે છે;
બોલવા લાગે છે -

ને ફેલાય છે ચારેબાજુ.
એ શું તમે રોજરોજ
જોતા નથી ?

થોડુંક ગાંડપણ હશે
ને

થોડુંક શાણપણ હશે.
ચિંતા ના કર.
જે કંઈ મારી પાસે હશે.
તે તારી પાસે પણ હશે.

મારા ખિસ્સામાં હશે
કે તારા પરસમાં હશે;
તારું તે મારું

I. D. Card
મારી પાસે પણ હશે.
તારી પાસે પણ હશે.

તારો થોડોક ચહેરો
મારામાં હશે;
ને મારા હાથ-પગ
તારામાં હશે.

તારી વ્યવહાર-બુદ્ધિ
મને લગ્ન-પ્રસંગે
કામ લાગશે;
મારી કવિતા
તને મુશાયરામાં કામ લાગશે.

ચિંતા ના કર.
જે કંઈ તારી પાસે હશે
તે મારી પાસે પણ હશે.

નવાં પ્રયાણ | પ્રવીણસિંહ ચાવડા

ડી. કે.ને સમાચાર એમની પત્નીએ આપ્યા. ઓટલા પર બેસી છાપું વાંચતા હતા ત્યાં એ ચાનો ખાલી કપ લેવા આવી. સ્ત્રીની આ મર્યાદા હતી : સ્વામી ઘેર ઉપસ્થિત હોય ત્યારે તે એમનાથી દૂર રહી શકતી નહીં; કોઈ ને કોઈ બહાને એમની પાસે પહોંચી જતી અને શાક સમારવું કે ચોખા વીણવા એ પ્રકારનું કામ લઈ સામે બેસી રહેતી. ડી.કે. ગંભીર પ્રકૃતિના અને અભ્યાસુ માણસ; રાજકારણથી લઈ ધર્મકારણ સુધીના લેખો એમને ઝીણવટથી વાંચવા જોઈએ. તેથી, સગાંસંબંધી અને પડોશીઓ વિશેની ક્ષુલ્લક વાતો પત્ની મીઠાશથી, વિવિધ હાવભાવ સાથે કરે તે એમના સુધી પહોંચતી નહીં. આ રીતે, પત્નીની એ પ્રવૃત્તિ નિર્દોષ હતી ! પતિના કાર્યમાં એનાથી વિક્ષેપ પડતો નહીં અને પત્ની દામ્પત્યની પ્રસન્નતા માણ્યાનો સંતોષ લઈ શકતી.

એ ચાલી ન ગઈ; કપરકાબીને રમાડતી સામે ઊભી રહી, 'પેલું તમે જાણ્યું ?'

ડી.કે.એ માત્ર પ્રશ્નાર્થમાં ભવાં ઊંચાં કર્યાં.

'આપણને આજ સુધી ખબર જ ન પડી. બોલો, કેવું કહેવાય !'

'શાનું કેવું ?'

'કે'છે કે પેલી બીના તો અહીં અમદાવાદમાં જ છે.'

'કઈ બીના... શાની બીના ?'

'હંસાકાકીની બીના, બીજી કઈ વળી ! ભણીને વકીલ બની છે અને કોર્ટમાં પ્રેક્ટિસ કરે છે, બોલો !'

કોના વિશે વાત થઈ રહી હતી તે સમજવામાં ડી.કે.ને વાર લાગી તેનું કારણ એ કે અન્ય લોકો માટે બીના તે એમને માટે બીનકી હતી.

છાપામાંથી નજર હટાવ્યા વગર એમણે કહ્યું, 'હશે. આપણે એવી પંચાતમાં પડવું નહીં.'

'નામ પણ બદલી નાખ્યું છે : બીના કશ્યપ ! પછી કોઈને ખબર કેવી રીતે પડે ? આ તો કોર્ટમાં કોઈ જોઈ ગયું. આ કશ્યપનું પૂછડું ક્યાંથી લગાવ્યું હશે ?'

'બીજું મેરેજ કર્યું હશે. કોઈ કશ્યપને પકડ્યો હશે. મેલ ને કડાકૂટ !'

બીનાનું પ્રકરણ ઘણું જૂનું હતું, સ્ત્રી પરણીને ડી.કે.ના ઘેર આવી એ પહેલાંનું, તેથી એણે એને જોઈ નહોતી; લોકો પાસેથી માત્ર એના વિશે સાંભળ્યું જ હતું. બીનાનાં લગ્ન છેક બનારસ થયાં હતાં. જ્ઞાતિનાં થોડાં કુટુંબ પેઢીઓથી બનારસ વસતાં હતાં તેથી લગ્ન જ્ઞાતિમાં જ થયાં ગણાય, પણ અજાણ્યો પ્રદેશ, ભાષા જુદી, સંસ્કારો જુદા, એમાં શું બન્યું તેની સ્પષ્ટ ખબર પડી નહીં. ભાગી ગઈ, કાઢી મૂકી કે કોઈ ઉપાડી

ગયું, પિયરમાં મા-બાપ રહ્યાં નહોતાં અને કલંકિનીને શોધીને પાછી લાવવામાં ભાઈ-ભાભીને રસ નહોતો.

આજે તો કોઈ એને યાદ પણ કરતું નહોતું.

‘બચ્ચારી !’

સ્ત્રીના નિઃશ્વાસ સાથે ચર્ચા પૂરી થઈ. સામેથી હોંકારો મળ્યો નહીં તેથી થોડી વાર આઘીપાછી થઈ એ રસોડામાં ચાલી ગઈ. વાંચતા હતા તે લેખ પૂરો કરી ડી. કે. પણ ઊભા થયા અને પ્રાતઃકર્મનો શેષ ભાગ પતાવ્યો.

બાથરૂમમાંથી નીકળતાં ચપટી વગાડી, ‘જલદી થાળી પીરસજે; મારે હાલ બહાર જવું પડે તેમ છે. એક અરજન્ટ કામ યાદ આવ્યું.’

કેવું કામ શાનું કામ એવો પ્રશ્ન સ્ત્રીએ કર્યો નહીં. ડી. કે.ને બીજા પુરુષો જેવું નોકરી કે ધંધાનું બંધન નહોતું તે સાચું, પરંતુ એ હંમેશાં દોડધામમાં રહેતા.

ખાસ્તું મોડું થયું હતું કારણ કે ઓટલે બેસીને ચા પીધી અને છાપાનો અભ્યાસ કર્યો તે સમય સવારનો નહીં, બપોરનો હતો. આગલી રાતે ઘેર આવતાં લગભગ ત્રણ વાગી ગયા હતા તેથી ડી. કે.ની સવાર બપોરે એક વાગ્યે પડી હતી. સામાન્ય રીતે પણ એમની દિનચર્ચા અનિયમિત રહેતી. ઘણી વાર સવારે વહેલા નીકળી જવું પડતું. એથી ઊલટું, કોઈ વાર આખો દિવસ ઊંઘ્યા કરતા અને સાંજના પાંચ પછી પ્રાતઃકર્મ પતાવી બહાર જતા.

બૂટ પર બ્રશ ફેરવતાં એમણે કહ્યું, ‘રાત્રે કદાચ મોડું થાય. મારું ઠેકાણું નહીં.’

આ વિધાન ઔપચારિક હતું. સ્ત્રીને ઉપયોગી થાય એવી કોઈ વિશેષ માહિતી એમાં નહોતી. ઘેરથી નીકળે પછી પરત આવવા બાબતે હંમેશાં અનિશ્ચિતતા રહેતી. કલાક – બે કલાકનું કહીને ગયા હોય અને ચાર-પાંચ દિવસે આવે. સ્ત્રી સમજતી હતી અને ગર્વ સાથે લોકોને કહેતી કે એમને હજાર કામ હોય. મોટા માણસો સાથે બેઠકઊઠક. રાજકારણી જેવા પોશાકવાળા માણસો ગાડીઓ લઈને આવતા અને એમને ઉપાડી જતા. એ બધા એમને ડી. કે. કહેતા. ધીમે ધીમે એ જ નામ ચલણમાં રહ્યું હતું; દિનકર, દિનુભાઈ ભુલાઈ ગયા હતા.

શરૂઆતમાં સ્ત્રીને પતિની કેટલીક પ્રવૃત્તિઓ સામે વાંધો હતો. એ કહેતી : બધું બરાબર, ભઈસા’બ, પણ તમે પેલું બંધ કરો. ‘જુગાર’ એવો શબ્દ હોઠ પર આવે તો શરીર અને મન અભડાઈ જાય એમ માનતી હશે તેથી કહેતી, ‘પેલું.’ ડી. કે.ને એની પ્રત્યે સહાનુભૂતિ હતી. બાળવાર્તા કહેતા હોય એવી લઢણથી એમણે એને સમજાવ્યું હતું કે જાહેર જીવનમાં, મોટા માણસો સાથે વ્યવહાર હોય ત્યારે અમુક... કરવું પડતું હોય છે. વળી, આ સાચું અને પેલું ખોટું એવું નક્કી કોણે કર્યું ?

વગેરે.

વર્તમાન સમયમાં પત્નીને કોઈ ફરિયાદ નહોતી. ડી. કે.ના આકાશી યાન સાથે એણે પોતાનું રમકડું જોડી દીધું હતું. પરિણામે, પતિનું જીવનદર્શન ટપક પદ્ધતિએ એનામાં પ્રવેશી અણુઅણુમાં પ્રસરી ગયું હતું. એમની ભાષા બોલતી અને એમના જેવા મુખભાવ કરતી.

એમના જ્ઞાનમાં તપતી. રસિકતામાં ભીંજાતી.

તે સાંજે છ વાગ્યે ડી. કે. એડવોકેટ બીના કશ્યપની ઓફિસમાં, એમની સામે બેઠા હતા.

હાડમારી ઓછી નહોતી પહોંચી. ઘણા કોઠા ભેદવા પડ્યા હતા. ભદ્ર, મીરઝાપુર, ઘીકાંટા – કોર્ટ ક્યાં એક હતા ? વકીલો અને ગુમાસ્તાઓના જંગલમાં ખાસ્તું અથડાયા પછી માહિતી મળી કે બીના કશ્યપ જેમાં પ્રેક્ટિસ કરતાં હતાં તે કોર્ટ તો નવા સંકુલમાં ખસેડવામાં આવી હતી. તાબડતોબ રિક્ષા પકડી એ સ્થળે પહોંચ્યા, પરંતુ વકીલસાહેબ એ પહેલાં નીકળી ગયા હતા. એક ગુમાસ્તાને ઝાલ્યો અને એ ભલા માણસે બે-પાંચ જગ્યાએ પૂછપરછ કરી રહી કાગળની કાપલી પર નામ-સરનામું અને ટેલિફોન નંબર લખી આપ્યાં.

આમ ઘણું કુટાવું પડ્યું. રિક્ષામાં પૈસાના ધુમાડા થયા. એમની જગ્યાએ બીજો કોઈ માણસ હોય તો એટલેથી કામ મુલતવી રાખે. એવું વિચારે કે ચાલો, સરનામું તો હાથમાં આવી ગયું છે; કાલે મળાશે. એક દિવસમાં માણસ ક્યાં નાસી જવાનું છે ? પરંતુ ડી. કે. ખંતીલા માણસ હતા. આજનું કામ કાલ પર ઠેલવાની વૃત્તિ એમનામાં નહોતી. કોઈ પણ પરિસ્થિતિમાં નિરાશ ન થવું તે એમનો બીજો ગુણ. ઊલટાનું, વિઘ્નો આવે તેથી એમના સંકલ્પને બળ મળતું અને ધ્યેયસિદ્ધિ માટેની ધગશ વધારે પ્રબળ બનતી.

અંતે, પાલડીની એક શાંત શેરીમાં ‘બીના કશ્યપ, એડવોકેટ’ એવું પાટિયું મળ્યું. અધિકારથી ઓફિસમાં પ્રવેશ કર્યો, ગુમાસ્તો કંઈક પૂછવા ગયો તેને હાથના ઝાટકાથી ચુપ કરી દીધો, વકીલની ચેમ્બરનું બારણું થોડા ઈંચ ઉઘાડ્યું અને છટાથી લગીને પ્રવેશ માટે મંજૂરી મારી, ‘આવી શકું, મેંડમ ?’

પછી, ઉત્તરની રાહ જોયા વગર અંદર સરકી ગયા.

વકીલની સામે બે માણસો બેઠા હતા અને કોઈ કેસની ચર્ચા ચાલી રહી હતી. એમને વિક્ષેપ ન પડે એ રીતે ડી. કે. ભીંત પાસેની એક ખુરશીમાં, શરીરને નાનું બનાવીને ગોઠવાઈ ગયા. ઓળખાણ પડી હોય એવું લાગ્યું નહીં, એટલે કે, બીનકી એમને ભૂલી ગઈ હતી. ઓ કે, ગુડ. કાળ નામના દેવતાનું પરાક્રમ !

ખરી ગમ્મત તે પછી થઈ. નિરાંતે જોવા-સાંભળવાની તક મળી ત્યારે સત્ય લાઘ્યું કે શોધવું, ખોજ કરવી તે આપણે માનીએ એટલી સરળ પ્રક્રિયા નથી. એનું સ્વરૂપ

મણકાનું નહીં પરંતુ માળાનું છે. એક પૂરી થઈ ન થઈ ત્યાં બીજી શરૂ થાય છે.

સરનામું હાથમાં આવ્યું અને જે-તે વ્યક્તિની સન્મુખ પહોંચ્યા તેથી એમ ન માની લેવાય કે શોધ પૂરી થઈ; અઘરું કામ તો હવે કરવાનું હતું. વિશાળ ખુરશીમાં ન સમાતી સ્ત્રીમાંથી એમની દૂબળીપાતાળી બીનકીને ખેંચી કાઢવાની હતી. ફૂલીને દડો બની ગયેલા ચહેરામાં બીજા, ઉદાસ ચહેરાની રેખાઓ વાંચવાની હતી. રંગ કરેલા ટૂંકા, બરછટ વાળ નરી આંખે દેખાતા હતા, પરંતુ એ તો છલ છે એમ માનવાનું હતું. દષ્ટિને કેળવવામાં આવે, કેમેરાને ચોક્કસ એંગલમાં ગોઠવવામાં આવે, તો લહેરાતા રેશમી કેશ દેખાશે એવી શ્રદ્ધા રાખવાની હતી.

એમની ધીરજ ફળી. ચર્ચામાં વ્યસ્ત વકીલની નજર થોડી થોડી વારે એમની તરફ આવવા લાગી. આવા બે-ત્રણ લસરકા પછી હોઠ પર સ્મિત ફરકી ગયું. વકીલ ટટ્ટાર થયા. ચર્ચાને ઝડપથી આટોપી લઈ મુલાકાતીઓને રવાના કર્યા. નવા અસીલનો વારો આવ્યો.

પોતાની સામેની ખુરશી બતાવતાં વકીલે કહ્યું, ‘બોલો સાહેબ, આપને કેમ આવવું પડ્યું ?’

‘મારું કામ સહેજ જુદા પ્રકારનું છે.’

પછી જે સંવાદ થયો તે બંને પાત્રોને શોભા આપે એવો હતો.

‘પ્રથમ એક સ્પષ્ટતા કરો, મેડમ.’

‘ચેસ ?’

ડી. કે. તો રમૂજના બાદશાહ ગણાતા.

‘એ કહો કે આપ વકીલ છો કે ડોક્ટર ?’

એમની બરાબરી કરે એવી ગંભીરતાથી વકીલે સામો પ્રશ્ન પૂછ્યો, ‘આપને કોનું કામ છે - વકીલનું કે ડોક્ટરનું ?’

‘માંદો માણસ કોની પાસે જાય ?’

‘તો હું ડોક્ટર છું.’

‘મારે તો હાર્ટ સ્પેશ્યાલિસ્ટ જોઈએ; મામલો હૃદયનો છે.’

‘બહાર બોર્ડમાં મોટા અક્ષરે લખ્યું છે - કાર્ડિયોલોજિસ્ટ; તે ન વંચાયું ?’

*

‘પુરુષની જાત !’

‘સાચી વાત છે.’

‘તમે ખોટું ન લગાડતા, પણ -’

‘આઈ કેન અન્ડરસ્ટેન્ડ, બીના.’

આ સંવાદ ઉપરના માળે, બેઠકરૂમમાં થઈ રહ્યો હતો. આસિસ્ટન્ટને જરૂરી

સૂચનાઓ આપી વકીલ મહેમાનને ચેમ્બરના પાછલા બારણેથી પોતાના નિવાસસ્થાનમાં લઈ ગયાં હતાં. જીભમાં હતી એવી જ ચપળતા દેહમાં હતી. હમણાં આવી – એવું કહેતાં બેડરૂમમાં ચાલ્યાં ગયાં હતાં અને પંદરેક મિનિટમાં ચહેરાને પાઉડરની પાછળ ઢાંકી, ભીના કેશ અને ગુલાબી કોંટન ડ્રેસમાં પ્રગટ થયાં હતાં.

વકીલની ચેમ્બર અને ત્યાંથી બેઠકરૂમ – આજની આ સિદ્ધિથી ડી. કે.ને સંતોષ હતો. એમણે તો એમ માન્યું હતું કે પ્રથમ મુલાકાત ઔપચારિક રહેશે, પરિચય તાજો કરવા પૂરતી. તે પછી કોર્ટમાં અને બંગલે ઘણા આંટા મારવા પડશે. બધી અનિશ્ચિતતાઓ. જુદું પડી ગયેલું માણસ આટલાં વર્ષે મળે તેનો શો ભરોસો ? ઓળખવાનો ઇનકાર કરે. અપમાન કરીને કાઢી પણ મૂકે. તું કોણ અને હું કોણ ?

તેમ છતાં, સાવધાનીની જરૂર હતી. ઉતાવળ કરવી નહીં. વિધાનોને બને તેટલાં સ્થિતિસ્થાપક બનાવવાં. ભાષાને તરતી રાખવી. કોઈ બાબતમાં અભિપ્રાય આપવો નહીં અને આપવો જ પડે તો તેનો આકાર વાદળ જેવો રાખવો.

આ જાતિ મુજબ, પુરુષની જાત વિશેના બીનકીના ઉદ્ગારને એમણે સમર્થન આપ્યું, ‘આઈ કેન અન્ડરસ્ટેન્ડ, તું જે અનુભવોમાંથી પસાર થઈ હશે –’

‘અનુભવોનું તો પૂછશો જ નહીં. મારા જેટલા અનુભવો હું નથી માનતી કે દુનિયાની બીજી કોઈ સ્ત્રીને થયા હોય.’

‘અને છતાં, તું એ બધામાંથી બહાર આવી ને ?’

‘બહાર આવીને કોઈની દયાથી નહીં, મિસ્ટર; મારી પોતાની તાકાત પર. અંધારા ખૂણામાં પડી હતી ત્યાં પેલો રાસ્કલ મળ્યો –’

‘કોણ રાસ્કલ ?’

‘મહાન જાદુગર કશ્યપ. એના જેવો જાદુગર ઈન્ડિયામાં બીજો નહીં હોય. તે વખતે મને દુનિયાદારીનું ભાન નહીં. એણે મને ખૂબ ફેરવી, બોમ્બે લઈ ગયો અને ત્યાં મને છોડીને ભાગી ગયો. બસ, બોમ્બેમાં મને નવી લાઈફ મળી. આઈ કમ્પ્યુલિટેડ માય એજ્યુકેશન, મેડ ન્યૂ એન્ડ ઇન્ટરેસ્ટિંગ ફ્રેન્ડ્ઝ. આજે જુઓ : ટુ ડે આયમ એ સક્સેસફુલ લોયર. થલતેજમાં આપણો મોટો બંગલો તૈયાર થઈ ગયો છે. દર્શોરા પર મૂવ થવાનું છે. શરૂઆતમાં એક સિનિયર સાથે કામ કરતી હતી, પણ એ બાસ્ટર્ડને કિક મારીને કાઢી મૂક્યો. આજે મારી પોતાની સ્વતંત્ર ધીકતી પ્રેક્ટિસ છે.’

ધીકતી પ્રેક્ટિસ – એ શબ્દોમાં ડી. કે.ને નાણાંનો અવિરત પ્રવાહ દેખાયો. નાણાંના યોગ્ય ઉપયોગ માટેની કેટલીક યોજનાઓ એમની પાસે હતી.

‘મને એક્સ્પ્લોઈટ કરતો હતો, પણ શું થાય ? મારે એની ગરજ હતી. અમદાવાદ જેવા શહેરમાં આટલી કોમ્પિટિશન વચ્ચે પ્રેક્ટિસ જમાવવા માટે કોઈની હેલ્પ લીધા વગર છૂટકો નહોતો. સો આઈ યુઝ્ડ હિમ.’

‘એક વાત કહું, બીના ? મારો નમ્ર અભિપ્રાય -’

‘ફરમાવો. તમારા લોકો પાસે બીજું હોય છે પણ શું, ઠાલા શબ્દો સિવાય ?’

ડી. કે. પેટ ભરીને હસ્યા, ‘મારવાં હોય એટલાં જૂતાં માર આ માથા પર, પણ તારા હિતેચ્છુ તરીકે હું તો સાચું લાગે તે કહીશ જ. અનુભવો ગમે તેટલા ખરાબ થાય, પણ આપણામાં નેગેટિવિટી આવવી જોઈએ નહીં.’

‘રબિશ !’

‘મારી આ વાત તને આજે નહીં તો કાલે સમજાશે. આપણે, બીના, દિવસો જાય તેમ મનુષ્ય તરીકે વધારે સારા બનવાનું છે.’

‘બુલશિટ !’

‘તો પછી હું એમ કહીશ’, ડી. કે.એ ઊંડો શ્વાસ લઈને છોડ્યો, ‘કે આ બોલે છે તે મારી બીનકી નથી, કોઈ બીજું છે.’

‘એક્કોક્કલી ! તમે જેની વાત કરો છો એ બીનકી તો ગુજરી ગઈ. છાપામાં બેસણાની જાહેરાત નહોતી જોઈ ? આ બેઠી છે તમારી સામે તે બીનકી નહીં, બીના કશ્યપ છે. નવો અવતાર !’

‘એ રીતે જોઈએ તો તારું આ નવું સ્વરૂપ અદ્ભુત છે. આયમ પ્રાઉડ ઓફ યુ !’

‘મારે કોઈની કોમ્પ્લિમેન્ટ્સ નથી જોઈતી.’

‘બીનકી બીનકી ! તું જબરી થઈ ગઈ છે !’

‘કારણ કે મેં રિઆલિટી જોઈ છે અને રિઆલિટી, મારા સાહેબ, ખૂબ વિકૃત, ખૂબ અગલી છે. તમે ભલે વાતો સારી સારી કરો, પણ અંદરથી તો મારી સાથે સંમત હશો જ. આટલાં વર્ષોમાં તમને પણ ઓછા અનુભવો, નહીં થયા હોય.’

આ શબ્દોની ડી. કે. પર ભારે અસર પડી. એમનું મન, હૃદય, ચિત્ત બધું બીનકીને સાનુકૂળ બની ગયું. ચહેરા પર ઉદાસી આવી અને કંઈ ઘેરો બન્યો, ‘તારાથી શું છાનું રાખવાનું હોય, બીનકી ? ખૂબ કુટાચો, ઘણું કષ્ટ પડ્યું. દુનિયાના ખેલ જોયા. મને એ સમજાતું નથી કે આ દેશની પ્રજાને થયું છે શું ? જ્યાં જાઓ ત્યાં જુઠાણું, સ્વાર્થ-’

‘તો પછી !’

‘આ વાતાવરણમાં, બીનકી, જે માણસ સાચું છે, અંદરથી પ્યોર, જેને કપટ શું તેની ખબર નથી અને માની લે છે કે સામેવાળાં પોતાના જેવાં જ છે, સીધાં અને સરળ -’

વાક્ય પૂરું કરવાની જરૂર પડી નહીં. એક તાદાત્મ્ય સંધાયું હતું જેમાં ઓરડાની હવા, એનો પ્રકાશ, સામસામે બેઠેલાં બે માણસો, એમના ચિત્તમાં ઊઠતાં આંદોલનો - બધું ઓગળીને સમરસ બની ગયું હતું.

બીનકી ચપટી વગાડતી ઊભી થઈ ગઈ, ‘ધિસ કોલ્સ ફોર અ સેલિબ્રેશન !’

કબાટ ઊઘડ્યું. એમાંથી સ્કોચની બોટલ નીકળી. ગ્લાસ આવ્યા. બરફ અને સોડા હાજર થયાં. ટ્યૂબ લાઇટ બંધ થઈ અને ઓરડામાં નાના બલ્બનો આછો ગુલાબી પ્રકાશ પથરાઈ ગયો.

નિર્લેપ ભાવે ડી. કે. આ જોઈ રહ્યા. પ્રથમ બેઠકમાં જ થઈ રહેલી આ પ્રગતિને એમણે મનોમન આવકારી.

*

‘તમે બદલાઈ ગયા છો. તરત ઓળખાયા નહીં.’

‘વજન બાસઠ કિલો છેલ્લે તેં જોયો ત્યારે હતું; એમાં સો ગ્રામનો પણ ફેર પડ્યો નથી.’

‘તે હશે, પણ -’

‘જો ભઈ, કાળ તો એનું કામ કરે જ છે. કશું સ્થિર છે આ દુનિયામાં ?’

ફિલોસોફી પર ડી.કે.ની પકડ મજબૂત હતી. આ પ્રકારનાં વિધાનો તેઓ સહજતાથી, કોઈ પણ નિમિત્તે કરી શકતા. ત્રીન પત્ની કે રમીના ટેબલ પર પણ આવા ઉદ્ગારો નીકળતા. વળી, એ માટે એમને મોટા તાત્ત્વિક પ્રશ્નોની જરૂર પડતી નહીં. નાનકડી, સળી જેવી ખીંટી ઉપર પણ એ ભારેમાં ભારે જીવનદર્શનનો ડગલો લટકાવી શકતા. મુદ્દાઓ ચિંતકની હતી. મસ્તકને તર્જની ટેકવીને બેસી રહે. અથવા, આંગળાંનાં ટેરવાં સામસામે ગોઠવે. મોટે ભાગે તો શબ્દોની પણ જરૂર પડતી નહીં. કંઈક શોધતા હોય એમ છતના કે આકાશના એક ખૂણા તરફ તાકી રહે, આંખો ધૂંધળી બને, પછી ઉદાસ હાસ્ય ફૂટે.

બસ, આટલાથી શ્રોતાઓને ઘણું મળી જતું.

બીનકી એમને તપાસી રહી હતી. એ બોલી, ‘બોડી આમ તો એવું જ છે બટ... આઈ ડોન્ટ નો... સમર્થિંગ ડિફરન્ટ લાગે છે.’

‘ચોખ્ખું બોલ ને ! અગલી લાગું છું ? ડોસો બની ગયો છું ?’

‘અરે હોય ! તમે તો વધારે હેન્ડસમ લાગો છો, હીરો જેવા.’

પોતાના રૂપની પ્રશંસા થઈ રહી હતી, છતાં એ વિષય લંબાય તે ડી.કે.ને પસંદ નહોતું. હડસેલો મારીને એમણે ચર્ચાના વિષયને સામેની બાજુ મોકલ્યો, ‘તું જરાકે નથી બદલાઈ, બીનકી.’

‘મશ્કરી છોડો. ઘિસ બોડી -’

‘બોડી ઈઝ એક્સ્ટર્નલ; એનું મહત્ત્વ નથી. અંદરથી તું એની એ છે.’

‘આટલી વારમાં અંદર ડોકિયું કરી લીધું ?’

‘તું તારી આંખોમાં દેખાય છે, સ્વરમાં સંભળાય છે અને શરીરની વાત કરતી હોય તો, શરીર થોડું ભરાયું છે એ સાચું, પણ તેથી મને તો તું પહેલાં કરતાં દસ

ગણી વધારે રૂપાળી લાગે છે. ઓનેસ્ટલી ! બાકી, અંદરની તારી પ્યોરિટી, જે રીતે આજે મને પોતાનો માની સ્વીકાર્યો, આટલાં વર્ષ પછી -'

‘મારું ઠેકાણું નહીં હોં !’ આંખો સાથે આખી કાયાને શરારતી ડોલન આપતાં બીનકીએ કહ્યું, ‘હું તો ક્રિક મારીને કાઢી પણ મૂકું. ડોન્ટ ટેક મી ફોર ગ્રાન્ટેડ !’

ગ્લાસ ખાલી થયા હતા. બીનકીએ ચપળતાથી બીજો મોટો, ડબલ પેંગ બનાવ્યો, ‘બધું છોડો અને કંઈક તમારી વાત કરો. શું કરો છો આજકાલ ? તમે કોલેજમાં લેકચરર હતા એટલી મને ખબર છે -’

‘બોમ્બેમાં બેઠે બેઠે એ કેવી રીતે જાણી લીધું ?’

‘ઈન્ટરેસ્ટ હોય તો જાણવાની હજાર રીતો છે.’

કોલેજમાંથી ડી. કે.ને કેટલાંક અશોભનીય કારણોસર ડિસમિસ કરવામાં આવ્યા હતા. તે પછી એમને હાલનું મુક્ત સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયું હતું.

એમના જીવનચરિત્રને પુસ્તક તરીકે વિચારવામાં આવે તો કહેવું જોઈએ કે તેનું સ્વરૂપ પ્રવાહી હતું. એમાં જડતા નહોતી. જે તે સમયની જરૂરિયાત અને સાંભળનારની કક્ષા પ્રમાણે એમાં ફેરફાર થયા કરતા. વળી, એ પુસ્તક પાકું, બાઈન્ડ કરેલું નહોતું, તેથી થોડાં પાનાં કાઢી શકાતાં અથવા ઉમેરી શકાતાં. મૌલિકતાનો આગ્રહ નહોતો. જરૂર જણાય તો અન્ય મહાપુરુષોનાં જીવનચરિત્રોમાંથી આખેઆખાં પ્રકરણો ફાડીને એમના ગ્રંથમાં યોગ્ય જગ્યાએ સરકાવી દેવામાં આવતાં.

રિક્ષામાં બેસીને ભ્રમણ કર્યું તે દરમિયાન આજે ઉપયોગમાં લેવાની આવૃત્તિનો કાર્યો ઢાંચો તૈયાર થઈ ગયો હતો, પણ ખુરશીમાં બેઠેલી સ્ત્રીને જોઈ તે ક્ષણે જ એને રદ કરવો પડ્યો હતો. નક્કી કર્યું હતું કે પાનાં અને પ્રકરણો તો શું, એક વિરામચિહ્ન પણ આ શક્તિ સમક્ષ પ્રગટ કરવું નહીં.

આનું શું ઠેકાણું ? આ તો પૂર્ણવિરામને ઘૂંટીને એમાંથી ઉદ્દગાર કે પ્રશ્નાર્થ બનાવે. કાર્ટૂનો દોરે.

ગ્લાસ હોઠે અડાડતાં એમણે કહ્યું, ‘તારી પ્રચંડ વેદના સામે મારા તણખલા જેવા દુઃખનું શું મહત્ત્વ, બીનકી ? અને, આવી વાતો કરવી હશે તો તે માટે આપણી પાસે આખી જિંદગી પડી છે.’

આ દલીલ વિસ્કીના મોટા ઘૂંટડા સાથે બીનકીના ગળે ઊતરી ગઈ. થોડી વાર એ નીચું જોઈને વિચારતી બેસી રહી. પછી બબડી, ‘યૂ આર વેરી ઓનેસ્ટ, ટિનુ.’

આ મુદ્દો અચાનક ક્યાંથી આવ્યો, પોતાના કયા શબ્દોમાં પ્રમાણિકતા પ્રગટ થઈ તે સમજવા માટે ડી.કે.એ મગજ કસ્યું નહીં; પ્રમાણિકતા પાછળની પોતાની વૈચારિક ભૂમિકા સ્પષ્ટ કરતાં એમણે કહ્યું, ‘જીવનમાં કેટલાક સિદ્ધાન્તો સ્વીકાર્યા છે, બીનકી. શક્ય હોય ત્યાં સુધી એમાં બાંધછોડ કરતો નથી.’

‘મને તમારી ઈર્ષ્યા આવે છે, દિનુ, હું તમારા જેવી પ્યોરિટી નથી જાળવી શકી. ડગલે ને પગલે મારે કોમ્પ્રો કરવો પડ્યો છે.’

સત્યનો એક નાનો હપ્તો આ જગ્યાએ છૂટો કરવાનું ડી.કે.ને સલામત લાગ્યું, ‘એક વાત સમજી લે, બીનકી. શું તું કે શું હું, સો ટકા પ્યોરિટી તો ક્યાંય રહી નથી. કોમ્પ્રોમાઇસ મારે પણ ઓછાં નથી કરવાં પડ્યાં. ક્યારેક નિરાંતે વાત કરીશ ત્યારે કદાચ તારો મારા વિશેનો અભિપ્રાય -’

‘આવું કેમ હશે ?’

‘શું ?’

‘તમારા જેવા માણસને પણ -’

‘જીવન આપણને તોડી નાખે છે. કળિયુગમાં તમસની તાકાત વધી ગઈ છે.’ બીનકીએ આંખો લૂછી.

‘બીજી, વધારે મહત્ત્વની વાત : અશુદ્ધિ આવે તે સાચું, પણ બીજા લોકો અને આપણામાં ફેર એટલો કે આપણામાં બગાડ દેખાય તે ઉપરઉપરનો. ડીપ ડાઉન, આપણા અસ્તિત્વનું કેન્દ્ર, જેને અંતઃ તત્ત્વ કહીએ, તે શુદ્ધ, કબીરજીની યુનરિયા જેવું.’

‘વાહ !’

‘પાપ બે પ્રકારનાં કદ્યાં છે - સિન્સ ઓફ ધ ફ્લેશ એન્ડ સિન્સ ઓફ ધ સોલ; શરીરનાં પાપ અને આત્માનાં પાપ.’

એક શ્વાસે આખો ગ્લાસ ખાલી કરી નીચે મૂક્યો ત્યારે બીનકીની આંખો ફરી ગઈ હતી, ‘ઔર જરા સી દે દે !’

ડી. કે.ને ફાળ પડી; આ ગાંડી હવે કયો ખેલ નાખશે ? શું તે મીનાકુમારીનો અભિનય કરશે ? સ્વરચિત ગઝલો મારે માથે ફટકારશે ?

એમણે કહ્યું, ‘તારી વેદના હું સમજું છું, બીનકી.’

‘યુ હેવ એવરીથિંગ, દિનુ ! અને હું સાવ ખાલી થઈ ગઈ છું.’

ચાર પેગ પેટમાં ગયા હતા છતાં આ સ્ત્રી કહી રહી હતી, હું ખાલી થઈ ગઈ છું ! ડી. કે. એની સાથે સંમત થઈ શક્યા નહીં. વિધાનને જુદા સંદર્ભમાં લઈ જઈ એમણે એનું ખંડન કર્યું, ‘તું તો ગમે તે કહે, બીનકી; આઈ ડોન્ટ એગ્રી વિથ યુ. તું તો છલોછલ ભરેલી છે.’

ભાસ્ય કર્યું : ‘તારી પાસે બધું જ છે. પૈસો છે, સ્ટેટસ છે. એમને ગૌણ ગણીએ, પણ બ્યૂટી, બ્રેઇન ! અને એ બધાં કરતાં પણ વધારે, જીવનરસથી ભર્યુંભર્યું હૃદય. આ દોલત બીજાં કેટલાં પાસે હોય છે ?’

‘બધું હોય છતાં માણસ ખાલીપો અનુભવે એવું ન બને ?’

‘હું સમજું છું, બીનકી, કારણ કે તારી વાર્તા એ મારી વાર્તા પણ છે, ફેર એટલો

કે તું ફરિયાદ કરે છે અને હું નથી કરતો.'

'મારી સ્ટોરી કહું, દિનુ ? સાંભળવી છે ?'

ડી. કે. પાસે આર્ષદષ્ટિ હતી; સાંભળ્યા પહેલાં એ તો બધું પામી જ ગયા હતા. આટલાં વર્ષના અજ્ઞાતવાસ દરમિયાન શું શું નહીં બન્યું હોય ? બીના કશયપ તો વ્યક્તિ નહીં, સંસ્થા હતી. સંસ્થાને અનેક શાખાઓ-પ્રશાખાઓ હોય, પ્રવૃત્તિઓનું વૈવિધ્ય હોય. પ્રવૃત્તિઓનું એટલું પુરુષોનું પણ વૈવિધ્ય. જજસાહેબો, કોટ ટાઈવાળા સરકારી બાબુઓ, ખાદીનાં ધોતીઝભભાવાળા સુકલકડી ડોસાઓ -

સાંભળ્યા વગર છૂટકો નહોતો. નક્કી કર્યું કે સતર્ક રહેવું, ભૂલથી પણ આઘાતની, અણગમાની રેખાઓ ચહેરા પર આવવા દેવી નહીં.

કથાકારને સ્વગત આવાહન કર્યું - હે વિકૃત શાહજાદી, તારી અરેબિયન નાઈટ્સની એક હજાર અને એક વાર્તાઓ કહે. જાદુઈ શેતરંજી ઉપર ચડીને કોની કોની સાથે કેવી કેવી સફરો ખેડી, કેવા કેવા જીનને બાટલામાં પૂર્યાં, ચાલીસ નહીં ચાલીસ હજાર ચોરોને માત કરી સોનામહોરોનો ખજાનો કેવી રીતે પ્રાપ્ત કર્યો -

મોટી હેડકી સાથે શહરજાદીએ પોતાની કથનીનો પ્રારંભ કર્યો, 'પુરુષની જાત !'

અહીં કંઈક અસાધારણ બન્યું : બે જ શબ્દો બોલીને બીનકી ચુપ થઈ ગઈ. ડી.કે. ધીરજથી બેસી રહ્યા પરંતુ કથા આગળ ચાલી નહીં. ધીમે ધીમે સ્પષ્ટ થયું કે પોતાની સમગ્ર કથાને બીનકીએ એક ઉદ્દગારમાં સમાવી દીધી હતી. બેઠકની શરૂઆતમાં બોલાયા હતા એ જ શબ્દો અંતમાં બોલાયા અને એક વર્તુળ પૂરું થયું.

પછી એ હીબકે ચડી.

ડી.કે.ને પોતાની દયા આવી; કથા સાંભળવામાંથી બચ્યા તો બીજું, વધારે અઘરું કર્તવ્ય આવી પડ્યું ! ખાલી ગ્લાસ, આછો ગુલાબી પ્રકાશ, મધરાતનો સમય અને સામે બેસીને આંસુ સારતી સ્ત્રી : અનેક ફિલ્મોના સાર જેવા એ દશ્યમાં પુરુષને માટે તટસ્થ રહેવાની છૂટ નહોતી.

એને અમુક ચોક્કસ પાઠ ભજવવાનો હતો.

ગીતાના સંદેશમાં ડી.કે.એ થોડો સુધારો કર્યો હતો. ફળને દષ્ટિ સમક્ષ રાખી જરૂર પડે તે બધું કરવું. અંગત ગમા-અણગમાને વચ્ચે લાવવા નહીં. કશાનો છોછ રાખવો નહીં.

એમણે ગ્લાસ હેઠે મૂક્યો, ધીમેથી ઊભા થયા અને બીનકીની પાસે જઈને બેઠા. એની આંખો લૂછી. વાળ સરખા કર્યાં.

બાથમાં લીધી.

આમ, પુરુષ અને સ્ત્રીના જીવનમાં એક નવું પ્રકરણ શરૂ થયું.

*

અગાઉનું પ્રકરણ, જેની તરફ બે પાત્રોની વાતચીતમાં અસ્યષ્ટ ઇશારા થયા, તે આ પ્રમાણે હતું :

કેશવરામ પોતે બહુ ભણ્યા નહોતા, પરંતુ નવા જમાનામાં શિક્ષણનું મહત્ત્વ સમજતા; કષ્ટ વેઠીને એમણે પુત્ર દિનકરને કોલેજ કરવા વડોદરા મોકલ્યો હતો. વડોદરા નિવાસની દિનકર પર બાહ્ય કોઈ અસર ન પડી, વસ્ત્રો સાદાં જ રહ્યાં, પણ નાવીન્ય એની રીતભાતમાં અને ભાષામાં, ખાસ કરીને વિચારોમાં આવ્યું. વેકેશનમાં આવે ત્યારે પેટી ભરીને પુસ્તકો લેતો આવે. આખો દિવસ મેડી પર ભરાઈને વાંચ્યા કરે અને સાંજ પડ્યે નદી તરફ ચાલવા જાય. ગામના યુવાનોને એનું આકર્ષણ રહેતું. દિનકરનું વ્યક્તિત્વ પહેલેથી ધીરગંભીર, એમાંય વડોદરા જઈને થોડો અતડો અને રુક્ષ બની ગયો હતો. તેથી શેરીની છોકરીઓ એનાથી બીતી; એકલી જવાની હિંમત ન હોય, તેથી ત્રણ-ચાર ભેગી થઈને જતી.

છોકરીઓમાં બીના સૌથી વધારે ભીરુ હતી. બહેનપણીઓની સાથે જાય ખરી, પણ દાદર પર સંતાઈને ઊભી રહે અને વાતો સાંભળ્યા કરે. અલબત્ત, કોલેજિયન પાસેથી છોકરીઓને ફિટકાર જ મળતો. ક્યાં સુધી આમ ગભરાતી-શરમાતી રહેશે ? દુનિયા ક્યાંની ક્યાં ગઈ છે તેનું ભાન છે ? અને પેલી ત્યાં લપાય છે તે કોણ છે – હંસાકાકીની બીના ?

બહેનપણીઓ ઢસડીને લાવે ત્યારે એ રડું રડું થઈ જતી.

દિનકરની વાતોમાં ઘણું વૈવિધ્ય હતું, શ્રી અરવિંદ રમણ મહર્ષિ ટોલ્સ્ટૉય રસ્કિન, પરંતુ છોકરીઓને અમુક વિષયોમાં વધારે રસો હતો. હિંમત કરીને પૂછતી, ‘તે હેં દિનુભાઈ, બરોડામાં તમે તો રોજ પિક્ચરો જોતા હશે. રાજકપૂર, દેવાનંદ -’

એમને સાંભળવી હોય રોમાન્સની રંગીન વાતો, પરંતુ નિષ્ઠુર ગુરુજી તો ફિલ્મોમાંથી શ્વેત ઉપદેશ તારવીને આપતા : રાજકપૂરની ફિલ્મોનો મેસેજ એનો આદર્શવાદ, તરછોડાયેલા વર્ગો પ્રત્યેની હમદર્દી, ફકીરીનું ગૌરવ.

દિવાળીના એક વેકેશનમાં એક નાનો બનાવ બન્યો. માવડું થયું હતું તેથી ટાઢ ખૂબ હતી. શેરી વચ્ચે તાપણું કરવામાં આવ્યું અને કોઈએ દિનકરને ટહુકો કરીને બોલાવ્યો, ‘એ... મેડીએથી હેહા ઊતરો, ભણેશરી.’

તે રાત્રે તાપણામાંથી અન્યોને જે મળ્યું તે, દિનકરને એક નવો ઉજાસ મળ્યો. નૃત્ય કરતા ભડકાના ઉગ્ર તેજમાં એણે એક અલૌકિક સ્ત્રીને જોઈ. બધાંથી જુદી, બધાંથી ઊંચી. તાપમાં તપીને લાલ બની ગયેલો ચહેરો. પાછળ અનંત સુધી અંધકાર અને એના મસ્તકની આજુબાજુ ઊડતા તણખા, મસ્તકમાંથી પ્રગટ થતા હોય તેવા. ક્યારેય નહીં કલ્પેલું એવું સનાતન સ્ત્રીત્વનું દર્શન દિનકરને થયું. બીનાનું તે મૂળભૂત સ્વરૂપ; ઢંકાઈ રહેલું તે પળમાં પ્રગટ થયું.

બીનાને પણ અગ્નિ પાસેથી કંઈક નવું મળ્યું હશે. એની હિંમત વધી. બે કુટુંબો વચ્ચે ઘરોબો હતો, તેથી માની રજા લઈને એ દિનકર પાસે અંગ્રેજી શીખવા જવા લાગી.

આમ, કેશવરામની મેડી પર અંગ્રેજીના વર્ગો શરૂ થયા, પણ એમનું સ્વરૂપ થોડું અપ્રજ્ઞાલીગત હતું. શિક્ષક બે-પાંચ વાક્યો બોલાવે અથવા લખાવે, વર્ભનું પાસ્ટ પાર્ટિસિપલ કરાવે, પછી એના અનુસંધાનમાં ધરપત આપે, ‘જો બીનકી, તારે કશાની બીક રાખવી નહીં.’

છોકરીને હવે દિનુની બીક રહી નહોતી; ક્ષોભ અને ઉત્તેજન સાથે બીક જેવું જે હતું તે તો કશાક અજ્ઞાત કારણે.

ધ બોય વરશિષ્ઠ ધ ગર્લ. ધ ગર્લ વોઝ એન એન્જલ : ટ્રાન્સલેશન કરવાનું આપી છોકરીની આંખો અને કેશ સામે જોતાં એ કહેતો, ‘તને, બીનકી, ઈશ્વરે બધું જ આપ્યું છે.’

વર્ગના અંતે બંને સંતોષ થતો : એક ને અંગ્રેજી ભણાવ્યાનો અને બીજાને અંગ્રેજી શીખ્યાનો.

દિનુનો ફરવા જવાનો સમય લંબાયો; વહેલો નીકળી પડે અને ખૂબ રખડીને મોડો ઘેર આવે. નિદ્રા અને ક્ષુધા તો ગાયબ થઈ જ ગયાં હતાં. પોતે કોઈ આધ્યાત્મિક સિદ્ધિની સાવ લગોલગ પહોંચ્યો હોય, એક પાતળું આવરણ ખસ્યું અને સાક્ષાત્ દર્શન ! – એવી અવસ્થા હતી. ફૂલ્સકેપ કાગળો ભરીને લખતો અને ફાડતો. આજ સુધી જીવન અને સાહિત્યનો અભ્યાસ કર્યો હતો; હવે પરીક્ષા આપવાની ઘડી આવી હતી. ખૂબ મહેનતને અંતે સુરેખ પત્ર તૈયાર થયો. એની ભાષા ગુજરાતી હતી, પરંતુ અંગ્રેજીના ગૃહકાર્ય તરીકે શિષ્યાને આપવાનો ખ્યાલ હતો.

બીજા દિવસના શિક્ષણકાર્ય દરમિયાન નખ ખૂબ ચવાયા, પણ અઢાર પાનાંની થોકડી ખિસ્સામાંથી ન નીકળી તે ન જ નીકળી; સાંજે ફરવા ગયો ત્યારે એની ઝીણીઝીણી કરચો કરી હવાને પધરાવી.

સામે પક્ષે બીનકી પણ એનું કામ નિષ્ઠાપૂર્વક કરી રહી હતી. ગૃહકાર્યમાં આવું આવું લખતી ! ‘રિસ્પેક્ટેડ સર’ – એમ શરૂ કરે પણ એ સંબોધન એને ઠીક લાગે નહીં. અંગ્રેજી છોડીને એક વાર રાષ્ટ્રભાષાનો આશરો લીધો, ‘આર્યપુત્ર ! મેરી નૈયા કે -’

ખૂબ રડી.

દિનુએ જોયું કે શિષ્યાનું ધ્યાન ભણવામાં નહોતું. નીચું જોઈને આંખો લૂછ્યા કરતી.

એક વાર પૂછ્યું, ‘શું થયું ? કેમ રડે છે ?’

બોલી નહીં, રડ્યે ગઈ. એને કઈ ભાષામાં સાંત્વન આપવું તે યુવાન શિક્ષકને

સૂચ્યું નહીં.

સ્વસ્થ થતાં બીનકીએ કહ્યું, ‘આખી રાત માથું દુખતું હતું. ઊંઘ નથી આવી.’

આ ફરિયાદ માટે શિક્ષક પાસે બે વૈકલ્પિક ઉપચાર હતા. માથું ખોળામાં લઈને દાબી દેવું, અથવા –

એણે બીજો ઉપચાર સૂચવ્યો : સૂંઠ અને મરીનો ઉકાળો, એમાં મૂઠો ભરી તુલસીનાં પાન, સવાર-સાંજ એમ દિવસમાં બે વાર પીવો.

લાલ આંખો, વિખરાયેલા કેશ - કન્યા જવા માટે ઊભી થઈ ત્યારે દિનુએ એક બંધ પરબીડિયું એની સામે ધર્યું. લખ્યું છે, તારે માટે. વાંચજે નિરાંતે. કોઈને બતાવતી નહીં.

ઘેર જઈ, મેડીએ ચડી, ચોપડીની વચ્ચે સંતાડીને બીનકીએ વાંચ્યું. છંદ શિખરિણી હતો. વિચારો ઉન્નત હતા. અનેક સાહિત્યિક ગુણો ધરાવતા એ કાવ્યમાં બાળાને ઊર્ધ્વગામી બનવાનો ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો હતો.

એ પત્ર પહેલો અને છેલ્લો. જે કંઈ ઊર્મિઓ અને લાગણીઓ હશે એમને એટલી અભિવ્યક્તિ મળી.

તે પછીના વેકેશનમાં દિનુ ઘેર આવ્યો ત્યારે તો બીનકી પરણીને ખૂબ દૂર ચાલી ગઈ હતી. જીવનમાં રહી નહોતી. એ વગડામાં ભટક્યે ગયો અને ઘાસમાં, નદીના પાણીમાં, વાદળોમાં એક ચહેરાની રેખાઓ શોધવા મથતો રહ્યો.

□

સારા દિ' | રામ મોરી

ગીતાવહુએ ચાની તપેલીમાં કાંકરા નાખ્યા અને પછી અંદર હાથ નાખી કાંકરા ઘસી તળિયું સાફ કરવા લાગી. કાંકરા ટીનની તપેલીનાં તળિયે ઘસાઈને વિચિત્ર અવાજ કરતા હતા. ઊપસેલા પેટના લીધે ઉભડક બેસવામાં થોડી તકલીફ પડતી હતી તે વારે વારે એ પગ બદલાવ્યા કરતી હતી પણ એનું પેટ બે પગ વચ્ચે થઈને વધુ પડતું નમી ગયું હોય એવું એને લાગ્યા કરતું. ગીતાવહુને થાક લાગ્યો. મોઢા ઉપર આવી ગયેલી કોરી લટને વધારે જોશથી એણે પાછળ ધકેલી દીધી. અત્યારે જેઠાણી હારે મોટા ફળિયામાં ઈ ભાણા ધોતી હતી. ઓશરીમાં એની સાસુ અને વર જગદીશ બઘડાટી બોલાવતા હતા. ઈ લોકોના બાધવાના મોટા મોટા અવાજથી ગીતાવહુને સહેજ સહેજ રોવા જેવું થૈ જતું હતું પણ એની સામે અત્યારે નાનાં જેઠાણી બબડાટ કરતાં કરતાં થાળી વાટકા પછાડતાં હતાં. ગીતાવહુએ ફરી હળવેકથી ઓશરીમાં નજર કરી.

“તે એમાં રાડું શેની પાડે છે તું, તળાજાથી ટીલું લઈને આવવો છો ? હાંઢિયાને ઊભા ગળે મીઠું દે એવડો થ્યો પણ સુધર્યો નથ. દિ-રાત મલકમાં ટણકવું ને ગળસવા

ટાણે ખોટા રૂપિયાની જેમ ઘેર પાછો. આ તારા મોટા ભાણું પાહેથી કાંક તો શીખ્ય... તાર બાપુ આ દિ' દેખાડવા હાટું મને મૂકીને ઉપર વિચા ગ્યા'તા ? બળતરા મારી મા ખોડિયાર ભવ આખાની મારે બળતરા...? બે માળની સાતેક ઓરડા ને લાંબી ઓશરીની સાગસીસમ ને લીમડાને ફાડી બંધાયેલા મેડીવાળા એ ઘરમાં ખાટલે ગોમુખીમાં માળા ફેરવતાં ઉંમરે ઓઝપાયેલાં માડી રાતના નવેક વાગે કકળાટ કરતાં હતાં. તેની સામે એનો ચોવીસક વર્ષનો પાંચમા નંબરનો દીકરો જગદીશ તીખા લેતો હતો. ગીતાવહુએ સરી જતા સાડલાને વધુ ખેંચીને ઘૂંઘટો લાંબો ખેંચ્યો. સાડીની ફૂલપાંદડીની આછી ટમેટી ભાત વચ્ચેથી એણે જેઠાણીના ખ્યાલ બહાર ઓશરીમાં ઝઘડતાં સાસુ ને વર તરફ જોઈ લીધું. એ સહેજ ત્રાંસી થવા ગઈ કે ભીનો પગ ચપ્પલમાંથી ખસી ગયો... થોડું સંતુલન ગુમાવ્યું અને એ બેસી પડી. ઊપસેલા પેટને થોડો હડદોલો લાગ્યો. એ સાસુ ને વરની માથાકૂટથી અજાણ રહેવા માગતી હોય એમ ફટાફટ ચાની તપેલીમાં રેતીના વધારે કાંકરા નાખ્યા અને તળિયે ચોટેલી બળેલી ભૂકીને મેંશને ઘસી ઘસીને દૂર કરવા મથી પડી. એણે એક એક અછડતી નજર એની હારે વાસણ ધોતી નાની જેઠાણી તરફ કરી તો નાની જેઠાણીનું ધ્યાન ઓસરીમાં ચાલતા મા-દીકરાના ઝઘડામાં હતું. જેઠાણીએ નિસાસો નાખ્યો.

“હું દુવારક્યાવાળા, હું થાહે જગદીશભાઈનું ? લગન પછી તો સુધરી જાહે એમ લાગતું તું પણ એમ કાંઈ બળીનેય શીંધરી વળ શેની મેલે ?” ગીતાવહુએ દાંત તળે હોઠ દબાવ્યો. પેટમાં થોડો થોડો દુખાવો થતો હતો. જેમ જેમ દિવસો થતા હતા એમ એમ ઝડપથી ચાલવામાં, ઉભડક બેસવામાં, કામ કરવામાં તકલીફ પડતી હતી. પાડોશી દેવુમાએ તો કીધેલું કે,

“ગીતાવોવ, આ ટાણો ‘દોહદ’નો કે’વાય, જે મન થાય ઈ ખાઈ લેવું, બાળેકની તાસીર હારી બને ને માને તપલીખય ઓછી પડે, બેયના ડિલ ભર્યાં ભર્યાં રે, નહિતર તો વેલ સુકાય એમ સુકાઈ જાહે બધું.” નવા જમાનાની ગીતાવહુ જમાનો જીરવેલી દેવુમાડીને ખુલ્લા મોઢે સાંભળી રહેલી. ‘દોહદ’ એટલે જે ખાવાનું મન થાય ઈ ગર્ભવતી બાઈએ પેટ ભરીને ખાઈ લેવું એટલું ઈ ટાણે ઈ સમજેલી.

“એય ગીતાવોવ... આ લાડ ગવરનરને વાળું દઈ દો, થાકીન આયવા છે. ગળસાવી દો.” ડોશીનાં એક એક વેણ ઊના તવેથાના ડામ જેવા લાગતાં હતાં. એણે હાથ ધોયા અને ટમેટી કલરની બાંધણીથી હાથ લૂછતી લૂછતી જાળવીને ઊભી થવા ગઈ કે જેઠાણીના ઘોડિયામાં સૂતાં લાલિયાએ જાગીને રોવાનું ચાલુ કર્યું. જેઠાણી વાસણ મૂકીને હડફ દઈને ઊભી થઈ.

“ગીતા, મારે લાલિયાનું પેટ ભરાવવાનું છે. ભાણા તું જ ધોઈ નાખ્ય.” જેઠાણી સાડલાના છેડાને સરખો કરતી પાટલી બદલતાં બોલી.

“પણ ભાભી, તમાર દિયરને વાળુ....” ગીતાવલુએ ઓશરીમાં બારસાખે ઊભા ઊભા મોબાઇલમાં ગેઇમ રમતા જગદીશ તરફ જોયું.

“સહેજ મોડું થાય તો ઈને કાંઈ ખોટુંમોળું નહીં થઈ હાય, તમાર જેઠ તો અડધીરાતે છેક ધાન ભેળા થાય છે તોય કોઈ દાડો હરફ ઉચ્ચાર્યો છે એણે કે મેં ? ભાળ્યા મોટા તે નો જોયા હોય વળી વાળુવાળા...” જેઠાણી બબડતી એના ઓયડામ તરફ પોલકું ઢીલું કરતાં જતી રહી. ગીતાએ ફટાફટ પાણી ભેગાં કરી નાખ્યા પછી ખાટલી એને કોરે ગોઠવી અને નેપકિનથી હાથ લૂછીને તરત રસોડામાંથી પાટલો ને દૂધનું બોધડું ને બધું ઓશરીમાં ગોઠવ્યું. જગદીશે મોબાઇલ સાઇડમાં મૂક્યો અને રીમોટ લઈ ટી. વી. ચાલુ કર્યું ને મેચના સ્કોર જોવા લાગ્યો. રસોડાના બારસાખને ટેકો દઈ ઘૂમટો તાણેલી ગીતા જગદીશને જમતો જોઈ રહી.

“આ ચા ઠરી ગઈ છે... ઊની કર્ય” જગદીશે કીટલીને અડીને કીટલીને પાછી ઠેલવી. ગીતાએ ચૂપચાપ કીટલી લીધી. એનું ધ્યાન ઓટલે મુકાયેલી જગદીશની થેલી તરફ ગયું. હળવેકથી ઉપાડી અને રસોડામાં લાવી. રસોડાના પીળા ગલોપના અજવાસમાં એ થેલી ફેંફોસતી રહી. એણે જોયેલું કે મોટા જેઠ તાલુકેથી રોજ રાત્રે પોલીસની નોકરી પૂરી કરીને આવતા ત્યારે જેઠાણીના સારા દિવસોમાં કાંકને કાંક થેલીમાં નાખીને લાવતા જ. અડધી રાતે આવેલા જેઠને અને એની થેલીને જોઈ મેડીએથી ગીતાવલુ કલ્પના કર્યા કરતી કે આજ શું હશે ? આશગરમ ? પાવભાજી ? ભેળ ? સમોસા ? પાતરા કે પેંડા ? વારતેવારે હટાણું કરવા ગયેલા બીજા બે જેઠ પણ આવું ને આવું મોડેથી લાવતાં અને ગીતા એ બધી ફૂલેલી થેલી અને ફૂલેલા પેટના મરમને મમળાવતી જગદીશની થેલીને ફેંફોસતી રહી. લીલા ને લાલ દડા, ત્રણ જાડા સ્ટંપ, એની માથે મૂકવાની ચકલ્યું ને તળિયે બેત્રણ મેલાં ફોટલાં ચોટેલાં મોજાં. એની આંખે આછું પાણી બાઝી ગયું. છાતીમાં અંદરથી જાણે કશુંક તપતું હતું, એકહારે બધું અંદર ધક્કે ચડ્યું.

“એલી ચા ઉની કરવામાં કેટલી વાર ?” નવ્વાણુંએ આઉટ થયેલાં ખેલાડીની દાઝ જગદીશે વાટકો પછાડીને પૂરી કરી.

“મલક આખાને ઘેર દીકરા છે પણ કોઈના દિ’ ફર્યા નથ. આ કાળી રાતેય શીલું શેની પાડે છે ? ઘરમાં તારા ગળસવા સિવાયય બીજાં કામ હોય કે નહીં ?” ડોશીએ બબડાટ ચાલુ રાખ્યો, માળાને આંખે અડાડી અને ખીંટીએ ટીંગાડી પછી ઘોડિયાની દોરી હલાવી એણે હળવો હીંચકો શરૂ કર્યો.

“તો બીજાં કામ હોય તો આ ક્યાં એકલી વોવ છે ? નાનીમોટી પાંચ બાયું છે ડેલામાં. તોય વાર લાગે ?” જગદીશ થોડો ફૂંગરાણો.

“એ નશીબદારના દીકરા પે’લા બે રૂપિયા કમાઈ ઘરમાં દેતો થા, પછી વહીવટ કર ઘર આખાનો. નાની બેય વોવ આખો દાડો કપાહ વીણતી’તી દાડિયાની હારોહાર,

તે થાકીને ઘેંશ થઈને વાળુય લૂસલૂસ કરીને ખાટલા ભેગી થઈ ગયુંસ. ને બીજી નાની વોવે તો નયનવાયનો છોકરો જણ્યો છે તે આખો દિ' ઈ લાલિયાના ગૂમૂતરમાંથી ને એને પપલાવવામાંથી ઊંચી નથ આવતી ને સૌથી મોટીને તો કાંચ કેવાતું નથ, કેમ કે એનો ભાયડો તો પાછો પોલીસ બન્યો છે ને ઈને તો છાશવારે નોખા થાવાના ઓરતા ચડ્યા કરે છે. બાકી રહી તે આ તારી વોવ... બસ પાંચ પાંચ છે તોય મેડીને હખ નથી....” ગીતાવહુ ફટાફટ ઊની ચા દઈને રસોડામાં જતી રહી. જગદીશ મૂંગા મોઢે ચા-દૂધ-રોટલો ઝાપટવા મંડ્યો. નવા જમાનાના ઊભા રસોડાના પ્લેટફોર્મ પર ટેકો દઈને ગીતાએ જાળિયામાંથી નેવે બેઠેલી કાળી મીંદડી તરફ નજર કરી. પેટમાં કંઈ કેટલીય નહીં ઉકેલાયેલી ગૂંચ ઊભરાતી હતી. ગાલ અંદરથી ખેંચાતા હતા; દૂટી હેઠે ખંજવાળય બહુ જ આવતી હતી. અંદરથી તો જાણે એક કોરી આગ ભડક્યા કરતી હતી. એણે ફરી જગદીશની થેલી સામે જોયું ને પછી અભરાયે ગોઠવાયેલાં રવાના લોટ ભરેલા ડબ્બા તરફ જોયું. એ વિચારવા લાગી શીરો કરીને ખાઈ લઈ કે ટોપરું ભભરાવીને સુખડી કરી નાખું ? મોઢામાં બેય દાઢ પાહેથી પાણી ઊભરાવાં લાગ્યાં. જીભ ભીની થતી હતી ને એના નાકમાં સુખડી ને શીરાની સુવાસ ઊભરાતી હતી. અંદર પેટમાંય થોડી હલનચલન થતી હતી. દિ' આથમ્યાથી ગળ્યું ખાવાની તલપ વધતી ગઈ હતી. ઊપસેલા પેટ ઉપર હાથ મૂકીને એણે તવી ગેસ પર ચડાવી ને ટોપરું ઉતાર્યું.

“એલા જગલા, કાલ્ય દેવલીમાં તમી બધા મેયુંવાળા શું બાખડ્યા'તા ?” ચોકડીમાં હાથપગ ધોતાં જેઠનો વજનદાર અવાજ આયવો એટલે ગીતાવહુ રસોડાની બહાર નીકળી અને કોરે મુકાયેલા જેઠના ખાલી ટિફિનને લઈ ફળિયામાં ધોવા ગઈ. જગદીશ મૂંગા મોઢે ટી. વી.માં બેટિંગ જોતો હતો.

“હાહરા, ગઢા થ્યા પછી તો કાંક સુધરો, ચોકીએ રિપોર્ટ લખાવવા આયવાતા ઈ બધા, મારપીટનો કેસ દાખલ થયો છે. એમાં તારું નામય ઈ લોકોએ લખાવ્યું'તું. ઈ તો ભલું પુશ કે મારા સંબંધો ન્યાં હારા છે તે મોટાસાહેબે તારું નામ કાઢી નાખ્યું. નકર જિંદગી આખી જાત ભાયુના આબરૂની....” ડોશી ફફડતા જીવે મોટાની વાતું સાંભળતાં રહ્યાં.

“એય જગા..... આ મોટ ભાઈ હું કે છ... જો જવાબ તો ભણ્ય....” જગદીશે પાણી પીધું અને જવાબ દીધા વિનાં ધડ ધડ મેડીનાં પગથિયાં ચડી ગયો.

“ઘેલહાઘરીનાવને કાંક કયો તો ગોઠતું નથ લે... ભાયું છવી કાંઈ દુશ્મન થોડા છવી ? આ કાલ્ય હવારે છોકરા થાહે. બધી જગ્યાએ આવા તોર કરશે તો એનાં બેરી છોકરાં હું સીઝનના દડાને ટ્રોફિયું ખાહે ?” જેઠ બબડતાં બબડતાં મેડીએ એનાં ઓયડામાં જતા રહ્યા. ડોશી પણ ન સમજાય એવા નિસાસા નાખતાં રહ્યાં.

ટિફિન ધોતી ગીતાની આંખ્યું દડદડ વરસી પડી. ગળ્યું ખાવાની તલપ મનથી

તો મરી ગઈ પણ પેટ કાંઈ સમજે ? અંદર આંતરડાં તો જાણે વળ ખાતાં હતાં ને ડિલની એકોએક રગ ખેંચાતી હતી. પોતાનો રોવાનો અવાજ એણે સાડીના છેડાથી દબાવી દીધો. ને વાસણ ગોઠવી ને રસોડામાં આવી ત્યાં કાળી મીંદડી જાળિયે ઠેકડો દઈ ઉઘાડા નળિયેથી ભાગી ગઈ. જેઠાણી દેખે એ પહેલાં ગીતા ફટફટ ટોપરું ભેંગું કરવા લાગી. એણે જલદી જલદી બધું સાફ કરી નાખ્યું. આખી ડેલી ને મેડીના પીલા ગલોપ ઓલવાવા મંડ્યા. રસોડામાં એ એકલી ઊભી ઊભી અભરાઈને તાકતી હતી.

“ગીતાવોવ... હજી હું કરો છવો ન્યાં ? ને શેના આ ડબ્બા ખૂલે છે ? ઝટ ખાટલા ભેળા થાવ, કાલ્ય તમારે કપાહ વીણવા જવાનું છે, એક દાડિયો ઓછો છે.” કાથીના વાણના ટ... ટ... ટ... સાથે ડોશીનો પડખા બદલતો અવાજ આવ્યો કે ફટ ગીતાએ રસોડાની લાઈટ બંધ કરી. સાંકળ દીધી. નાઈટલેમ્પના આછા લાલ અજવાસમાં ડોશીએ નેજવું કરી આખું ઝીણી કરીને ગીતાવહુ તરફ નજર કરી. પાલવમાં કાંઈક ભર્યું હોય એવું ડોશીને લાગ્યું પણ એ શું છે એ વિચારે ને જુએ એ પહેલાં તો ગીતાવહુ મેડી ચડી ગયાં. ગીતા રૂમમાં આવી, સ્ટોપર મારી. જાંબલી નાઈટલેમ્પના અજવાસમાં જગદીશ બરમૂડો પહેરીને ઘોરતો હતો. ગીતાએ કમરમાં ટાઈટ કરી ખોંસેલી સાડી હળવી કરી, ઘાઘરીના કસકસાવીને બાંધેલા નાડાની ગાંઠ સહેજ ઢીલી કરી અને શેટી માથે આડી પડી. પછી એણે જગદીશ સામે નજર કરી અને એ સૂઈ ગયો છે એવી ખાતરી કરી લીધા પછી હળવેકથી પલ્લુની ગાંઠ છોડી અને ગોદડું ઓઢીને પાલવમાં બાંધી રાખીને લાવી હતી એ મોરસના દાણા ચગળવા લાગી. ગળ્યો પ્રવાહ એના પેટમાં જતો હતો ને ખારો પ્રવાહ ઓશીકાની ખોઈમાં. એ મોરસ ચગળતાં ચગળતાં તો એણે આખી રાત ચગળી નાખી. બહાર બારણે ભળભાંખરે જેઠાણીની થાપ પડી કે,

“ગીતા... જાગો, વાશીદું કરવાનું છે !” ત્યારે એ ઊભી થઈ. લાઈટ કરી અને ઓછાડમાથે પડેલા ને હેઠે પડેલા મોરસના એક એક દાણાને વીણી લીધા ને સીધી પહોંચી ગઈ વાડામાં વાશીદું કરવા. ધોળા દિ'ની વહેલી સવારે આખી મેડીમાં છોકરાંઓની રોકકળ હોય, નોકરીના ને હીરાઘસુના ટિફિન ભરાય ને ફટફટ ગેંસ પર ચા ઉપર ચા મુકાય ને ચોકડીમાં વાસણ ઊભરાતાં જાય. એ બધું પરવારી બેય જેઠાણી ને દાડિયાની હારે ગીતાવહુ પહોંચી ગઈ સીધી વાડીયે. ત્રણ ત્રણ હાથનો કપાસ. માણસ તો દેખાય જ નહીં. આખી સીમ તવડીથી રુથી અને માણસથી. શેઠે ઊભા ઊભા દાડિયાએ અને વહુઓએ બુશર્ટ ચડાવ્યા અને સલાખા લઈને રૂ વીણવાનું શરૂ કર્યું. કૂવાકાંઠે ઊગેલી આંબલીની ડાળો ફૂંડીમાંથી થઈને કૂવા તરફ ઢળેલી હતી. પાક્કલ આંબલીઓ ડાળોમાં લહેરાતી હતી. એના વજનથી આંબલીની ડાળો વધારે ઝેલાં ખાતી હતી. હજી તો ખેતરની એક જ ઊથલ માંડ વળ્યા હશે પણ ગીતાનો જીવ તો આંબલીની ડાળો પર ચોંટેલો હતો. મોઢામાં પાણી અને ખટાશ ઊભરાતાં હતાં અને જીભમાં

તમતમાટ થતો હતો. એ હાંફતી હતી અને આંબલીને જોઈ કપાસનાં પાન અને જીંડવા ચોળી નાખતી હતી. બંને પગમાં કીડીયું ચડી હોય એમ લાગતું હતું. ઘડી ઘડીમાં પેટનું વજન વધઘટ વધઘટ થયા કરતું હતું જાણે.

“ભાભી, હું જરા જઈ આવું...” હાથની ટચલી આંગળી બતાડતાં એણે જેઠાણીને કહ્યું ને જેઠાણીએ હકારમાં માથું હલાવ્યું અને એ ગઈ ગોળી કાઢ્યે.

“આ દિવસોમાં તરસ ને એકી વધી જાય ને કાં ઘટી જાય... મનેય માર ઘુઘલો પેટમાં હતો ત્યારે આવું થાતું.” પાછળથી જેઠાણીનો અવાજ સંભળાયો ન સંભળાયો એ તો ક્યાંય સુધી દોડતી રહી. ખાસ્સી વાર થઈ એટલે જેઠાણીને ચિંતા થઈ.

“એ ગીતા... ગીતા... હોયે... એ ગીતા...”

“આ આયવા જોવોને...” દાડિયે આવેલી પંદરેક વર્ષની છોકરીએ ગીતાવહુને ફટાફટ આવતાં જોઈ ને બોલી. પછી તો ગીતા આખા દિવસમાં છ-સાત વાર હળવી ભારે થઈ આવી. કપાસની ડાળો થોડી આઘીપાછી કરીને દાડિયે આવેલી એ પેલી છોકરીએ ગીતાવહુ તરફ નજર કરી. એ છોકરી અને ગીતાવહુની નજર એક થઈ. પેલી થોડુંક હસી, ગીતાને થોડી ફાળ પડી. પેલી મરક મરક હસતાં બોલી,

“ગીતાભાભી, ડાબે પડખે તમાર બલાઉઝમાંથી આંબલી દેખાય છે - હરખી સંતાડો.” ગીતાને એ ટાણે ભોં ભારે થઈ ગઈ. કંઈકેટલાય તમાચા જાણે ગાલ પર પડ્યા. એ નીચે બેસી ગઈ અને આંબલી ફેંકી દીધી, પછી મોઢા પર હાથ દઈ ધુસકે ધુસકે રડી પડી. જેઠાણીઓ તો કપાસ વીણતાં વીણતાં આગળ નીકળી ગઈ હતી. એણે ગીતાવહુનો રડતો અવાજ સાંભળ્યો એટલે બોલ્યા,

“ગીતા... પેટમાં બવ દુખતું હોય તો જા શેઢે જઈને જરીક આડી પડ્ય. દિ’ આથમવા જ આયવો છે, જા.” ગીતાવહુ તો જાણે આ જ સાંભળવા માંગતી હોય એમ એ શેઢે ભાગી. પાછળ જેઠાણીનો અવાજ આવતો હતો,

“જેનો ધણી કાંય નો કમાઈ ઈ બાઈને તો ભેગા ઘરમાં આવું જ હોય... વરની કોઈ કમાણી નહીં ત્યારે જ બાઈને આમ ડબલ મે’નત કરવી પડ્યે ને... આ તો ઓલા જેવી વાત...” ગીતા ફૂંડીયે ગઈ અને ખોબે ખોબે પાણીની છાલક મોઢા પર મારવા લાગી. પછી થાળે બેસીને એ ક્યાંય સુધી હીબકાં ભરતી રહી.

દિ’ આથમ્યો ને બધા ઘેર આયવા. મેડીના રસોડામાં રોટલા ટીપાતા હતા. છોકરાંઓ ફળિયામાં દોડાદોડી કરતાં હતાં. ડોશી માળા ફેરવતાં હતાં ને છોકરાને ઘોડિયામાં હીંચકો નાખતાં હતાં. એક જેઠાણી ઉંબરે બેઠીને એના લાલિયાને ધવરાવતી હતી. ચોકડીમાં બેસીને ગીતાવહુએ હાથપગ ધોયા. મોટી જેઠાણી દેવમંદિરમાં બેઠા બેઠા ઘીમાં પલાળી રૂની વાટ બનાવતા હતા. ગીતાએ જોયું કે રસોડું ચાલુ છે, ભેંસો દોવાઈ ગઈ છે ને ચોકડી ખાલી છે. એને ઉપર એના રૂમમાં આરામ કરવા જવાનું મન થયું

પણ પગ ઊપડ્યા નહીં. ગોઠણથી બંને પગમાં થોડી થોડી તરોડ થતી હતી. આંખે થોડું ઘેન પણ ચડ્યું હતું ને ગળું સુકાતું હતું. પાણિયારે જઈ લોટો ભરી પાણી પીધું પછી મોટી જેઠાણી જ્યાં હતાં ત્યાં દેવમંદિરમાં એ આવી અને હળવેથી બોલી,

“લાવો મોટાં ભાભી, હું વાટચું તૈયાર કરી નાખું.” મોટાં જેઠાણી હા કે ના કહે એ પહેલાં તો એનો નાનો છોકરો રોતો રોતો દેવમંદિરમાં આયવો.

“બા, મને કાકાના અરજણે માર્યું...” મોટાં ભાભી ઘીનો વાટકો અને વાટચું એક બાજુ ખસેડીને ઊભાં થયાં. છોકરાનાં આંસુ પાલવથી લૂછીને સીધા ફળિયામાં ગયાં. ને પોતાના જ છોકરાનું બાવડું પકડતાં ને ધમકાવતાં બોલ્યાં,

“તે તાર બાપે બંગડિયું ક્યાં પે’રી છે ? સામું આંટી દેતો હો તો. બધાના માર ખાવા થોડા આયાં રે’વી સવી ? આવવા દે તાર બાપને આજ પોલીસની નોકરી પૂરી કરીને. આજ તો તડ ને ફડ, આ ભેગો રોટલો હવે તો મને આકરો પડે છે. બધી ખબર છે મને કે કોની કોની ચડામણી છે હું ? આંખ્યું આડા કાન બવ ક્યાં પણ હવે નહીં... બોકાં ભર્યાં ન્યાં ભમરાળાઓએ ખાહડાં માર્યાં સે તે વળી...” એ રડતાં છોકરાનું બાવડું ઝાલીને મેડીનો દાદરો ચડી ગયા. ગીતાએ વાટચ ઘીમાં બોળી. ડોશીનો બબડાટ હજું પણ સંભળાતો હતો, મંદિરની ઝાલર વાગતી હતી, ઓશરીમાંથી ટી. વી.નો અવાજ સંભળાતો હતો, રસોડામાંથી રોટલાનાં ટપાકાનો અવાજ આવતો હતો. ગીતાએ ઘી ભરેલા વાટકા સામે જોયું અને નસું ખેંચાતા માથા પર હાથ દબાવ્યો. ગળું બળતું હતું ને પેટમાં લોચના વધતી જતી હતી. આખા ડિલે જાણે આછી બળતરા. એણે મન મક્કમ કર્યું. મંદિરમાં બેઠેલાં લાલજીની મૂર્તિ સામે નજર કરી. એ હસતી હતી. મંદિરની પાછળ મુકાયેલી બારીએ લટકતા અરસીમાં ગીતાને એનું મોઢું દેખાતું હતું. રૂમમાં પીળો ગલોપ બળતો હતો. ઉંબરે ઊભેલી કાળી મીંદડી ઘીના વાટકાને ટાંપીને બેઠી હોય એમ પૂંછડી પટપટાવતી આમ તેમ નજર કરી ગીતાના જતા રહેવાની રાહ જોતી હતી. ગીતાએ એક નજર ફળિયા તરફ કરી, લાલજીની મૂર્તિ તરફ કરી, પાછળ ઊભેલી હોઠ પર જીભ ફેરવતી મીંદડી તરફ કરી. અને સાડીનો છેડો વધારે ખેંચી માથું ઢાંકતાં એણે ઘીનો વાટકો ઊંચો કર્યો. એની અંદર કંઈકેટલીય આંબલીઓ ઢિલોળા લેતી હતી, ટોપરું વેરાયું હતું ને મોરસના દાણા ચમકવા લાગ્યા. એ ઘીને, લાલજીને, મીંદડીની જીભને અને અરીસામાં પોતાને જોતી રહી.

દષ્ટિકોણ અને અભિપ્રાય | નિર્મિશ ઠાકર

મનુષ્યો બે પ્રકારના હોય છે : સામાન્ય અને વિશિષ્ટ. સામાન્ય મનુષ્ય પ્રમાણમાં સરળ અને સુખી હોય છે. આમ તો મને મનુષ્યમાં કાંઈ વિશિષ્ટ જેવું લાગતું નથી, એટલે બીજા પ્રકાર માટે 'વિશિષ્ટ સાબિત થવા અહર્નિશ પ્રયત્નશીલ રહેતા મનુષ્ય' એમ લખવું જોઈએ. ખરેખર તો એ પ્રકાર વિચિત્રતાની નજીક જતો છે, છતાં હું પ્રકારનામમાં લંબાણ ટાળવા 'વિશિષ્ટ' લખું, તો તમે એને વિશિષ્ટ ન ગણતા પ્લીઝ !

જો મનુષ્યનો બીજો પ્રકાર અસ્તિત્વમાં ન હોત, તો મનુષ્યજાત વધુ સુખી હોત, એ મારો સ્પષ્ટ અભિપ્રાય છે કારણ કે બીજાઓ કરતાં મારો દષ્ટિકોણ અલગ છે ! (લેખકનો દષ્ટિકોણ સામાન્ય હોય કાંઈ ?) બીજા પ્રકારના મનુષ્યોને વિશિષ્ટ સાબિત થવા અલગ પ્રકારના દષ્ટિકોણ અને અભિપ્રાયો રાખવા પડે છે, સમજ્યા ? વિશિષ્ટ (?) મનુષ્યનો 'અભિપ્રાય' અંગેનો અભિપ્રાય પણ વિશિષ્ટ (વિચિત્ર !) અને આગવો (કોઈને ગળે ન ઊતરે તેવો...!) હોય છે. આ પ્રકારની મનોવૃત્તિ જો હું ખુદ ન ધરાવતો હોત, તો એને અવશ્ય 'માનસિક રોગ' જ કહેત, પણ હું જો સામાન્ય વિચારસરણી ધરાવતો હોઉં તો તમે આ લેખ વાંચો ખરા ?

સામાન્ય મનુષ્યો સાદા અને સંતોષી જીવ હોય છે, એટલે કશું સાબિત કરવામાં એ રસ નથી ધરાવતા. અભિપ્રાયો આપવાથીયે તેઓ બને ત્યાં સુધી દૂર રહે છે, એટલે 'અલગ દષ્ટિકોણ'ના તૂતને એ પાળતા નથી. જેમનાં પેટ ખાલી છે, એમને બિનજરૂરી બોજ આવકારવા પોષાતા નથી. જેમનાં પેટ ભરેલાં છે, એમને જ અવનવાં તિકડમ્ સૂઝે છે ! ભૂખ્યા પેટનો રોટલી પ્રત્યેનો અભિગમ સાદો - સમજાય એવો અને એકમાત્ર જ હોય. ભરેલા પેટને તાત્કાલિક રોટલીની જરૂર ન હોય, એટલે અવનવા અભિગમોની શક્યતા રહે. સાદા મનુષ્યને પેટ ભરવાની ચિંતા અને વિશિષ્ટ મનુષ્યને પચાવવાની ચિંતા, આમ ચિંતાના પ્રકારોયે અલગ જ રહે !

સામાન્ય માણસને એક કોરો કાગળ ટેખાડી એ અંગે અભિપ્રાય માગો, તો પહેલાં તો... એ બાપડો ભડકે. પછી બહુ આગ્રહ કરો, તો આવું કાંઈક કહે, 'સાહેબ એ કોરું કાગળિયું છે, એથી વધારે અમને ગમ ના પડે ! એમાં ભજિયાં બંધાય તોયે કામનું, બાકી તો તમે કહો એ જ ઠીક !'

પણ જો કહેવાતા વિશિષ્ટ મનુષ્યને એ અંગે પૂછો તો જવાબ કદાચ આવો મળે, 'આમાં બે વત્તા બે... બરાબર ચાર - જેવું નથી. અત્યંત જટિલ બાબત હોઈ, આમાં કોઈ ઉતાવળિયા અભિપ્રાયને અવકાશ નથી. એ ઊંડો વિચાર માગે છે, માટે દીર્ઘ ચિંતન

આવશ્યક છે. (ભરેલા પેટ પાસે સમય ઘણો હોય !) આમાં પ્રથમ પ્રશ્ન તો એ જન્મે છે કે એ કોરો કાગળ છે કોનો ? કોઈ કવિનો ? કોઈની પ્રિયતમાનો ? કોનો ? ચર્મચક્ષુ વડે દેખાડો શૂન્યાવકાશ (શૂન્યવકાશ દેખાય કે અનુભવાય, એ પાછો નવો પ્રશ્ન !) શું ખાલી જ હોય છે ? (અલ્યા અમને શું પૂછે છે, અભિપ્રાય તો તારે આપવાનો છે !) ધારો કે એ કોરો કાગળ કોઈ કવિનો હોય, તો એની સાથે જોડાયેલી પ્રક્રિયા શું જટિલ નહીં હોય ? અરે કવિના ચિદાકાશમાં આકાર લઈ ચૂકેલી કવિતા તો કવિ જ્યાં એ કાગળ પર દષ્ટિ માંડે કે તરત બદલાયેલા માધ્યમમાં ધબકતી થઈ જાય છે. પછી કવિ માટે એ કાગળ ખાલી નથી હોતો, ક્યારેય નહીં ! પછી તમે પૂછશો કે કવિ કાગળ પર કવિતા શા માટે લખે છે ? (ઓ બાપલા, અમે આ બધું નથી પૂછતા ! તું જ અમારા વતી પૂછ્યે જાય છે, આનો ક્યાંય અંત ખરો ?) કવિ લખે છે માત્ર ભાવક માટે ! જેથી કાગળમાં રચાઈ ચૂકેલી કવિતા ભાવકને દેખાઈ શકે ! તમે એ પણ નોંધી લો કે... (તું અમને છોડ ભાઈ, એ કોરો કાગળ તને નોંધવા માટે જ આપ્યો છે !) કાગળ પર લખાયેલી બે પંક્તિની વચ્ચે જે જગા ખાલી દેખાતી હોય છે, એમાં અને ધારો કે એ કોરો કાગળ કોઈની પ્રિયતમાનો હોય, તો... (અરે નથી ધારવું યાર, ભોગ લાગ્યા અમારા કે તારો અભિપ્રાય માગ્યો !)

સામાન્ય માણસ જો કોરા કાગળ વિશેનો ઉપરોક્ત અભિપ્રાય જાણે તો ચક્કર ખાઈ જાય કે કોરા કાગળમાં આટલું બધું હોય !! ને કશું ગળેય ન ઊતરે !

મોટા ભાગનાં પશુપંખીઓ સામાન્ય માણસ જેવાં સાદાં હોય છે, એટલે પ્રમાણમાં સુખી. પણ કૂતરાં વિશિષ્ટ વ્યક્તિ જેવાં હોય છે ! (વિશિષ્ટ વ્યક્તિઓ કૂતરાં જેવા હોય છે, એમ કહેવાનું મારું તાત્પર્ય નથી ! એમ કહેવું શોભનીય પણ નથી!) એ કારણે કૂતરાંઓને પોતાનો વિશિષ્ટ અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવા ગળું ફાટી જાય, ત્યાં લગી ભસવું પડે. જોકે કૂતરાંના ઉપદ્રવથી ત્રાસો ત્યારે એમને સાણસામાં લેવા ગાડી બોલાવી શકાય છે, એટલું સારું છે. કૂતરાના કાન ઊંચા થાય કે તરત એનો દષ્ટિકોણ બદલાયો, એમ તમે માની શકો. કૂતરાં જ્યારે તીવ્ર અભિપ્રાય આપે છે, ત્યારે પ્રાપ્ત કરનારે ચૌદ ઇન્જેક્શન પણ લેવાં પડે છે. વિશિષ્ટ મનુષ્યોને એમની વિરુદ્ધ જતા અનેક અભિપ્રાયો મળવા લાગે છે, ત્યારે એ તીવ્ર પ્રતિક્રિયા આપતાં કહે છે, ‘કૂતરાં તો ભસ્યા કરે, મને કોઈ ફરક પડતો નથી !’ બાય ધ વે, ‘શ્વાનત્વ’ને ‘મનુષ્યત્વ’ સાથે પુરાતનકાળથી અનિવાર્ય સંબંધ રહ્યા છે. અત્રે કૂતરાંઓ વિશે લખવાનો ઉપક્રમ નથી જ, એ સ્પષ્ટ કરવું ઘટે.

સામાન્ય મનુષ્યોને તો આશ્ચર્ય જ થાય કે અભિપ્રાય તો ઠીક, પણ આ ‘દષ્ટિકોણ’ કઈ બલા છે ? થાય છે શું કે વિશિષ્ટ મનુષ્યોને કશું સીધું-સરળ માન્ય નથી હોતું. સરળ બાબતને એ ગૂંચવીને કલાત્મક ન બનાવે, એવું કદી બન્યું નથી. આમ તો કોઈ

ગેરસમજ ન થાય અને આ વિશ્વના વ્યવહારો સરળપણે ચાલે, એ માટે દરેક બાબતનો એક જ સ્પષ્ટ અર્થ થાય, એ હિતાવહ છે. પણ કવિ સમા કોઈ વિશિષ્ટ મનુષ્ય સાથે તમે કોઈ કવિતાની ચર્ચા કરશો, તો એ તરત જ થઈ રહેલી ગેરસમજને દૂર કરવા (અને નવી ગેરસમજ ઊભી કરવા !) એ થોડાક ખેંચાઈને કહેશે, ‘એવું નથી, એવું નથી મિત્ર ! ગેરસમજ થઈ રહી છે કારણ કે તમે કવિતાના શબ્દાર્થને પકડ્યો છે !’ શબ્દ વડે રચાયેલી કવિતાનો ‘શબ્દાર્થ’ પકડવાનોયે તમને હક નહીં. ‘દષ્ટિકોણ’ એ એક એવું કાલ્પનિક (બખડજંતર સમું) ફલક છે, જેના પર લઈ જઈ તમે ‘ગેરસમજ’ની આડ લઈ સામાવાળાને ખોટો સાબિત કરી શકો છો ! સરળ શબ્દોમાં કહું તો સામાવાળાને માનસિક રીતે ખાડામાં ઉતારવો હોય, તો તમારી પાસે ‘આગવો દષ્ટિકોણ’ છે – એવું સતત એને લાગવા દો ! (શારીરિક રીતે સામાવાળાને ખાડામાં ઉતારવા કોઈ દષ્ટિકોણ-ફષ્ટિકોણની આવશ્યકતા હોતી નથી. એ માટે સીધો ધક્કો જ મારી દેવો પર્યાપ્ત હોય છે !)

હા... તો કવિમહાશયની વાત હવે સમજાય એ રીતે પૂરી કરીએ ! પછી એ દષ્ટિકોણનું મહત્ત્વ યાદ કરાવતાં કહેશે, ‘કવિતાને જરા અલગ રીતે જોવાની હોય છે, કારણ કે એ કવિતા છે, જોડકણું નથી ! જોડકણામાં શબ્દાર્થ જ અભિપ્રેત હોય છે, પણ કવિતા એ અલગ સ્વરૂપ છે. સૂક્ષ્મતા ભણી, પ્રતીકાત્મકતા ભણી, ગૂઢતા ભણી, ચમત્કૃતિ ભણી... ભાવકને ખેંચી જતું એક વિશિષ્ટ સ્વરૂપ ! (દુકાનમાં ગ્રાહકોને અને કવિતામાં ભાવકોને ખેંચવા પડે, એમ ???) અહીં એક એક શબ્દને પોતાનો ‘વ્યંગ્યાર્થ’ હોય છે અને એટલે જ કવિતા ભાવકે ભાવકે જુદો અર્થ આપે છે ! (આ તો સારું છે કે સામાન્ય વ્યવહારોમાં ટેબલ ‘ખુરશી’નો કે ખુરશી ‘મરઘી’નો અર્થ નથી આપતાં, નહીં તો દુનિયા ચાલે કઈ રીતે ?) કવિતા જો શબ્દાર્થ પ્રગટ કરવા લાગે તો ‘કાવ્યત્વ’ ગુમાવી સાદાં વિધાનો (સિમ્પલ સ્ટેટમેન્ટ !)નો જથ્થો બની જાય. મારો દષ્ટિકોણ સમજાયો તમને ?’ આ હિસાબે કવિઓ ‘શબ્દકોશ’ એ માટે જ રાખતા હશે કે ભૂલથી કોઈ શબ્દ એના મૂળ અર્થમાં ન વપરાઈ જાય ! પ્રિય વાચકમિત્ર, હવે ‘દષ્ટિકોણ’ એ કોઈ કલાત્મક-બખડજંતર હોય એવું અનુભવાય છે ? જો હજી એવું ન અનુભવાતું હોય તો કોઈ મૂર્ધન્ય કવિને મળો ! મને તો એટલું જ હાલ સમજાય છે કે ‘દષ્ટિકોણ’ એટલે ખામીયુક્ત દષ્ટિનો કોણ અથવા દષ્ટિનો ખામીયુક્ત કોણ ! એટલે તો તમે ત્રિકોણ, ચતુષ્કોણ કે પંચકોણને સમજી શકશો, પણ ‘દષ્ટિકોણ’ને સાચા અર્થમાં ક્યારેય સમજી નહીં શકો ! એટલિસ્ટ, મારું તો ગજું નથી કે આ બાબતને હું પૂરેપૂરી સમજાવી શકું ! (આ અંગે તમે કોઈ સ્પષ્ટ અભિપ્રાય પર આવી શકો, તો મને અવશ્ય લખી મોકલશો.)

અભિપ્રાય જ્યારે માંગવામાં આવે, ત્યારે જ આપો, તો એનું મહત્ત્વ છે ખરું. રસોઈમાં ઉદારતાથી મીઠું ઠપકારવા ટેવાયેલી પત્ની જ્યારે પતિને પ્રેમથી પૂછે કે ‘...

કહું છું સાંભળો છો, આજે દાળ કેવી બની છે ?' ત્યારે બે પ્રકારના અભિપ્રાય આપવા શક્ય બને છે. જો પતિ માનતો હોય કે ગૃહશાંતિ કરતાં દાળ વધુ અગત્યની છે, તો કહી શકે કે દાળમાં મીઠું વધુ પડ્યું છે. જો એ એમ માનતો હોય કે દાળ કરતાં ગૃહશાંતિ જ વધુ અગત્યની છે, તો એણે એવો અભિપ્રાય આપવો જોઈએ કે રસોઈમાં મીઠાના પ્રમાણમાં દાળ જરાક ઓછી પડી લાગે છે, બાકી રસોઈ તો તારી જ હોં ! રસોઈમાં ખટાશ હોવા છતાં સંબંધોમાં મધુરતા આવી શકે અને રસોઈમાં મધુરતા હોવા છતાં સંબંધોમાં ખટાશ આવી શકે. અભિપ્રાયનો સદુપયોગ થાય છે કે દુરુપયોગ, એના પર બધો આધાર છે.

વિશિષ્ટ વ્યક્તિઓ વણમાગ્યા અભિપ્રાયો આપી, પોતાની વિશેષતા સિદ્ધ કરવા તલપપાડ બને છે. પછી એની પાછળ પોતાનો કયો દષ્ટિકોણ રહ્યો છે, તે પણ સ્પષ્ટ કરી... એકંદરે બધું અસ્પષ્ટ કરી મેલે છે ! એમના કોઈ પણ અભિપ્રાયના આરંભે 'ના, એ માન્યતા સદંતર ખોટી છે. મારી દષ્ટિએ જોઈએ તો...' એવું અવશ્ય આવે છે. બે વિશિષ્ટ વ્યક્તિઓના એક જ બાબત પરના અભિપ્રાયો સામસામા છેડાના જ હોય છે, એટલે અભિપ્રાય માગનારની દશા સૂડી વચ્ચે સોપારી જેવી થતી હોય છે. સમતોલન ગુમાવી બેસનાર વિમાનમાં જો બે વિશેષજ્ઞ બેઠા હોય તો એ બચી શકતું નથી. ઘણી વાર તો વિમાન સાથે પોતે નષ્ટ થઈ જાય, એ પહેલાં તેઓ કોઈ અંતિમ નિર્ણય પર આવી શકતા નથી. એકનો દષ્ટિકોણ વિમાન પૃથ્વીથી કેટલે ઊંચે ઊંચે છે એના પર આધારિત હોય છે, જ્યારે બીજો કહેશે વિમાનની બહારના હવાના દબાણને જાણ્યા વિના કોઈ અભિપ્રાય આપવાની ઉતાવળ કરવી ઇષ્ટ નથી. કોઈ ઉતાવળિયો પાયલટ પોતાના મર્યાદિત જ્ઞાન કે અજ્ઞાન વડે વિમાનને બચાવી લે, તો વાત અલગ. બાકી વિશેષજ્ઞોના અભિપ્રાય, મેં અગાઉ કહ્યું તેમ, વિમાનને બચાવી શકતા નથી. આવા વિશેષજ્ઞોથી ગળે આવી જઈ કોઈએ કહેવત પણ બનાવી છે કે લે બૂધું ને કર સીધું !

ઘણી વાર વિશિષ્ટ માનવો અને ધર્મગ્રંથો દ્વારા અભિપ્રાય રૂપે પ્રશ્ન પુછાતા હોય છે. સામાન્ય માણસને તો એ જોઈ અહોભાવ થઈ આવે કે આ પ્રશ્ન વડે મારો અભિપ્રાય મગાઈ રહ્યો છે ! હકીકતમાં તો એ પ્રશ્નમાં જ અભિપ્રાય સમાયેલો હોય છે, એનાં થોડાંક ઉદાહરણો જુઓ...

- સ્ત્રીમાં તમે કદી સુંદરતા અને વફાદારીને એક સાથે જોઈ ?
- તરબૂચ પર છરી પડે કે છરી પર તરબૂચ પડે, તો કપાવાનું કોણે ?
- જબ રાત હૈ એસી મતવાલી, તો સુબહ કા આલમ ક્યા હોગા ?
- હર શાખ પે ઉલ્લૂ બૈઠે હૈ, અજામે-ગુલિસ્તાં ક્યા હોગા ?
- આ દુનિયામાં તમે શું સાથે લઈને આવેલા અને શું સાથે લઈ જવાના ?
- વ્હોટ ઇઝ ધેર ઇન અ નેઈમ ? (નામમાં શું છે ?)

બિલકુલ આ જ પ્રકારના મુડમાં મેં પણ મારા એક ઈન્ટરવ્યૂમાં એક મહાન પ્રેરક અભિપ્રાય આપેલો કે કોઈ તમને પ્રેર્યા કરે અને તમે પ્રેરાયા કરો, એટલા મૂર્ખ બનવું તમને ફાવશે ?

આમ તો એવું મનાતું આવ્યું છે કે દષ્ટિકોણને કારણે જ કોઈ ચોક્કસ પ્રકારનો (અલગ !) અભિપ્રાય જન્મ લેતો હોય છે, પણ મને આ બાબતે પહેલેથી જ ભારે શંકા રહેલી છે. હું જન્મ્યો ત્યારથી આજ લગી મને બે બાબતો ક્યારેય સમજાઈ નથી. એક તો હું પોતે અને બીજી બાબત તે દષ્ટિકોણ ! હકીકતમાં તો વિશિષ્ટ માનવોના અભિપ્રાયનો અભ્યાસ કરી નક્કી કરાય છે કે એમનો દષ્ટિકોણ કયા પ્રકારનો હતો ! દષ્ટિકોણની ચિંતા નથી રાખી, એટલે જ હું આ લેખ લખી શક્યો છું. આ લેખ વાંચી જો તમે કોઈ ચોક્કસ અભિપ્રાય પર આવી શકો તો એ પરથી શોધજો કે મારો દષ્ટિકોણ કયા પ્રકારનો હતો ! જો ખરેખર તમે મારા દષ્ટિકોણ સુધી પહોંચો, તો મને અવશ્ય જણાવજો. મારે એ બાબતને સમજવી છે.

પ્રથમ ગ્રાસે શર્કરા | અરુણા જાડેજા

કોફી મેટ્રસનાં આયોજક અરુણાબહેન મહેતાએ આ પહેલાં આ કાર્યક્રમ માટે મને આમંત્રણ આપેલું, પણ ચોક્કસ કારણસર મેં એ આમંત્રણ નકારેલું અને હવે જ્યારે એ સ્વીકાર્યું ત્યારે જુઓને કેવું થઈ રહ્યું ! પ્રથમ ગ્રાસે...!

તા. ૮-૩-૧૫નો આ કાર્યક્રમ પહેલી વાર સ્વાઈન ફ્લૂના લીધે મુલતવી રખાયો, તા. ૨૯-૩-૧૫નો બીજી વાર ફાઈનલ ક્રિકેટ મેચના લીધે, તા. ૫-૪-૧૫નો ત્રીજી વાર નિયત કવિ-સંમેલનના લીધે અને પછી તા. ૧૨-૪-૧૫ના રોજ આ ચોથો કાર્યક્રમ યોજાયો. થયું કે હવે બધું સમેસૂતરે પાર પડશે પણ સાંજના ચાર વાગતા તો આ કાર્યક્રમ પાંચમી વાર પણ આગળ લંબાશે કે શું એવી ધાસ્તી પેઠી !

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદમાં યોજાયેલા આ કાર્યક્રમનો સમય હતો સાંજના ૫.૩૦ વાગ્યાનો. હું અને કાર્યક્રમના આયોજક અરુણાબહેન મહેતા પોણા પાંચે ત્યાં પહોંચવાનાં હતાં તેથી હું અને સુરતથી આવેલાં મારાં ભાઈભાભી ઘરેથી સાંજના ૪.૧૫ વાગે નીકળ્યાં તો ખરાં, પણ ઘરેથી નીકળતાં જ આકાશ ગુસ્સે ભરાઈને એકદમ અમારી સામે એટલે આખા અમદાવાદ સામે ધસી આવ્યું, એ ઘેરાયેલાં કાળાં વાદળાંમાં હું પેલી અંગ્રેજીવાળી સિલ્વર લાઈન શોધવા લાગી. પણ આંખ કામ ન કરે એવાં એ અંધારાં વાદળાં. અમારી ગાડી આગળ વધતી હતી અને હું ‘આ ભૈલ માર મુઝે’ની જેમ આગળ વધતી ગઈ. બહારથી તો ‘મુને અંધારાં બોલાવે’ એવું વાતાવરણ, પણ મનમાં તો એવી આશ કે ‘મુને અજવાળાં (પેલી સિલ્વર લાઈન...) બોલાવે.’ ગાડી આગળ વધતી હતી પણ અતિ

વેગે વટાવતા જીવનવનની જેમ દોડતાં વાઈપર્સ પણ સાવ નકામાં બની રહે એવો ધુમ્મસિયો વરસાદ. ડિંદી ફિલ્મનાં રહસ્યમય ચિત્રપટો ‘વો ક્રૌન થી’, ‘બીસ સાલ બાદ’નાં – આવાં ઝડપે ચાલતાં વાઈપર્સ અને સામે કાંઈ જ ન દેખાય એવાં – દશ્યોને પણ ટક્કર મારે એવું અમારી સામે ધોધમાર વરસાદી ધૂંધળાપણું, ઘડીક તો ગભરાઈને તાવ ચઢી જાય એવું. ગાડીને છાપરે હડતાલિયાઓ મોટા કાંકરા માર્યે જાય તેવો કરાનો તડ-તડાક, તડ-તડાક દેતોક મારો. કાચબાચ બધું ગયું સમજો.

મારે ભાઈભાભીને રિવરફ્રન્ટ બતાવવો હતો એટલે ગાડી આશ્રમરોડથી ન લેતાં ત્યાંથી લીધી તો રિવરફ્રન્ટને બદલે ફીવરફ્રન્ટ ! ‘પારાવાર મુશ્કેલી’ એ બે શબ્દો બિચારા છોભીલા પડે એવાં સાંબેલાધાર ઝાપટાં વેઠતાં પરિષદે પહોંચ્યાં તો ખરાં. મારા પહેલાં આયોજક બહેનશ્રીની ગાડી પહોંચી ગયેલી. પણ ગાડીના કાચમાંથીયે સામસામે એકબીજાને ન જોઈ શકનારા લાચાર અને ગાડીમાં બેઠાં રહીને જ એકબીજાને મોબાઈલથી દિલસોજી આપતાં રહ્યાં. પરિષદનો ઝાંપો પણ જાણે અમારી સામે હડતાળમાં આડો ઊતર્યો હોય તેમ ઝાંપામાં મોટું પીપડું આડું થઈને પડેલું.

સાંજે સાડા ચારથી સવા પાંચ સુધી પોણો કલાક સુધી ચાલેલું વરસાદ-વાવાઝોડાનું મારી વિરુદ્ધમાં ચાલેલું આંદોલન. થયું કે કુદરત જ મારી વિરુદ્ધમાં છે, ઉપરવાળો પણ મારા માટે એવું જ ઇચ્છતો હતો... કે અરુણા, લખાણ-બખાણ ઠીક છે બાકી ‘સાહિત્યજગતમાં વક્તવ્ય’ એ આપણું કામ નહીં; આપણે તો આપણો અધ્યાત્મ માર્ગ ભલો, દૂસરો ન કોઈ. જવા દો. ચલ ખુશરો ઘર અપને. હવે આજનો કાર્યક્રમ ના થાય તો ફરી પાંચમી વાર પંચકમાં મારે કોઈ બીજો વાર તો નથી રાખવો, ભગવાનનો કાંઈ ખાસ સંકેત લાગે છે.”

પણ ઉપરવાળાએ વરસાદની ધારની સાથે જ મારી વિચારધારાને અટકાવી દીધી.

એણે આ રાંક પર મહેર કરી, વરસાદે ખમ્મા કરી. આવનારા શ્રોતાઓને આવકારવા બે હાથ જોડીને ઓશિયાળાં થઈને હું અને આયોજક બહેનશ્રી ઝાંપે ઊભાં રહ્યાં. મારાં વડીલો, મુરબ્બીઓ, સગાંસંબંધીઓ, વાલેશરીઓ અને જાણ્યા-અજાણ્યા વાચકો એક પછી એક પલળતાં-પલળતાં, કપડાં અને જાતને સાચવતાં આવી રહ્યાં હતાં. તેમાંય વયે ૭૦-૭૫-૮૦ની આસપાસના વડીલોને પાણીમાંથી માંડ માંડ મારગ કાપતાં જોઈને મને ધરતી મારગ આપે તો સમાઈ જાઉં એવો અપરાધભાવ થઈ રહ્યો. એ અપરાધભાવને ઉતારવા હું એ વડીલોને હાથ દઈને પરિષદમાં અંદર લાવવા મથી રહી, મોટાભાગના પગની તકલીફવાળા, લાકડીને ટેકે આવનારા પણ ખરા, સાડીને ઘૂંટણ સુધી ઊંચી લઈને સંકોચાતાં-મૂઝાતાં આવી રહેલાં વડીલ બહેનો.

કાર્યક્રમ અરધો કલાક મોડો શરૂ થયો, ૬.૦૦ વાગે. ૧૦૦ની સંખ્યાવાળો હોલ ભરાઈ ગયેલો, વધારાની ખુરશીઓમાં બેઠેલા આઠ જણાં. એટલે આમ તો અમદાવાદના

સાહિત્યજગતના વક્તવ્યના કાર્યક્રમમાં મારા જેવા નવાસવા વક્તાના વક્તવ્યમાં આટલી સંખ્યા એ પ્રભુકૃપા સ્તો. પણ આટલી સંખ્યામાંયે શ્રોતાઓ ક્યાંક્યાંથી – ગાંધીનગર-અડાલજ, રાણીપ-ઘાટલોડિયા, નવરંગપુરા, નારણપુરા, ઉસ્માનપુરા, સેટેલાઈટ, પાલડી કે ઠેઠ બોપલ ગામથી મને – હામ દેવા. મોટા ભાગના રિક્ષામાં, બાકીના ગાડીમાં આવેલા. હું પોતે ગાડીમાં આવી એટલે ગાડીવાળાની બૂરી હાલત તો સારી પેઠે જાણું, રિક્ષામાં આવનારાની તો એથીયે બદતર. આજના મારા આ બધા શ્રોતાઓ બાહોશ તરવૈયાની જેમ બાહોશ ડ્રાઈવરો અને બાહોશ પેસેન્જરો તરીકે તરીતરીને પરિષદે પહોંચ્યા, કહી શકાય કે બાહોશ શ્રોતા તરીકે એ બધા તરી ગયા. મારો પ્રેમ પણ તરી ગયો. એ બધા મારે ખાતર તરીને આવી પહોંચ્યાં, પ્રિયતમાને મળવા સાપને દોરડે ચઢી ગયેલા તુલસીદાસજીની જેમ.

વડીલ મુરબ્બીઓનો જ નામોલ્લેખમાં બોરીસાગરસાહેબ, બોપલથી (પાણીમાં) લાંબા થઈને આવેલા વિજય પંડ્યાસાહેબ, મનસુખ સલ્લાસાહેબ, મારા અધ્યાપક ચીનુભાઈ મોદીસાહેબ, ૪૦-૪૫ વર્ષ પહેલાં મને કોલેજમાં ભણાવતાં સંસ્કૃતનાં અધ્યાપિકાશ્રી, અર્થશાસ્ત્રનાં અધ્યાપક શ્રી મનોરમાબહેન અને અરવિંદભાઈ મહેતાસાહેબ મારાં આશ્ચર્ય વચ્ચે આવી પહોંચ્યાં, રનેહી ભદ્રાયુભાઈ અને ઇલાબહેન પણ.

તો એંસી વટાવી ચૂકેલાં ભારતીબહેન દવે, પંચોતેરે પહોંચી રહેલાં મારાં અધ્યાપિકા બહેનશ્રી ઇલાબહેન નાયક વગેરે પણ. દૂરદૂરથી એટલે ગાંધીનગરથી આવી પહોંચેલાં હર્ષદ-બિંદુ ભટ્ટ. ચાંદખેડાથી ડંકેશ ઓઝા-ભારતીબહેન, ઠેઠ એસ. જી. હાઈવેથી કિરીટ દૂધાત, સાવલીથી અચાનક આવી ચઢેલાં જયદેવ શુક્લ અને પ્રતીક્ષાબહેન, સુનીતા ચૌધરી, રસીલા કડિયા વગેરે. એ ઉપરાંત તો સો-ની સંખ્યામાં બાકી રહેલાં બીજાં મારાં બધાં જ સન્માનનીય ચાહકો.

કાર્યક્રમની શરૂઆતમાં જ મેં કહ્યું :

અજ્ઞાતવાસમાંથી નીકળીને મારું આ સાહિત્યજગતનું પહેલવહેલું વક્તવ્ય અને પેલા ‘દામિની’ ચિત્રપટવાળી થઈ રહી, ‘દામિની’ ચિત્રપટમાં હીરો સની દેઓલનો એક મશહૂર ડાયલોગ છે : “તારીખ પે તારીખ, તારીખ પે તારીખ.” ત્રણ-ત્રણ વાર મુલતવી રખાયેલા મારા આ કાર્યક્રમ માટે મેં આયોજક અરુણાબહેન મહેતાને બે દિવસ પહેલાં પૂછેલું, “મારા આ કાર્યક્રમનો નંબર કેટલામો છે ?” તો એમણે કહ્યું, સત્તર. મારું છે ‘તેર’નો આંકડો નથી. સત્તરનો આંકડો તો વટવાળો, આમ ‘ત’ પર ‘ત’, સાડી સત્તર ! વજનદાર ! એટલે સત્તરનો આંકડો પણ વાંકમાં આવતો નથી. તો શું હશે ? થાય છે કે મારા અને આયોજકમાં રહેલું નામ-સામ્ય હશે ! “તો અરુણાબહેન, તમે હવે પછી કોઈ બીજી અરુણાને નહીં બોલાવતા.” પછી મેં અરુણાબહેનને એમ પણ પૂછેલું, “મારા

પહેલાંના તમામ સોળ કાર્યક્રમમાં આમ ત્રણ ત્રણ વાર તારીખ બદલવી પડે છે ખરી ?” તો જવાબ મળ્યો. “ના”. તો બીજું શું હશે ? એટલે મેં અરુણાબહેનને ફરી પૂછેલું, “મારા પહેલાંના આ સોળ વક્તાઓમાં મારા જેવો કોક નવો નિશાળિયો, પહેલવહેલી વાર આવતો હોય એવું હતું ?” તો એનોય જવાબ “ના” હતો. “તો અરુણાબહેન, હવેથી તમે મારા જેવા નવાસવાને નહીં બોલાવતા; તમારો એ જ ચીનુભાઈસાહેબ મોદી, બિંદુબહેન ભટ્ટ જેવા જૂના જોગીઓને બોલાવવાનો શિરસ્તો ચાલુ રાખજો. નકામું આવું સાહસ ફરી ના કરશો.”

અને પછી શરૂ થઈ “મારી કેરિયર” (શબ્દસર - જૂન, ૨૦૧૫).

*

લગભગ કલાકેક આ કાર્યક્રમ ચાલ્યો, સાંજના સાત સુધી. એ પછી હું બે હાથ જોડીને તો ના પાડતી રહી કે હવે આપ બધાં ઘરે પધારો. પણ આયોજક બહેને પ્રશ્નોત્તરી રાખી અને શ્રોતાઓએ સહર્ષ મંજૂર પણ રાખી. એ દરમિયાન પણ હું એમને કહેતી જ રહી, “હવે તમે બધાં નીકળો, તમને મોડું થાય છે, તમે સૌ થાક્યાં-કંટાળ્યાં હશો.” જોકે એ અરધોક કલાક ચાલી, કોક-કોક શ્રોતાએ આ કાર્યક્રમનો બીજો ભાગ રાખવા કહ્યું, ત્યારે તો તેમને ત્યાંથી કુટાવવા કે ધક્કો મારીને બહાર મોકલતી હોઉં તેમ ‘હા’, ‘હા’ કરીને વચન આપ્યું અને પછી મેં પરાણે શ્રોતાઓને ઊભા થઈને રજા આપી. મારા માટે કેટકેટલી કુદરતી તકલીફો વેઠીને આવેલા, મારી સામે બેઠેલા, અરધાપરધા કે આખેઆખા પલળેલા અને તેથી ‘એસી’ને લીધે થયરતા મારા શ્રોતાઓને જોઈને આખાયે કાર્યક્રમમાં અપરાધભાવ મારો સ્થાયીભાવ બની રહ્યો.

*

રાતે ઘરે જતાં જ બધાના ફોન શરૂ થયા અને એમની શરૂ થઈ આજ-સાંજની કરમકહાણી :

ચીનુભાઈસાહેબ એમની ગાડીને પાણીમાં ખેંચી લાવે એવા બાહોશ ડ્રાઇવરની રાહ જોતા હતા. નારણપુરાથી આવતાં ઇલાબહેન નાયકના રિક્ષાવાળાએ બહેનને સ્ટેડિયમ પાસે ઉતારી પાડ્યાં તો બહેને એને પોરસાવતાં કહ્યું કે જો આગળ પેલો સ્કૂટરવાળો બે નાનાં છોકરાંને લઈ જાય છે ને તું આમ હિંમત હારે છે ? નાંખ રિક્ષા પાણીમાં અને બહેન પરિષદે પહોંચ્યાં. તો મનસુખભાઈ સલ્લાની રિક્ષા બે વાર બંધ પડતાં માંડ એ બાટા શોરૂમ સુધી પહોંચ્યા અને પછી પરિષદ સુધી પાણી કાપતા પહોંચ્યા. ભદ્રાયુ વચ્છરાજાની તો ગાડી ઠેઠ ક્યાંયે મૂકીને અક્ષરશઃ પાણીમાં તરતા આવેલા. સુધા મૂર્તિના પુસ્તકોનાં લોકપ્રિય અનુવાદક સોનલ મોદી તો એરોડ્રામથી સીધાં આવ્યાં, કહો ને વાદળામાં થઈને આવ્યાં મારા માટે. હું એમને ત્યારે પહેલવહેલી વાર જ મળી.

મારાં એક પાડોશી ચંદ્રલેખાબહેનની ગાડીનાં વાઈપર્સ જ બંધ થઈ ગયેલાં તોયે એમના દીકરાએ એમને પરિષદે પહોંચાડ્યાં. મારાં બીજાં પાડોશી બહેન ક્રિષ્ણાબહેન અને એમનાં વહુએ બે વાર રિક્ષા બદલી, તેય રિક્ષાવાળાને કેટકેટલા કાલાવાલા કર્યા પછી. બોરીસાગરસાહેબનાં પુત્રવધૂ રૈનાએ સાહેબને કહી જોયું પણ ખરું “પપ્પા પાછાં જઈએ ?” તો સાહેબ કહે, “અરુણાબહેન પરિષદે ના પહોંચે પણ આપણે તો પહોંચવાનું જ.” અન્ય સૌ મિત્રોએ પણ “કરેંગે યા મરેંગે !”ના ભાવથી જ પાણીમાં ઝંપલાવ્યું હતું.

અને જે મિત્રો નહોતા આવી શક્યા એ બધા કાંઈ પાણીમાં બેસી નહોતા ગયા પણ પાણીએ એમને ઘરે બેસાડી રાખ્યા હતા, એમના પગ જકડીને. કોકે મને કહ્યું કે શિવરંજની સુધી તો કોકે કહ્યું કે આંબાવાડી સુધી તેઓ પહોંચ્યા અને રિક્ષાવાળાએ ના પાડી તો કોકની ગાડી અડિયલ ટટ્ટુ બની રહી, તેમાંયે સ્કૂટરવાળા તો સાવ દયામણા. મોટે ભાગે બધાં ગરનાળાં ભરાઈ જવાથી કોઈ પણ રીતે આવવું અશક્ય હતું. અનિલાબહેન દલાલે કહ્યું કે ચાર વાગે કપડાં પણ તૈયાર કરી રાખેલાં જે એ આજે પણ મારા બીજા વક્તવ્યની રાહ જોતાં એમનેમ પડી રહ્યાં છે. બીજે દિવસે પણ મેઈલ્સ, મેસેજ્સ અને ફોન તો ક્ષમાભાવે ચાલુ જ હતાં, હું સામે કહેતી રહી કે સારું થયું. મારા અપરાધભાવની માત્રા જે ઘટી તે સાચી. બાકી જો આ બધા મિત્રો આવ્યા હોત તો એ બધાને ઊભા રહેવું પડત, સ્ટેજની પાંગતે બેસવું પડ્યું હોત. મારો અપરાધભાવ બમણો થાત. તોયે આ જે મિત્રો સદેહે ભલે ને હાજર રહી ન શક્યા પણ એમની હાજરી હું આખાયે વક્તવ્ય દરમિયાન સતત અનુભવતી રહી હતી, એટલું તો ચોક્કસ.

અને અહીં એવું પણ બન્યું કે મારા પ્રિય શ્રોતાઓમાં જે ઘરેથી થોડા વહેલા નીકળી ગયા તે પરિષદે પહોંચી ગયા પણ જે સહેજ મોડા નીકળ્યા એમને માઝા મૂકેલા વરસાદે ઘરે પાછા ધકેલ્યા કે ઘરમાંથી સમૂળા નીકળવા જ ન દીધા. હાજર-ગેરહાજર એ બધા શ્રોતાઓની અંતરતમ શુભેચ્છાઓએ જ મારા પહેલા વક્તવ્યને સામે પાર પહોંચાડ્યું.

સાભાર નોંધ

(કવિતા)

(૨૩૫) કવિતાની કેડીએ કુંકુપગલાં : સંપા. ડૉ. કલ્પના દવે, ૨૦૧૪, અશોક પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ, પૃ. ૧૩+૧૧૦, રૂ. ૨૦૦/- (૨૩૬) ૧૦૮, રમેશ પારેખ : સંપા. શોભિત દેસાઈ, ૨૦૧૪, અશોક પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ, ૧૨+૧૬૩ રૂ. ૨૦૦/- (૨૩૭) પ્રીતગુંજન : ગુણવંત બરવાળિયા ગુંજન, બીજી ૨૦૧૪, નવભારત સાહિત્ય મંદિર, અમદાવાદ, પૃ. ૨૮૦, રૂ. ૨૭૫/-

બે કાવ્યો (બંગાળી) | સુનીલ ગંગોપાધ્યાય; અનુ. રમણીક સોમેશ્વર

(૧) કેવળ કવિતા માટે

કેવળ કવિતા માટે લીધો છે મેં જન્મ
કેવળ એને જ માટે આ બધા નાના-મોટા
અટપટા બેલ
એને જ માટે કેવળ આ એકલ શિયાળુ સાંજો.
ક્ષિતિજોને પાર કરતો આવી પહોંચ્યો છું હું
કેવળ એક કાવ્ય માટે, પલકારોય માર્યા વિના
કેવળ પળભરની શાંતિ માટે.

કેવળ કવિતા માટે જ તો તું છે મારી પત્ની
કેવળ એને માટે જ આ બધા રક્તપાત
આ બધી ટેકરીઓ ચૂમે છે વાદળોના ચરણ.

ભલે રહ્યાં અઢળક વેદના-વિષાદ
છતાં લાંબું ને લાંબું જીવવાનું
થયા કરે છે હવે મન.

કેવળ કવિતાને માટે જ
ઈચ્છ્યું છે મેં અમરત્વ.

(૨) ઘર-આંગણાની ચકલીઓ

માનવસંસ્કૃતિઓને વીંધતી
ક્યાં ચાલી ગઈ આ -
ઘર-આંગણાની ચકલીઓ !

ઈથરનાં મોજાં
અને બધી જ વેદનાઓને
પોતાના નાનકડા હૈયામાં ભરીને
કરી રહી છે એ તો અલાવિદા.

હિમગિરિની કંદરાઓને વળોટીને
બર્ફચ્છાદિત ભૂમિની પેલે પાર
આપણા શૈશવની બધી જ ચકલીઓ
ઊડી ચાલી આ -
અંધકારના અનંત અવકાશમાં.

[સીતાકાન્ત મહાપાત્રના અંગ્રેજી અનુવાદને આધારે]
(સંદર્ભ : 'Indian Literature' Nov.-Dec. : 2012)

પોરોકાકાની યાદ | પીટર બિક્સલ, અનુવાદ : રમણ સોની

પોરોકાકા વિશે હું એટલું જ જાણું છું કે એ મારા દાદાજીના કાકા હતા. તે કેવા હતા ને ક્યાં રહેતા હતા ને શું કરતા હતા એ હું જાણતો નથી. બસ, મને એમનું નામ ખબર છે - પોરોકાકા. ને આવું કોઈનું નામ હોઈ શકે એવું સાંભળ્યું નથી.

દાદાજીની વાતો આ રીતે શરૂ થાય - 'જ્યારે પોરોકાકા જીવતા હતા ત્યારની વાત છે.' કે પછી - 'જ્યારે હું પોરોકાકાને મળવા ગયેલો...' કે પછી, 'પોરોકાકાએ મને એક જૂનું વાજિંત્ર ભેટ આપેલું.'

પણ દાદાજીએ પોરોકાકાની પોતાની કહેવાય એવી કોઈ વાત કદી ન કરેલી. પોરોકાકા આ દુનિયામાં હતા તે વખતની, પોરોકાકાને મળવા જવાનું થતું એની, પોરોકાકાએ પેલું વાજું આપેલું એની જ વાતો કાયમ એ કરે.

'તે આ પોરોકાકા હતા કોણ ?' એવું અમે જો એમને પૂછીએ તો દાદાજી કહેતા, 'એક બાહોશ માણસ !'

દાદીમાને તો આવું કોઈ જ નામ યાદ આવતું નહોતું અને પિતાજી તો આ 'પોરોકાકા' એવું સાંભળતાં જ હસવા લાગે ! અને પિતાજી હસે એટલે દાદાજી ગુસ્સે થઈ જાય ને ત્યારે દાદીમા કહે, 'અરે, હા, હા, પેલા પો... રોકાકા.' એટલે વળી દાદાજી શાંત પડે.

ઘણા દિવસો સુધી મારા મનમાં એ વિચાર ચાલેલો કે પોરોકાકા જંગલખાતાના ઉપરી હશે, કેમ કે જ્યારે હું કહેતો કે, 'હું તો જંગલખાતાનો ઉપરી બનીશ' ત્યારે ત્યારે દાદાજી કહેતા, 'વાહ, આ વાત પોરોકાકાને બહુ ગમી હોત !'

પણ ઘણા વખત પછી જ્યારે મને એન્જિન-ડ્રાઇવર બનવાનો વિચાર આવ્યો ત્યારે વળી દાદાજીએ એ જ કહ્યું કે 'વાહ, આ વાત પોરોકાકાને બહુ જ ગમી હોત !' ને વળી જ્યારે મેં કહ્યું કે, 'મારે તો હવે કંઈ બનવું જ નથી' ત્યારે પણ દાદાએ કહ્યું કે,

‘ખરું, પોરોકાકાને આ ગમ્યું હોત !’

મને લાગે છે કે દાદાજી ટેલિફોન પાસે જાય, ટેલિફોન લઈને નંબર જોડે અને બોલે, ‘હેલો, પોરોકાકા, શું ચાલે છે ?... ના, ના, પોરોકાકા... હા, હા, જરૂર પોરોકાકા...’ અને અમે જોતાં કે એમણે તો ટેલિફોનની કળ આંગળીથી દબાવી રાખી છે – એટલે કે કોઈકની સાથે વાત કરવાનો એ ખાલી દેખાવ કરી રહ્યા છે !

દાદીમાને પણ આ બધી જ ખબર હતી. પણ એ કાયમ એમ જ કહે, ‘હવે આ વાતો કરવાનું બંધ કરો ને, ટેલિફોનનો ખરચો કેટલો બધો આવે છે !’ અને દાદાજી ટેલિફોન પર કહે, ‘તો પોરોકાકા, ટેલિફોન મૂકું છું હવે !’ ને અમને બધાંને કહે – ‘પોરા કાકા બધાંને યાદ પાઠવે છે.’

અને પહેલાં દાદાજી કાયમ એમ જ કહેતા કે, ‘જ્યારે પોરોકાકા જીવતા હતા ને, ત્યારે...’ ને હવે કાયમ એમ છે કે ‘આપણે એક વાર પોરોકાકાને મળવા જવું જોઈએ.’

કોઈક વાર વળી દાદાજી કહે, ‘પોરોકાકા એક દિવસ આપણને મળવા આવવાના જ, જરૂર આવવાના.’ ને એમ કહીને પલાંઠી પર એક થપાટ લગાવે. પણ આ કંઈ મગજમાં ઊતરે એવી વાત નથી એવો તરત એમને ખ્યાલ આવી ગયો હશે ને એટલે, થોડાક દિવસ એમના આ પોરોકાકાની વાત એમણે કાઢી જ નહીં.

ને અમને જરાક હાશ થઈ.

પણ વળી થોડાક દિવસમાં દાદાજીએ ફરી શરૂ કર્યું –

– પોરોકાકાનો ફોન આવેલો...

– પોરોકાકા કાયમ એમ કહેતા કે...

– બસ, પોરોકાકા પણ આમ જ માને છે...

– પેલા ભાઈએ જો, અસલ પોરોકાકાના જેવો જ ટોપો પહેર્યો છે...

– પોરોકાકાને ચાલવા જવાનું બહુ ગમે...

– પોરોકાકા છે ને, ગમ્મે તેવી ટાઢ વેઠી શકે....

– પોરોકાકાને પ્રાણીઓ બહુ વહાલાં...

બહુ વહાલાં પોરોકાકાને ચાલવા જવાનું ગમે તેટલી ટાઢ વેઠી શકે પ્રાણીઓ વહાલાં પોરોકાકાને ચાલવું ગમે તેટલી....

મા રા પો રો કા કા !

અને અમે, એમનાં પોતરાં, દાદાજીની પાસે જઈએ ત્યારે, ‘બોલો, સાત ગુણ્યા બે બરાબર કેટલા ?’ કે ‘કહો જોઈએ, આઈલેન્ડનું પાટનગર કયું ?’ એવું કશું પૂછવાને બદલે એવું પૂછે – ‘બોલો, ‘પો રો’ કેમ લખાય ?’

પછી કહે, ‘પ’ને કાનોમાત્ર ‘પો’ પછી ‘ળ’ નહીં ‘ર’ – ‘ર’ને કાનોમાત્ર ‘રો’. એમાં કેટલા ‘ઓ’ ? બંને ‘ઓ’.

ક્યારેક લહેકાથી લંબાવે : ‘પૂ ડૂ ઓ રૂ ડૂ રો.’ વળી ઓર લંબાવે : ‘પોઓઓઓ રોઓઓઓ...’

અમારું તો માથું ભમી જાય.

દાદાજીને આ ઓ ઓ-વાળા શબ્દો બોલવાની એવી તો મજા પડે ! એમના રૂમમાંથી એ શબ્દો સંભળાયા કરે. એ બોલો –

– પોરોકાકા રોજે રોજ ઓલો ઓરડો ખોલે.

– પોરોકાકા પોતે પોશીડોશીની પોળમાં પોતાની બોલી બોલે.

– પો રો કા કા નો ફો ટો મો ટો

એમ કરતાં કરતાં વળી શબ્દોમાં ઘણા વધારે ઓ ઓ થઈ જાય ! :

– પોરો કોકો ઓપોણોને મોલોવા ઓવોશે

– પોરો કોકો ખોબો જ બોહોશ મોણોસ.

અમે વળી આ સાંભળીને અમારા રૂમમાં બીજી ગમ્મત કરીએ. વારાફરતી બોલીએ –

પારા કાકા આવ્યા હતા ?

પોરો કોકો ઓવ્યો હોતો ?

પૌરૌ કૌકૌ ઔવ્યૌ હૌતૌ ?

પુરુ કુકુ અુવ્યું હુતું ?

પ-ર-ક-ક-અ-વ-હ-ત

પરકકઅવહત

પણ દાદાજીનું આ ઓઓઓઓ સાંભળીને લોકોને અચરજ થાય – ખરેખરની રિંતા. પણ થાય દાદા વિશે.

અને હવે દાદાજીએ ફેરવી તોળ્યું !

એ કહે, ‘હું તો આવા કોઈ પોરોબોરોકાકાને જાણતો જ નથી.’

અને કહે – ‘આ તો ભઈ, ત...મે શરૂ કર્યું બધું.’ કહે કે, ‘તમે બધાંએ જ તો વળી પૂછેલું મને, કે ‘આ પોરોકાકાનું શું છે ?’

હવે, એમને અમે શું કહીએ ?

પણ એમણે આ ‘પોરો’ પકડી લીધેલું. ટપાલી આવ્યો, એને કહે, ‘કેમ છો પોરોભાઈ !’

મને કહે, ‘કેમ છે ભાઈ પોરો ?’

પછી તો આ શબ્દ એમને વળગી જ પડ્યો – ક્યારેક કહે, ‘મારા વહાલા પોરો !’, ક્યારેક વળી તારૂંકે, ‘જહન્નમમાં જાય પોરો.’ વાતવાતમાં બોલે, ‘પોરોના સમ’.

‘મને ભૂખ લાગી છે’ એમ કહેવાને બદલે એ કહે ‘મને પોરો લાગી છે’ પછી

તો 'હું' કે 'મને' પણ ન બોલે. કહે 'પોરોને પોરો લાગી છે.'

છાપું વાચે ત્યારેય શરૂ કરે : 'પોરો અને પોરો' અને પછી સ્થાનિક સમાચારો, એમાંના અકસ્માતના સમાચારો ને મારામારીના સમાચારો આ રીતે વાંચે -

ગયા પોરોએ પોરો કલાકે પોરોની નજીક એક પોરો થયો - જેમાં બે પોરોએ તેમનો પોરો ગુમાવ્યો. એક પોરો ટ્રેનમાં પોરોથી પોરો તરફ જતો હતો ને એક નાનકડો પોરો પોરો આગળ પોરોમાંથી પોરો થયો. અને પોરોનો પોરો, પોરો અને એનો પોરો, પોરો ને પોરાની વચ્ચે જીવલેણ પોરો થયા અને પોરો ઉપર જ પોરો પોરો મરી ગયા.

દાદીમાએ આ સાંભળીને કાનમાં આંગળીઓ ખોસી દીધી અને ચીસ પાડી : બસ કરો..., આ મારાથી વેઠાતું નથી, આ તમારો પોરો પોરો મારો જીવ લઈને રહેશે ! પણ દાદાજી કંઈ અટકે ?

એમણે જીવનભર આ ધૂન ચલાવી - ને દાદાજી ઘણું લાંબું જીવ્યા. અને મને દાદાજી બહુ જ ગમતા. અને વાતેવાતમાં એ પોરો શબ્દ જ વાપર્યું જતા, ને તે છતાં અમારી બંનેની વાત બરાબર ચાલતી - મને બધું સમજાઈ જતું. ઘરમાં હું સૌથી નાનો, દાદાજી સૌથી મોટા. મને એમના ઢીંચણ પર બેસાડે અને એ મને પોરો પોરોની પોરો કહે, એટલે કે પોરોકાકાની વાર્તા કહે. મને વાર્તામાં ખૂબ જ મજા પડે. પણ મારાથી મોટેરાં અને દાદાથી નાનેરાં, એ કોઈને એમાં કંઈ કહેતાં કંઈ સમજાય નહીં. ને દાદાજી મને લાડ કરે એ એમને કોઈને ન ગમે !

અને જ્યારે દાદાજીનું અવસાન થયું, ત્યારે હું ધ્રુસકે ધ્રુસકે રડેલો.

મેં ઘરનાં સૌ વડીલોને કહ્યું કે દાદાજીની કબર પર દાદાજીનું મૂળ નામ નહીં પણ પોરો પોરો કોતરાવો, કેમ કે એ એમની અંતિમ ઈચ્છા હતી. પણ હું ઘણું રડ્યો છતાં મારી એ વાત કોઈએ કાને ધરી નહીં.

પરંતુ માફ કરજો -

- આ આખી વાત ઉપજાવેલી છે. મારા દાદાજી ન તો ગપ્પાંબાજ હતા, ન તો એ બહુ લાંબું જીવેલા.

હું ઘણો નાનો હતો ત્યારે એ ગુજરી ગયેલા. મને એટલું જ યાદ છે કે એક વાર એમણે કહેલું - 'જ્યારે પોરોકાકા જીવતા ત્યારે -' અને મારાં દાદીમાએ આંખો કાઢેલી - 'ખબરદાર જો તમારા પોરોકાકાની વાત કરી છે તો'. અને દાદાજી ચૂપ થઈ ગયેલા, ઢીલા પડી ગયેલા અને પછી પોરો બોલવા બદલ માફી માગેલી...

અને એક વાર મને બહુ જ ગુસ્સો આવી ગયેલો, મને બરાબર યાદ છે કે મેં જોરથી બૂમ મારેલી - 'જો મારે એવા કોઈ પોરોકાકા હોત ને, તો હું બસ એમની જ વાતો કર્યાં કરત.''

અને જો મારા દાદાજીએ એ વખતે ચૂપ થઈ ગયા વગર પોરોકાકાની વાતો કર્યેં

જ રાખી હોતને, તો એ ચોક્કસ ઘણું લાંબું જીવ્યા હોત, અને દાદાજીએ ને મેં ઘણી મજાઓ કરી હોત.*

* મૂળ વાર્તા : *Jodok Sends His Love* by Peter Bichsel.

(નોંધ : મૂળના 'Jodok'નું 'ખોરો' કર્યું છે, કેમ કે મૂળ વાર્તામાં લેખકે 'જોડોક' શબ્દમાંના ઓ ઓ પર કેટલીક વર્ણ-રમતો કરેલી છે, જેમ કે, *uncle Jodok will visit us*ને બદલે *oncol Jodok wol vosot os...* વગેરે, વગેરે. એથી એવી વર્ણ-રમતો માટે ગુજરાતી સામાન્યરતાઓ ને ઉમેરણ મૂકવાં પડ્યાં છે, અને એ માટે પાત્ર-નામ બદલવું પડ્યું છે. એટલા પૂરતું આને રૂપાંતર કહી શકાય. એ સિવાય બધે વાક્યશઃ અનુવાદ કર્યો છે. - ૨૦)

૧૮

સાભાર નોંધ

(નવલિકા)

(૧૩૨) ત્રિભેટી : નવીન ત્રિપાઠી 'અલ્પ', ૨૦૧૪, ડી/૫, અરિહંતનગર, ભુજ-૭૭૦૦૦૧, પૃ. ૧૩+૫૧, ૫૦/- (૧૩૩) રીઆલિટી શો : નવનીત જાની, ૨૦૧૪, લટૂર પ્રકાશન, ભાવનગર, પૃ. ૮+૧૮૦, રૂ. ૨૦૦/- (૧૩૪) સંબંધોનું આકાશ : ડૉ. ચન્દ્રકાન્ત મહેતા, ૨૦૧૪, રન્નાદે પ્રકાશન, અમદાવાદ, પૃ. ૮+૧૮૫, રૂ. ૧૮૦/- (૧૩૫) સંબંધોનું મેઘધનુષ્ય : ડૉ. ચન્દ્રકાન્ત મહેતા (૨૦૧૪), રન્નાદે પ્રકાશન, અમદાવાદ, પૃ. ૮+૧૮૭, રૂ. ૧૮૦/- (૧૩૬) જિંદગી રંગબેરંગી : ચન્દ્રકાન્ત મહેતા, ૨૦૧૪, રન્નાદે પ્રકાશન, અમદાવાદ, પૃ. ૮+૧૮૩, રૂ. ૧૮૦/- (૧૩૭) રણ ખજૂરીની છાયામાં : મોહનલાલ પટેલ ૨૦૧૪, રન્નાદે પ્રકાશન, અમદાવાદ, પૃ. ૧૨+૨૧૧, રૂ. ૧૮૫/- (૧૩૮) ગાંધીનો દીકરો થા મા : કનુ આચાર્ય, ૨૦૧૪, રન્નાદે પ્રકાશન, અમદાવાદ, પૃ. ૧૪+૧૩૦, રૂ. ૧૨૫/- (૧૩૯) આસક્તિ : અર્જુનસિંહ કે. રાઉલજી, ૨૦૧૪, પ્રકાશન, અમદાવાદ, પૃ. ૧૩૬, રૂ. ૧૦૦/- (૧૪૦) સુકેશી : વિહ્વલરાય શ્રીમાળી, ૨૦૧૪, 'સ્નેહમંદિર', ૬૨, ન્યૂ વ્રજ સોસાયટી, વેજલપુર, અમદાવાદ, પૃ. ૧૨+૨૦૪, રૂ. ૧૭૫/- (૧૪૧) આઈ એમ શ્યોર : નીલમ દોશી, ૨૦૧૪, ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ, પૃ. ૧૦+૧૬૬, રૂ. ૧૨૫/- (૧૪૨) કાળી પરજ : ઈલા આરબ મહેતા, ૨૦૧૪, ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ, પૃ. ૧૨+૨૧૬, રૂ. ૧૫૦/- (૧૪૩) ઈતિ વાર્તા : ડૉ. સતીશ પટેલ, ૨૦૧૪, પ્રવીણ પ્રકાશન પ્રા. લિ., રાજકોટ, પૃ. ૧૭૫, રૂ. ૧૮૦/- (૧૪૪) બે ઈ-મેઈલ અને સરગવો ૨૦૧૩, ડિવાઈન પબ્લિકેશન, અમદાવાદ, પૃ. ૧૪+૨૦૨, રૂ. ૧૩૫/- (૧૪૫) વાત વાતમાં : ચંદ્રહાસ ત્રિવેદી, ૨૦૧૪, 'સુહાસ' ૬૪, જૈનનગર, અમદાવાદ-૭, પૃ. ૮૦ રૂ. ૬૦/- (૧૪૬) ૩૩ વાર્તાઓ : પવનકુમાર જૈન ૨૦૧૫, દિવ્યા જૈન, બી/૨, ગ્રાઉન્ડ ફ્લોર, પ્રેમનગર-૨, બોરિવલી (પશ્ચિમ), મુંબઈ-૮૨, પૃ. ૧૨૮, રૂ. ૧૫૦/- (૧૪૬/૧) સરનામું બદલાયું છે : વિજય શાસ્ત્રી ૨૦૧૫, ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ, પૃ. ૧૦+૧૧૦, રૂ. ૧૦૦/-

ઘાસ અને હું

જ્યાં સુધી પહોંચે નજર
 ત્યાં સુધી બસ, ઘાસનો વિસ્તાર છે;
 ને પછી આકાશ કેરી
 નીલરંગી ક્ષિતિજ કેરી ધાર છે.

પૃથ્વીના આનંદના સ્પંદન સમાં
 તરણાં હલે છે વારવાર;
 ના ખબર કે શા સંબંધી
 સર્વ સંગે એહ મારો ધ્યાર છે.

એ હવે છે આવતાં ધીમો પવન,
 થાય છે એવું જ મારા ચિત્તમાંહીયે ચલન.
 જોઉં છું વહેલી સવારે એમને,
 ને ખુશીથી મહેક મહેકે છે મને.
 ઝાકળેથી એ બધાંયે શોભતાં,
 જોઈ આંસુ હર્ષ કેરાં આંખમાં આવી જતાં !

થાય છે મારી નજર જાણે હરણ,
 ને રહે છે ઠેકતી એ ઘાસમાં;
 ના છળે છે એક પળ એનાં ચરણ.
 સ્પર્શતો એને નહીં
 ને નજાકત તોય એની
 અનુભવું છું મન મહીં !

ને બપોરે હેમ શા તડકા તણું
 ને હરિત એવા ઘાસનું થાયે મિલન :
 આભનું, ધરતી તણું, એ બેઉ માંહી,
 લાગતું કે, મન મળ્યું;
 જોઈને એ ક્યાંકથી મુજ દિલ મહીં
 આનંદ કેરું મધ ગળ્યું !

સાંજવેળા તેજ, છાયા, ઘાસ, સૌ
 સાથે મળીને ખેલતાં :
 સાદ પાડી ચિત્તને મારાય, સંગે લઈ જતાં !
 એમના એ ખેલને જોઈ રહું,
 ને હર્ષપુલકિત થઈ જઈ.
 પુલકને એ જોઈને લાગે મને
 કે ઘાસ જુદે રંગ મારે અંગ
 નાનું રૂપ લઈ વ્યાપી રહું !
 કેવી અહો આ મન તણી છે સાધના !
 (વા નેહની એને કહું આરાધના ?)
 કે જોઉ જેને બા'ર
 તેને અંગમાં ને અંતરે હું અનુભવું !
 રે સ્વપ્નમાંયે ઘાસનું એ ચહુદિશે;
 સુખદ એવું જોઈ છું હું ફરકવું.

– પ્રહ્લાદ પારેખ

મનુષ્ય પ્રકૃતિનું સંતાન છે. કુદરતનાં સર્વ તત્ત્વો સાથે મનુષ્યનો અનુબંધ પ્રાકૃતિક રીતે જ છે. પણ સમાજ અને સંસ્કૃતિ જેવા સભ્યતાના માળખામાં ગોઠવાઈ જવાને કારણે કુદરતને અનુભવવાના પ્રસંગો જીવનમાં બહુ ઓછા બને છે. પંખીનો ટહુકો ટેપરેકોર્ડર પરથી સાંભળીને વસંત ઋતુને કદી પામી ન શકાય. બુદ્ધિના વિકાસને કારણે મનુષ્યે સગવડો જરૂર મેળવી છે, પણ સ્વાભાવિકતા ગુમાવી દીધી છે. કણ્વ ઋષિના આશ્રમમાં રહી ઊછરેલી શકુંતલા માટે વૃક્ષો કેવળ લાકડું નથી. એ એના કુટુંબીજનો છે. પ્રકૃતિ સાથેનું આવું તાદાત્મ્ય ઘણી વાર એટલું તો તીવ્ર હોય છે કે મનુષ્ય અને પ્રકૃતિ એકાકાર થઈ ગયાં હોય તેવું ભાસે છે. અહીં આ કાવ્યમાં કવિ ખુદ જાણે ઘાસ હોવાનો અનુભવ કરવા લાગ્યા હોય તેવી પ્રતીતિ પ્રગટ થઈ છે.

પ્રહ્લાદ પારેખ આમ તો ત્રીસીના સમયગાળાના કવિ છે. ગાંધીયુગમાં રાષ્ટ્રીય આંદોલનની ગુંજ વચ્ચે એમણે શુદ્ધ સૌંદર્યાત્મક કાવ્યો આપીને ગુજરાતી કવિતાને ન્યાલ કરી દીધી છે. પોણી સદી પસાર થઈ ગયા પછી હજી આજે પણ એમનાં કાવ્યોમાં તાજપ વર્તાય છે. આજની સૌંદર્યનિષ્ઠ કવિતાનાં મૂળ કોઈને પ્રહ્લાદ પારેખની કવિતામાં દેખાય તો તે ખોટું નથી. કાવ્યના પ્રારંભે જ દૂર સુધી, ક્ષિતિજની ધાર સુધી દેખાતા ઘાસને કવિ પોતાની આંખોના કેમેરામાં ઝડપી લે છે, તેવી વાત થઈ છે. ‘જ્યાં સુધી’ અને ‘ત્યાં સુધી’ એવા બે શબ્દગુચ્છ આપોઆપ એ સૂચવે છે કે એ મર્યાદા બહારના વિસ્તારમાં પણ ઘાસ સિવાય કશું નહીં હોય. આંખે દેખાય તે સાચું, પણ તે સિવાયનું પણ સાચું તેનો સ્વાભાવિક સંદર્ભ અહીં ઊઘડે છે. આ ઘાસનું ફરકવું અકારણ નથી.

એ કંઈ હવાની લહરના સ્પર્શથી ફરકે છે તેવું નથી. એ તો જાણે પૃથ્વીના આનંદના સ્પંદનનું પરિણામ છે. પૃથ્વીના આનંદથી રોમાંચિત થતા ઘાસની કલ્પના જ કેટલી નવીન છે ! બહારનાં નહીં પણ અંદરનાં કોઈ કારણો ઘાસને ફરકાવી રહ્યાં છે. કવિ એ જાણતા નથી કે પોતાને પણ આ ઘાસ સાથે આટલો સ્નેહ કેમ થઈ ગયો છે.

ઘાસનું હલનચલન અવલોકતા કવિને એટલું તો તરત અનુભવાય છે કે ઘાસની સાથોસાથ જ પોતાના ચિત્તમાં પણ કંઈક ફરકી રહ્યું છે. એ પણ ઘાસ જેવું જ મૃદુ, કુમળું અને તાજું હશે. કવિને તેનાથી આનંદ થાય છે. ઘાસમાં રહેલાં ઝાકળબિંદુઓ જોઈ કવિની આંખો પણ હર્ષાશ્રુથી છલકાઈ ઊઠે છે. એ જ ક્ષણે કવિની નજર જાણે કે હરણ બની ગઈ હોય તેમ ઠેક લગાવે છે. હવે નજર નજર નથી પણ જાણે હરણ છે અને તે ઘાસના આ વિસ્તીર્ણ પટ પર ઠેકતી જઈ રહી છે. નજરને કવિએ અહીં કેવી મૂર્તિમંત બનાવી દીધી ! લગીરે ખસ્યા વગર, કેવળ નજરને જ જવા દઈ કવિ ઘાસના આ વિસ્તારને સ્પર્શ અનુભવી રહે છે.

ઘાસ પર ઠેક લેતી આગળ વધતી કવિની નજરને અચાનક ખ્યાલ આવે છે કે બપોરી વેળાનો સોનેરી તડકો અને ઘાસ જ મળી રહ્યાં છે, આ તો આકાશ અને ધરતીનું મિલન છે. સ્વથી સર્વ, સ્થાનિકથી સાર્વભૌમ એવો વિસ્તાર બુદ્ધિથી નહીં પણ હૃદયથી જ પામી શકાય. એટલે જ કવિ અહીં આનંદનું મધ ટપક્યાની અનુભૂતિ સાથે આ આખી વાતને જોડે છે.

સવારનાં ઝાકળબિંદુથી પ્રારંભાઈ હેમ શી બપોરને વીંધતો સમય સાંજ વેળાએ પહોંચે ત્યાં સુધીની રમ્ય લીલાનો કવિ ઘાસની સંગે અનુભવ લેતા રહે છે. સાંજે તો આ ઘટનાનો જાણે પરમ ઉત્કર્ષ સધાય છે. ‘તેજ, છાયા, ઘાસ સૌ સાથે મળીને ખેલતા’ એમ કહી કવિ પ્રકૃતિના આ રમ્ય આવિષ્કારોના મંજુલ નર્તનનો નિર્દેશ કરે છે. વળી એ એકલા જ આ નર્તન કરે છે એ પૂરતું નહીં લાગતાં જાણે કવિને પણ એમની સંગે નોતરે છે. ભાવવિભોર કવિને લાગે છે કે આ ઘાસ કેવળ બહાર નથી, પોતાની અંદર પણ જાણે વ્યાપી રહ્યું છે. કાયા ઘાસમય બનતી જતી હોય, એકાકાર થતી જતી હોય તેવું અનુભવતા કવિ પોતાનું અસ્તિત્વ જાણે ઘાસમાં ઓગાળી રહ્યા હોય તેવું થઈ રહ્યું છે.

પ્રકૃતિનાં બે તત્ત્વો ઘાસ અને કવિ બંને ભલે અલગ હોય તે છતાં અહીં જાણે એમનું અન્યોન્ય ઓગાળી જવું સિદ્ધ થાય છે. કવિ પોતે જાણે ઘાસની માફક ફરકવા લાગે છે. પોતે હવે જે કંઈ બહાર જુએ છે તે હવે જાણે એમની અંદર પ્રસરી ગયું હોય તેમ લાગે છે. કવિ ઉશનસૂના એક સોનેટ ‘અશ્વત્થભાવ’માં કવિ પોતે જાણે પીપળાનું વૃક્ષ બની જતા હોય તેવું આલેખન કરે છે. જ્યન્ત પાઠકના એક કાવ્ય ‘વગડાનો શ્વાસ’માં પણ કંઈક આવી જ વાત છે. પોતે જાણે કોઈ વગડાઉ ચીજ હોય તેમ પોતાનો પરિચય

આપે છે :

ખડાડોના હાર મારા પિંડમાં ને
નાડીમાં નાનેરી નદીઓનાં નીર,
છાતીમાં બુલબુલનો માળો ને
આંગળીમાં આદિવાસીનું તીણું તીર.
સૂરજનો રંગ મારાં પાંદડાં પીયે ને
પિયે માટીની ગંધ મારાં મૂળ,
અર્ધું તે અંગ મારું પિલા પતંગિયાં
ને અર્ધું તે તમરાનું કુળ.'

પ્રકૃતિના તત્ત્વ તરીકેનું આ રૂપાંતર ફરી પેલી આદિમ એવી હયાતીની ઓળખ આપે છે. કવિ તો ત્યાં સુધી કહે છે કે આ મનની સાધનાથી મેળવેલી સિદ્ધિ નથી; એ તો 'નેહની આરાધના' છે. જે દેખાયું તે અંદર આવીને એવું તો વિસ્તરી ગયું કે હવે સ્વપ્નમાં પણ કવિને ચોમેરથી ઘાસનો ફરકાટ જ અનુભવાય છે. આ અનુભવ સુખદ છે. સુખદ છે તેનું કારણ એ છે કે તે નૈસર્ગિક છે.

શુદ્ધ કાવ્યકળાને કશી પણ હેતુલક્ષિતા વિના આમ આવેખતા આ કવિનું મોખરે મૂકી શકાય તેવું આ કાવ્ય છે. હરિગીત છંદની પંક્તિઓના નાનામોટા વિસ્તારમાં આપણને ઘાસ પરની તેજછાયાની રમ્ય કીડા અનુભવાય છે. 'જ્યાં સુધી પહોંચે નજર' એમ કહીને કવિએ કાવ્યની શરૂઆત કરી, પણ છેવટે એમની નજર બહારથી પોતાની અંદર આવીને વિસ્તરી ગઈ એ સત્ય આપણને પણ આવી આત્મખોજ તરફ ધકેલે છે તેવું નિરાંતે આ કાવ્ય ફરી ફરીને વાંચી જનારને જરૂર લાગશે.

18

સાભાર નોંધ

(કવિતા)

(૨૩૮) શબ્દની સુવિત : બાબુલાલ એમ. વણઝારા, ૨૦૧૫, 'આશીર્વાદ' પ્લોટ નં. ૬૨૩/૧, સેક્ટર-૭/બી, ગાંધીનગર-૩૮૨૦૦૭, પૃ. ૨૨ + ૮૮, રૂ. ૧૫૦/- (૨૩૯) સ્પર્શ (દાર્શનિક કાવ્યો) સંપા : અજિત સરૈયા, ૨૦૧૩, શુભમ પ્રકાશન, મુંબઈ, પૃ. ૮+૭૯ રૂ. ૮૦/- (૨૪૦) સંવેદનશિલ્પ : નીતા પ્રવીણ ત્રિવેદી, ૨૦૧૪, ડી/૫૫, ગુલાબવાટિકા સોસાયટી, જૂના પાદરા રોડ, વડોદરા-૩૯૦૦૨૦, પૃ. ૭+૮૯, રૂ. ૫૫/- (૨૪૧) સંવેદનાનો સાદ : મહેન્દ્ર પુરોહિત, ૨૦૧૪, 'નિરાંત', પ્લોટ નં. ૨૮૭, સેક્ટર-૨૦, ગાંધીનગર, પૃ. ૧૩+૯૨, રૂ. ૧૨૫/-

નિબંધની ઝાંખી પડતી જતી છબી | કિશોરસિંહ સોલંકી

ગુજરાતી વાચકજગતમાં આજકાલ નવલકથા કરતાંય નિબંધ વધારે વંચાય છે. પ્રકાશકો નિબંધો ઢગલાબંધ પ્રકાશિત કરી રહ્યા છે. આથી આપણને એમ લાગે કે નિબંધની મોસમ છલકે છે કે શું ? પણ હકીકતમાં જોઈએ તો ખબર પડે છે કે, એમાં ધોરણસરના, સુવાચ્ય અને સુખપાઠ્ય નિબંધો તો ઘણા જ ઓછા છે. અને એમાંય ઉત્તમ લલિતનિબંધો તો એથીય ઓછા છે. ૨૦૧૨-૧૩માં પણ નિબંધની આ જ સ્થિતિ છે. લલિતનિબંધ તથા હાસ્ય અને પ્રવાસ સમેતના નિબંધોને લક્ષ્યમાં લઈએ તો આપણને પચાસથી પણ વધારે સંચયો મળે છે. પણ જેની ઉમળકાથી વાત કરીએ, જેમાં ભાવ-વિચાર, વસ્તુ અને ભાષાનું રસાળ સંયોજન હોય એવા સંચયો તો બે આંકડા સુધી માંડ પહોંચી શકાય એટલા છે.

નિબંધ પાસે આપણી અપેક્ષા આમ જોવા જઈએ તો જિવાતા જીવનનું વર્ણન અને પર્યાવરણ પરિવેશના આલેખનથી વિશેષ નથી. નિબંધ એક એવું સ્વરૂપ છે જે ભાવક અને લેખકને એકસાથે કરી લે છે. ભાવકને લેખક માંડીને પોતાના ભાવલોકની વારતા કહે છે. બહુ નિરાંતે પોતાના જીવનના અનુભવો તથા આસપાસનો પરિસર લેખક વર્ણવે છે. એ વર્ણનમાં, એ વિચાર અને ઊર્મિમાં સર્જકનું વ્યક્તિત્વ ભાવકને સ્પર્શે અને પ્રસન્ન કરે એ રીતે આલેખાય છે. એમાં એટલી જ શરત છે કે, એ સહજ લાગવું જોઈએ. ભાષા અકૃતક અને વિચારોર્મિ એકસરખી રીતે પ્રવાહિત થવા જોઈએ. સર્જક એક જ નિબંધમાં એક કરતાં વધારે વસ્તુસ્થિતિ કે ભાવોર્મિની વાતો કરતો હોય ત્યારે પણ એનું એક જ કેન્દ્ર હોવું જોઈએ જ્યાં એ વળી વળીને પાછો આવે છે અને દૂર જાય છે. આપણા મોટા નિબંધકારોએ ઉચિત રીતે જ કહ્યું છે કે, લલિતનિબંધ એ ફૂલ અને પતંગિયાની જુગલબંદી છે. જેમ પતંગિયાં કે ભ્રમર એક ફૂલ પરથી બીજા ફૂલ પર ઊડીને જાય છે, ત્રીજા-ચોથા ફૂલ પર જઈને વળી પહેલા-બીજા ફૂલ પર પાછાં આવે છે, આમ ઉડ્યનનાં અર્ધવર્તુળો કે વર્તુળો રચાતાં રહે છે. નિબંધકારની પણ આવી જ ખૂબી છે.

લલિતનિબંધ એ સૌથી વધારે આત્મલક્ષી છે. એમાં સર્જકનું અંતરલોક પ્રગટ થાય છે. સર્જકનું અનુભવસમૃદ્ધ જગત, એનાં રસરુચિ, એની આસપાસનો પરિસર અને બધાંને વણી-ગૂંથી લેતી પોતીકી ભાષા નિબંધને બરાબર ખીલવી શકે છે. આ ભૂમિકાએથી જોતાં આપણને ૨૦૧૨માં પ્રવીણ દરજ્જાનો ‘અથ કિમ્’ અને ૨૦૧૩માં ‘હજી યાદ છે’ – એવા બે સંચયો મળે છે. ‘અથ કિમ્’ સંચયમાં પ્રકૃતિ અને પરિસરને વર્ણવતા ચાર-પાંચ પાનાંમાં સમાઈ જતા લલિતનિબંધો છે. નિબંધના અભ્યાસી એવા નિબંધકારે

અત્યાર સુધીમાં બારથીય વધારે લલિતનિબંધસંગ્રહો આપ્યા છે એટલે ઘણી વાર એમ પણ લાગે છે કે નિબંધ હથોટીના કારણે લખાય છે. એમાં ભાવલોકની તાજપ અને પરિસરનું પ્રભાવક આલેખન કરતી ભાષા ઓછી વાર દેખાય છે. જેમ કે, રાધાકૃષ્ણ વિશેના કે યુવાનોને સાંકળતા નિબંધો પૂરા ઊઘડતા નથી; એની સામે પ્રકૃતિ અને પરિસરના નિબંધો આપણને થોડી વાર રોકી રાખે છે. ઘણા બધા નબળા નિબંધો છાપાની કોલમની દેણ લાગે છે. દા. ત., ‘તું ક્યાં છે ?’ (પૃ. ૮૪), ‘મોગરાનું ફૂલ’ (પૃ. ૧૨૪), ‘સિગ્નેચર’ (પૃ. ૧૨૮), ‘સ્પેસ’ (પૃ. ૮૨) જેવા નિબંધો નર્ચા કૃતક લાગે છે. જ્યારે ‘ધરા ષોડશી’ (પૃ. ૬૬) જેવા નિબંધો ભાવ-ભાષાની સંવાદિતાથી સ્પર્શી રહે છે. પ્રવીણ દરજ્જાના નિબંધો વિશે એક નોંધ કરવાનું મન થાય છે : આ ગાળાના એમના નિબંધોમાં વસ્તુ, વિચાર અને ભાષા ત્રણેયનો લય ક્યાંક ક્યાંક ખોડંગાતો અનુભવાય છે. આ નિબંધો છાપાની કોલમ માટે લખાયા છે એવું લાગ્યા વિના રહેતું નથી કેમ કે એમાં ગોઠવણ પકડાઈ જાય છે. લેખકે વિચાર કે ભાષાને ખેંચી-તાણીને ગોઠવ્યાં હોય એવું ક્યાંક લાગે છે. પશ્ચિમના સાહિત્યવિચારના સંદર્ભો આપવાનો મોહ ખૂંચે છે તથા અંગ્રેજી ભાષાના શબ્દ-પ્રયોગો નિબંધમાં આગંતુક લાગે છે. ‘નથમાં મોર’ જેવા કોઈક કોઈક નિબંધનું ગદ્ય ધ્યાન ખેંચે છે. જેમ કે, ‘એ વાત છે શ્રાવણના મોરની. હું જાણું છું પ્રિય ! કે ‘મોર’ શબ્દ કાને પડતાં તમારો ચહેરો એકદમ રતુંબડો થઈ જશે. તમે પણ ખુલ્લું મેદાન બનીને ઘાસની જેમ વિસ્તરી રહેશો, ડોલી રહેશો. આંખ સામે જ્યાં જ્યાં, જ્યારે જ્યારે બેચાર મોર આવીને કળા કરતા કે ટહુકતા જોઈ-સાંભળું છું ત્યારે મનોમન તમોને નિમંત્રી રહું છું – દોડી આવો, ઉતાવળ કરો, ઝટઝટ આવો, હાથમાં પાંચમપલ્લી આવે તો એ પહેરી લો, વિચિત્રા કે કાંજીવરમ્ આવે તો તેને પરિધાનિત કરો, મહેશ્વરી કે ચંદરી હાથ સમો તો તે ઓઢી લો, અરે, ગઢવાલ આવી મળે તો તેને વીંટી લો – પણ આવો – વિના વિલંબે ! ખબર છે ? પેલી ગોપીઓ વ્રજમાં મોર નિહાળીને એવી જ દોડાદોડી કરી મૂકતી. જે આવ્યું તે પહેરી-ઓઢીને એ ભાગી જ સમજો ! મોર અને મનમોર બંનેનું કુળ એક જ કદાચ હશે. બંનેનું નમતું ગમે છે, ચંચળ ચંચળ થઈ રહેતું ગમે છે. બંનેને કમભંગ ગમે છે. બંને આનંદ – ઉચ્છલિત હોય છે ત્યારે મલ્હાર જ છેડે છે. કહું છું પ્રિયે ! તમે દોડી આવો.’

‘હજી યાદ છે’ સંચયમાં પ્રવીણ દરજ્જાએ ‘ફૂલો’, ‘અરીસો’, ‘હાંલ્લી’, ‘કલેડું’, ‘ઝાંપો’, ‘આડો’, ‘નાવણિયું’, ‘વળગણી’, ‘પાણિયારું’, ‘ઊમરો’ અને ‘વાઢી’ જેવા નિબંધો લખ્યા છે. આ નિબંધો વસ્તુના ઉપરછલ્લા આલેખનથી આગળ વધતા નથી એમાં સર્જક સહજપણે વિહરતો-પમાતો નથી. આવા નિબંધોનો આંતરલય રચાતો નથી. પ્રવીણ દરજ્જાના ઘણા નિબંધોમાં ગદ્યની શુષ્કતા તથા શબ્દાળુતા સંભળાય છે. દા. ત., ‘સાંભળ્યા કરો (પૃ. ૪૩)’ જેવો નિબંધ કેટલો બધો કૃતક લાગે છે તે વાંચતા તરત જ પકડાશે.

ઉમાશંકર જોશીએ જેને નોખો-અનોખો નિબંધ કહીને 'વેંડારિયાં', 'સંસ્કૃતિ'માં છાપ્યો હતો, સુમનભાઈ શાહે 'હોળી' 'ધુળેટી'ની સરાહના કરીને વધાવ્યા હતા અને કુલીનચંદ્ર યાજ્ઞિકે 'સુગંધનો સ્વાદ' કહીને નવાજ્યા હતા એવા ગુજરાતી સાહિત્યમાં ઉત્તર ગુજરાતની તળભૂમિના નિબંધોની શરૂઆત 'ભીની માટીની મહેક' - (કિશોરસિંહ સોલંકી)થી થઈ. એની સાથોસાથ પંચમહાલિયો પરિવેશ લઈને આવતાં 'ભૂસાતાં ગ્રામચિત્રો' અને 'વૃક્ષાલોક'ના સીધા અનુકરણમાં લખાયા હોવાની ખાતરી ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટના નિબંધોમાં જોવા મળે છે. એમના આ નિબંધોમાં કૃતકતા હોવા સાથે તર્કદૂષિતતા છે. પરિવેશ અને ઋતુઓનું અજ્ઞાન પણ એમાં વારે વારે દેખાય છે. નિબંધકાર પાસે હોવી જોઈતી ઊર્મિશીલતા, પ્રકૃતિ અને પરિવેશને જોવા - ઝીલવાની સંવેદનસભર સૂક્ષ્મ દષ્ટિ તથા સહજ કલ્પનયુક્ત ભાષા એમના નિબંધોમાં કશેય દેખાતી નથી. 'પદાર્થપર્વ'ના આ નિબંધો એનું ઉદાહરણ છે. 'કબર ઉપર', 'ઘર', 'સાવરણી', 'ગોખલાની ગરિમા' અને 'પાણિયારું' જેવા નિબંધો આછલકાઈ, બનાવટ અને સ્થૂળ માહિતીથી ખદબદે છે. કેટલાક પ્રકારની સ્થૂળતા અને પરિચય આપવાની ઘેલછા એમના 'અભાવનું ઐશ્વર્ય' સંચયમાં પણ જોવા મળે છે. નિબંધમાં 'વ્યતીત રાગ' તાજગીભરી ભાષા અને સૂક્ષ્મતા તથા નૂતન દષ્ટિથી આલેખાય તો એને વખોડવાનું કોઈ કારણ નથી. પણ ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટના આ નિબંધોમાં આપણે ત્યાં લખાઈ ગયેલા નિબંધોનું ક્યાંક પાઠફેરે પુનરાવર્તન છે. નિબંધકાર તરીકે ભગીરથની પોતાની કોઈ સંવેદનલકીર કે ભાષાશક્તિ દેખાતી નથી. અનુભવની સમૃદ્ધિનો અભાવ એમને વારેવારે નડે છે. શીમળો-કેસૂડો ક્યારે ફૂલે ચડે એની માહિતી નથી. મહુડાને એ ફેબ્રુઆરીમાં ખીલવે છે. આ બધું સાચું નથી. એમની પાસે નિરીક્ષણના અનુભવનો અભાવ દેખાય છે.

બળવંત જાનીના નવ અંગત નિબંધોનો સંચય 'નવનિધિ' ધ્યાનપાત્ર છે ખરો. એમાં દાદા-દાદી-પિતા-ઘર વગેરેનાં ચિત્રો સાથે ગાય અને ઘોડી એવાં પ્રાણીઓ તથા ગામ-ઘરના અસબાબનું આલેખન ભાવભર્યું લાગે છે. આ નિબંધોમાં ભાવ અને ભાષા એકબીજામાં રસાઈને પ્રગટતાં હોવાથી ભાવકને રોકી રાખે છે. જોકે બલવંત જાનીને વિગતપ્રાચૂર્યમાં રસ છે. ક્યારેક એમના નિબંધોમાં આવી વિગતોનો ખડકલો કે લંબાણ કટે છે. નિબંધની સહજતા, સ્વભાવોક્તિભર્યાં વર્ણનો અને ભાષાની તાજપ આ નિબંધોમાં એકસરખાં અનુભવાતાં નથી. એક રીતે કહીએ તો આ નિબંધોને સર્જનાત્મક બનાવનારા ઘટકોની માવજત પૂરી ખાંખતથી થઈ શકી નથી. લેખકનો લલિતનિબંધ પ્રવેશ થવાનો હજી જાણે બાકી છે.

દિનેશ પટેલિયા વિજયનગર પાસે આવેલા પોળોના પહાડોમાં એમનું ગામ-વતન-ઘર ધરાવે છે. એમણે 'પોળના પાદરમાં' એવો એક નિબંધસંચય આપ્યો છે. એક રીતે કહીએ તો આ નિબંધો પોળોના પહાડોમાં આવેલાં મંદિરો, નગરના ભગ્ન અવશેષો,

નદી-પહાડો, વાવ-કૂવા અને એના ઈતિહાસનો પરિચય આપે છે. અહીં પણ ખયાખચ ભરેલી વિગતો લખાણને માહિતીકક્ષાએ રોકી રાખે છે. નિબંધમાં હોવું જોઈતું મોકળાશભર્યું ઉક્રયન, વસ્તુ અને પરિવેશનું રમ્ય-ગમ્ય આલેખન અહીં ગેરહાજર છે. પ્રવાસીઓને એક ગાઈડ તરીકે ઉપયોગી થાય એવું આ પચાસ પાનાંનું પુસ્તક પરિષદે બી. કે. મજમુદાર ટ્રસ્ટ પ્રકાશનશ્રેણી અંતર્ગત પ્રકાશિત કર્યું છે. અહીં ગદ્યની પ્રવાહિતા તથા ચારુતા સદંતર ગેરહાજર છે. નિબંધ અને દસ્તાવેજ લખાણ જુદાં હોય છે.

‘ગોઠડી’ નામના સંચયમાં તુષાર વ્યાસે પ્રકૃતિ અને સાંપ્રત જીવનને વણી લેતા નિબંધો આપ્યા છે. એમનામાં નિબંધ માટેનો પ્રેમાદર પૂરેપૂરો વર્તાય છે. કેટલાક નિબંધોમાં વ્યક્તિ કે પ્રકૃતિમાં ચિત્રો સ્પષ્ટ રીતે ઊપસ્યાં છે. ક્યાંક ઋતુવર્ણન કે આસપાસનાં પરિસરનું આલેખન સારી રીતે થયાનું અનુભવાય છે, ‘વસંતને વધાવીએ’ નિબંધનો આરંભ જુઓ : ‘શિશિરે વસંતને ખો આપી દીધી છે. ચોપાસ પુષ્પસૃષ્ટિ ખીલી ઊઠી છે. આજુબાજુનો પરિવેશ મધમધવા માંડ્યો છે. પુષ્પોની ફોરમથી આખી કાયા વાસંતી બની જાય છે. થોડી જ ક્ષણોમાં સુગંધ રગેરગમાં વ્યાપી જાય છે. મારી ભીતરે વસંત કોળી ઊઠે છે. રસ્તા પર ચાલ્યો જાઉં છું તો ભાતભાતનાં પુષ્પો પોતાની નાજુક શી ગરદન નમાવી મને એમની પાસે આવવાનું ઈંગિત કરતાં લાગે છે. જે ડાળ પર પુષ્પો ખીલ્યાં હોય છે એનો હરખ માતો નથી. પુત્ર પરણતો હોય ત્યારે માને જેવો હરખ થતો હોય તેવો હરખ અત્યારે શાખાઓનો છે, ભૈ ! ડાળ પર શોભતાં પુષ્પો જાણે કોઈ અજ્ઞાત કવિની કાવ્યપંક્તિ’. પણ સાદંત પ્રસન્ન કરી દે એવો નિબંધ એમની પાસેથી મળવો હજી બાકી છે. ગુલાબ દેઢિયાના ‘ઓસરીમાં તડકો’ના નિબંધો થોડાક સ્પંદનો અને થોડાક પ્રસંગોને આલેખે છે. લેખકને ઘણું ઘણું કહી દેવું છે. પણ એવું નિબંધન થતું નથી. એટલે ભાવ-ઊર્મિનું સહજ અને સ્પર્શ્ય ભાષામાં આલેખન થતું નથી. એટલે આપણને માહિતી મળે છે ખરી. ક્યાંક સંવેદનનો સ્પર્શ થાય છે ખરો પણ ભાવકને રોકી રાખે એવો. બધી રીતે નિબંધ કહેવાય એવો નિબંધ મળતો નથી. રાઘવજી માધડના ‘ગુલમહોર’ સંચયમાં જેટલા લઘુનિબંધો છે, એ બધામાં કોઈ ઘટના-અનુભવ-પ્રસંગ કે સ્થિતિનું વર્ણન જોવા મળે છે. અહીં પણ વસ્તુ-વિષય અને ભાષાને સંયોજીને પરિણામ લાવવાની મથામણ ઓછી છે. ‘ને તું ના આવે’ (ધર્મેશ ભટ્ટના) સંચયમાં ૩૨ લેખો છે. આ લઘુલેખો વિષયને અડે છે ખરા, પણ એને ચારેબાજુથી ઓળખી અને રજૂ કરતા નથી. વસ્તુ કે વિગત વિશે, વ્યક્તિ કે સ્થિતિ વિશે જે તત્કાળ સૂઝે તે લખીને આ લખાણને તરતાં મૂકી દીધાં છે. વિચાર-સંવેદન કે જીવનસંદર્ભે આ લખાણો કશો પ્રકાશ પાડતાં નથી. નિબંધ માટેની સંવેદના અને ભાષા બંનેનો અહીં અભાવ છે એટલું જ; પણ એનું કોઈ વિશેષ પરિમાણ કે સર્જકભાષાનો અનુભવ એમાંથી પ્રગટતાં નથી. ‘વિચારોની રખડપટ્ટીમાં’ હરેશ ધોળકિયાએ જીવન-સમાજ અને શિક્ષણને લગતા વિચાર-પ્રધાન લેખો

મૂક્યા છે. એમના આ લેખો માહિતી આપે છે. વિચારોની યાદીઓ કરી આપે છે. આ લેખો એકેડેમિક છે. ‘સુવર્ણવૃક્ષનાં ખરતાં પાન’ સંચયમાં ડૉ. હંસા પ્રદીપે ભારતીય સંસ્કૃતિ વિશે પરિચયાત્મક લેખો આપ્યા છે. તો ‘સત્ય એકબીજાનું’ સંચયમાં કાજલ ઓઝા-વૈદે વિચાર-ઘટના-પ્રસંગો આપીને વાચકોને સમજણ આપવા માટે સંવેદિત કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. ‘આ દૂરનું આકાશ’ સંચયમાં હરિવદન મહેતા એમનાં આલેખનોને હળવા નિબંધ તરીકે ઓળખાવે છે. પણ આમાં અગદાપદ્ધ બધું ભેળસેળ છે. બીજાની પંક્તિઓ તથા અશિષ્ટ ભાવો-વિચારો પણ એમણે એમાં આલેખ્યા છે. કનૈયાલાલ ભટ્ટના ‘મોરપીંછના રંગ’માં પ્રસંગો અને વિચારોને આલેખતા ૩૨ લેખો આપ્યા છે. વિચારપ્રધાન નિબંધો લેખે પણ આ લખાણો ધ્યાનપાત્ર બનતાં નથી. એ જ રીતે ‘સમજણનો સેતુ’માં બિપીન પંડ્યાએ બોધાત્મક શૈલીમાં કેટલાક લેખો આપ્યા છે. લોપા ઘરોડના ‘પ્રેમની પરિભાષા’ સંચયમાં કુટુંબજીવનના ભાવોને સ્થૂળતાથી વર્ણવ્યા છે. અનિલ ચાવડાએ ‘મીનિંગફુલ જર્ની’માં કેટલીક સંજ્ઞાઓ જે માનવજીવન સાથે ઓતપ્રોત છે તે કવિના દષ્ટિકોણથી આલેખવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે. એમની વાત અલંકારો-રૂપકો અને કાવ્યાભાષી ગદ્યમાં અટવાઈ ગઈ છે. એમાંથી ભાવકને શબ્દપ્રલાપો સિવાય ઝાઝી ઉપલબ્ધિ થતી નથી.

અરુણાબહેન જાડેજાએ ‘લખવૈયાગીરી’માં રસોઈકળા અને વિવિધ વાનગીઓ વિશેના રસપ્રદ લેખો કર્યા છે. વિષયવસ્તુ અને ભાષા બંને રીતે આ લેખો આસ્વાદ્ય છે. વાનગીઓની વાત રેસીપીની રીતે ન કરતાં તેને બનાવવાની પદ્ધતિ તથા એના અનેક ગુણધર્મો અને પ્રાદેશિક વિશેષતા સમેત વર્ણનો કરવાથી વાત વધુ વ્યાપક બને છે. વળી, લેખિકાની જે તે વિષયને રજૂ કરવાની રીત પણ એક નવું પરિમાણ આપનારી બની રહે છે. ‘છાશલીલા’નો આરંભ જુઓ : ‘વૈશાખનો મધ્યાહ્ન અને અગ્નિ વરસાવતું આકાશ. એવો જ સામો પડઘો પાડી રહેલી તપ્ત ધરતી. અકળાયેલો બળ્યોજળ્યો એક જીવાત્મા પરસેવે રેબઝેબ થતો ઘરે પહોંચે છે. બારણું ખોલતાં જ સામે પડેલી પાટ પર એ ઢળી પડે છે. ઢળેલી નજર પડે છે એક દોણી પર. છમછમાટ કરતી વરાળ આવરીબાવરી બનીને ઊડી જાય છે. એ ઠંડીગાર દોણીમાં છે, ધગધગતું આસમાન અને ભેગો ચાંદો પણ ખરો. ત્યાં જ એક વ્હાલસોયું સ્વજન આવીને સામું પ્યાલો ધરે છે. એ જ અસ્વસ્થતા સાથે એ પ્યાલો હાથ લે છે. ટાઢાબોળ પ્યાલાને હાથ અડાડતાં જ એનાં અંગે અંગમાં શીતળતાની એક લહેરખી ફરી વળે છે. એ પ્યાલો મોઢે માંડે છે. ઘૂંટડો ભરે છે. જાણે, અમૃતનો ઘૂંટડો ભર્યો ! એ પ્યાલામાં હતી છાશ. જેને જોઈને અમૃતેય દેવોની પાછળ દૂમ દબાવીને બેસી ગયું છે. એ તો આપણી છાશ, અમૃતથી પણ અદકેરી.’

પ્રવાસ-નિબંધ અને પ્રવાસકથા એ બે જુદી વસ્તુઓ છે. ભોળાભાઈ પટેલના ‘વિદિશા’ના નિબંધો પ્રવાસનિબંધો હોવા સાથે ભાષાસંદર્ભે લલિતનિબંધો પણ બની રહે છે. આવા ‘વિદિશા’ના કુળગોત્રના પ્રવાસનિબંધોનો કોઈ સંચય પણ આ બે વર્ષ દરમિયાન

ખાસ ધ્યાન ખેંચતો નથી. પ્રવાસનિબંધમાં પ્રવાસનું સ્થળ, એનો ઇતિહાસ, વ્યતીત અને સાંપ્રત એ ત્રણેયની સાથે પ્રવાસ લેખકનું એ ક્ષણોનું સંવેદન અને એનું વ્યક્તિત્વ આલેખનમાં રસાઈને આવે ત્યારે એ નિબંધને પ્રવાસનિબંધ કહી શકાય. આપણને છૂટક પ્રવાસનિબંધો મળ્યા છે (‘કુમાર’, ‘પરબ’, ‘શબ્દસૃષ્ટિ’, ‘શબ્દરસ’ વગેરેમાં) – પણ કોઈ ધ્યાનપાત્ર સંગ્રહ મળ્યો નથી. પ્રવાસકથાઓ એ જે-તે પ્રદેશ કે દેશનો લેખકે કરેલો પ્રવાસ, એના અનુભવો, એનાં જોવાવાચક સ્થળો ઇત્યાદિ વર્ણવે છે. જોકે મોટા ભાગની પ્રવાસકથાઓ નરી માહિતીપ્રધાન હોય છે. દા.ત., સોમાભાઈ પટેલની ‘અમેરિકા મારી નજરે’. જેમાં સમાજની ભૂમિકાએ વાત કરવામાં આવી છે. આ કથા કોઈ વિશેષ સાહિત્યિક ગુણવત્તા ધરાવતી નથી.

સાહિત્યિક દષ્ટિએ મૂલ્યવાન અને કંઈક ધ્યાનપાત્ર એવી ત્રણ-ચાર પ્રવાસકથાઓ મળે છે ખરી. જેમાં પ્રવીણસિંહ ચાવડારચિત ‘મારો એડિનબરાનો પ્રવાસ’ મહત્ત્વની પ્રવાસકથા છે. પોતે એડિનબરા યુનિ.માં એક વર્ષ આગળ અભ્યાસ કરવા ગયા એ વખતનું કમબદ્ધ આલેખન છે. એમનાં આ સંભારણાંમાં લેખકની પોતાની સંડોવણી, શિક્ષણજગતની ગતિવિધિઓ, એમનું ત્યાંનું મિત્રવર્તુળ તથા ત્યાંનો પ્રાકૃતિક પરિસર પૂરા તાદાત્મ્યથી અને રસાળ ભાષામાં આલેખાયાં છે. ભોળાભાઈ પટેલે કહ્યું છે એમ ‘એ પ્રવાસકથા વાંચતી વખતે એક સર્ળગ નવલકથા વાંચતા હોઈએ એવો અનુભવ થાય છે.’ કેટલાક પ્રસંગો અને મિત્રો સાથેના અનુભવનું અત્યંત સંવેદ આલેખન ભાવકની આંખોને આર્દ્ર કરે છે. એકત્રીસમો નિબંધ છેક ટૂંકી વાર્તાની સરહદને સ્પર્શતો બની રહ્યો છે. અંગ્રેજ માતા અને બંગાળી પિતાનું સંતાન એવી પ્રતિભા પોતાના પિતાને મળવા કલકત્તા આવે છે. પહેલી મુલાકાત આઘાત આપનારી બની રહે છે. તે નિરાશ થઈ જાય છે. બીજી સવારે તેને એક નવો અનુભવ થાય છે. એનું વર્ણન જુઓ : ‘પ્રતિભા લોથ બનીને પલંગમાં પડી હતી, આર્નલ્ડ એને ઊભા થવા, દાંત સાફ કરી પેટમાં કંઈ નાખવા સમજાવી રહ્યો હતો, ત્યાં બારણે છોભીલા ટકોરા થયા. બારણું ઉઘાડ્યું તો પેલા વૃદ્ધ નીચું ઘાલીને ઊભા હતા. અંદર આવીને એ એક ખુરશીમાં બેસી ગયા. કંઈ બોલ્યા નહિ, એક શબ્દ પણ નહિ. બેઠા બેઠા રડ્યે ગયા, ધ્રુસકે ધ્રુસકે બાળકની જેમ. આખું શરીર ધ્રૂજે. પ્રતિભાને બીક લાગી, આમને કંઈક થઈ જશે. તે ક્ષણે પુત્રીએ પિતાને ઓળખ્યા. રડતાં રડતાં પિતાએ પુત્રી સામે હાથ જોડ્યા. પુત્રીને એનો જવાબ આવડ્યો નહિ, તેથી જઈને એમના પગ પાસે ઘૂંટણે પડી. એ પછી બધું બદલાઈ ગયું. ‘ફરી એક વાર તારા ઘરમાં પગલાં પાડ બેટા’ એવું કહીને પિતા દીકરી-જમાઈને ઘેર તેડી ગયા’. પ્રવીણસિંહમાં રહેલો વાર્તાકાર અહીં જાણે હાજર છે એટલે કથા કહેવાતી જાય છે અને ઘટનાઓ આંખ સામે ઘટતી જાય એવો બેવડો અનુભવ આ પ્રવાસકથા કરાવે છે. એ એમની શૈલીની વિશિષ્ટતા પણ છે.

‘વિદેશે મુજબ મુઘ્ બ્રમણ’ જગદીશ દવેની આ બ્રમણકથા વિવિધ વિભાગોમાં વહેંચાયેલી છે. એમાં પહેલા વિભાગમાં ૧૧ લલિતનિબંધો તરીકે એમણે ઓળખાવેલા એમના પ્રવાસનિબંધો અંગત સંવેદન સાથે પ્રવાસસ્થળનું સુચારુ આલેખન કરે છે. બાકીના હાસ્ય-કટાક્ષ, અંગત તથા ચરિત્ર અને વિચારને વ્યક્ત કરતા નિબંધો એકેડેમિક લખાણો બનીને અટકી જાય છે.

‘દીકરી સંગે દેશાટન’ કેશુભાઈ દેસાઈની પ્રવાસકથા છે. એમાં જેનું લગ્નજીવન ભગ્ન થયું છે એવી દીકરી ડિપ્રેશનમાં આવી ગઈ છે. ત્યારે એના પાલક પિતા દિલ્હી, પંજાબ અને હિમાચલ ક્ષેત્રોનો એની સાથે પ્રવાસ કરે છે અને એનામાં નવી જીવનચેતના ભરવાનો સફળ પ્રયાસ કરે છે. અનેક વ્યક્તિઓ, સહયાત્રીઓ, યજમાનો તથા મહત્ત્વના અને ધ્યાનપાત્ર કર્મઠ માણસોને આ પ્રવાસમાં મળવાનું બને છે. એ બધાથી વિગત ખચિત આ પ્રવાસકથામાં લેખક પોતે સવિશેષ જગા રોકે છે. દીકરીનું હૃદય, મન હળવું થાય એવા પ્રસંગોનું આલેખન ઓછું થયું છે. કેશુભાઈ બીજા અનેક અનુભવોને એમાં ઠાંસીઠાંસીને ભરવાનો મોહ છોડી શકતા નથી એના કારણે આ પ્રવાસકથા જાણે પ્રસંગો અને વ્યક્તિઓના સીધાસાદા-સપાટ ચિત્રણનો મામલો બની રહે છે. જયંતીભાઈ આહીરની ‘લક્ષ્મીપ ટાપુની સફરે’ નામની કથા સ્થળોની માહિતી આપવામાં જ ખર્ચાઈ જાય છે.

પ્રવાસકથાલેખક પાસે હોવી જોઈતી સંવેદના, વસ્તુસંકલન, પ્રદેશના વિશેષો અને પરિસરને આલેખતી સાહિત્યિક ગુણવત્તાવાળી ભાષા આપણા જે જે લેખકો પાસે નથી એમની પ્રવાસકથા માત્ર માહિતીનો ખડકલો બનીને અટકી જાય છે. પ્રા. રક્ષા દવેનો કેરાલા પ્રવાસ ‘આત્મનિ કિમ્’, ભગેશ કડકિયાની ‘અનંત પથ યાત્રાનો’ તથા દેવેન્દ્ર પટેલની ‘કચ્છની ખુશબૂ’ પ્રવાસકથાઓ ઉપર નોંધ્યું છે તેમ માહિતીના આલેખનથી જરાય આગળ વધતી નથી.

આ બે વર્ષો દરમિયાન આપણને કોઈ ઉત્કૃષ્ટ હાસ્યનિબંધનો સંચય મળ્યો નથી. રમણલાલ છનાલાલ પટેલનો ‘અઢારેય અંગ વાંકા’ ખાસ નોંધપાત્ર નથી.

તારણો :

આપણા ઘણા બધા નવોદિતો તથા વયમાં મોટા અનુકરણિયા નિબંધલેખકોને નર્મદની આ ઉક્તિ યાદ અપાવવાની પુનઃજરૂરિયાત છે. નર્મદ કહે છે : ‘નિબંધો લખવા એ જેવીતેવી વાત નથી. નિબંધ લખવો અઘરો છે.’ આ બે વર્ષમાં આપણી સામે ગુજરાતી નિબંધનું જે ચિત્ર પ્રત્યક્ષ થતું આવે છે એ ક્રમશઃ ઝાંખું એટલે કે ધૂંધળું માલૂમ પડે છે. વિચારપ્રધાન નિબંધોમાં પણ ભાષાની-અભિવ્યક્તિની પકડ કે પ્રભાવક સહજતા નથી દેખાતી. એ જ અન્યોનું ખુલ્લું અનુકરણ અને તર્કદોષભરી તથા કૃતક ભાષા વાચકને બેહાલ કરી દે છે. સહજ સંવેદન અને એવી જ તાજગીભરી, નવાં કલ્પનો / ભાવકલ્પનો

લઈ આવતી નિજી મુદ્રાવાળી ભાષા વિના આપણો લલિતનિબંધ ધીમે ધીમે ઘરેડિયો બનીને રહી જાય છે. પ્રવાસને નામે અધકચરી તથા વાંચીને મેળવાતી માહિતીનો રગડો રજૂ કરનારાઓ વધતા જાય છે. આ બધામાં હાસ્યનિબંધોનો દુષ્કાળ પણ આપણને ચિંતિત કરે છે.

આ સરવૈયાની ભૂમિકા કરતાં નોંધ્યું છે તેમ નિબંધ એના સર્જકની આંતરસમૃદ્ધિ તથા ભાષાક્ષમતાની છબી ભાવકને દેખાડે છે. જીવન તથા પ્રકૃતિ, પરિસરનું નિરીક્ષણ, ઇતિહાસ-ભૂગોળ માટેની તીવ્ર ચાહત, પોતાની વ્યક્તિમત્તાને ઘડનારાં ને રસરુચિને પોષનારાં પરિબળો નિબંધને પણ સમૃદ્ધ કરે છે. સર્જક બીજાને જરા પણ વાગે નહિ એમ પોતાનું - હું-નું જગત ભાવકને ‘જનાન્તિકે’ લઈ જઈને, માંડીને તથા રસિક રીતે ને રસાળ શૈલીમાં કહે છે... ને એમાં બીજાની કે બીજી ભળતી વાતની જરા પણ ગંધ લેખકને ખુલ્લો પાડી દે છે. આવા ખુલ્લા પડી જતા લેખકો વીતેલાં બે વર્ષમાં વધ્યા છે, બાકી થોડાક પણ ઉત્તમ નિબંધો લખનારા પણ સક્રિય તો છે જ..., છીછરી સપાટ કૃતક ગઝલોએ કાળો કેર વર્તાવ્યો છે એમ એવા નિબંધોએ પણ ભાવકને હતાશ કર્યો છે.

કવિતાની અતિવૃષ્ટિ : વર્ષ ૨૦૧૨-૧૩ની કવિતાનું સરવૈયું | સુધા ચૌહાણ

આ સરવૈયું એટલે માત્ર લેખા-જોખા અથવા તો માથાં ગણવાં એમ નહીં કારણ કે છેલ્લાં બે વર્ષોમાં સરેરાશ દર ત્રણ દિવસે એક કાવ્યસંગ્રહ પ્રગટ થયો છે. ત્યારે મને મળેલા અલ્પ સમયમાં ઉત્તમ થયેલા કામને આપની સામે મૂકવું અને કાયા-પાકા કામ તરફ અંગુલીનિર્દેશ કરવો. ૧૫૦થી વધુ કાવ્યસંગ્રહોની સૂચિ મેં તૈયાર કરી છે. આંકડો આથી પણ વિશેષ હોવાનો. એમાં એંસી જેટલા કાવ્યસંગ્રહો મારી પાસે ઉપલબ્ધ છે. એમાં ક્રમશઃ મહત્ત્વના સંગ્રહો વિશે આપની સામે વાત રજૂ કરું છું.

આધુનિકોત્તર ગુજરાતી કવિતામાં જેમનું મહત્ત્વનું યોગદાન છે એવા જયદેવ શુક્લ, કમલ વોરા, કાનજી પટેલ, રાજેન્દ્ર પટેલ, પવનકુમાર જૈન જેવા કવિઓના અહાંદસ કવિતાના સંગ્રહો આ વર્ષ દરમિયાન મળે છે. પોતાના પ્રથમ કાવ્યસંગ્રહ ‘પ્રાથમ્ય’ પછી પચ્ચીસ વર્ષે જયદેવ શુક્લ ‘બીજરેખા હલેસાં વિના તરતી રહે’ સંગ્રહ લઈને આવે છે. ત્યારે પ્રથમ સંગ્રહથી એક જુદો સૂર સંભળાય છે. કવિ અહીં ચિત્ર, સંગીત, ક્લિપ્ત જેવી અન્ય કળાના સંદર્ભોથી જુદા પડી કથનાત્મક-વર્ણનાત્મક રચનારીતિએ કાવ્યલેખન કરે છે. જેમાં ‘માગશરની અમાવસ્થા’, ‘૨૬ જુલાઈ, ૨૦૦૮’ જેવાં કાવ્યોમાં આસપાસના સામાજિક વાસ્તવને સંકુલ રીતિએ વ્યક્ત કર્યો છે. જેમ કે :

“બલાસ્ટમાં
 વધીરાઈ ગયેલાં
 ને
 ઘવાયેલા
 સ્કીન પર;
 જખ્મી બાળકના
 લોહિયાળ પગ પર
 લીલી, ભૂખરી, કાળી માખીઓ
 બણબણે છે.
 બણબણતી માખીઓ
 ઉડાડવા
 મારો ઉદાસ હાથ
 ફાંફાં મારે છે,
 ને ભીંત સાથે
 અથડાય છે
 ધડામ્. ”^૧

આ પ્રકારનું આલેખન ‘પ્રાથમ્ય’ના કવિની કવિતાનું એક મોટું સ્થિત્યંતર છે. આ સંગ્રહની જનાન્તિકે ગુરુછની રચનાઓમાં પિતા-પુત્રની વચ્ચેની સંવેદના નાટ્યાત્મક રીતે આલેખાઈ છે. તો ‘પૃથ્વીકાવ્યો’નાં ત્રણ લઘુકાવ્યોમાં અરૂઢ રીતે રમતિયાળી રીતિએ કલ્પનાવિસ્તાર થયો છે. જુઓ :

“ગ્રીષ્મના
 તોર્લિંગ તડકામાં
 પૃથ્વીનો
 આ નાનકડો દાણો
 ધાણીની જેમ
 ફૂટે તો ?”^૨

એ જ રીતે ‘સ્તનસૂક્ત’નાં લઘુકાવ્યોમાં પ્રગલ્ભ છતાં રુચિપૂર્ણ રીતે સંસ્કૃત પરંપરાને પુષ્ટ કરે છે. આમ સમગ્રપણે જોતાં આધુનિકોત્તર અછાંદસ કવિતાનું રચના અને ભાવગત વિશ્વ આ સંગ્રહમાં પ્રગટે છે. એ જ રીતે માત્ર અછાંદસમાં જ સર્જન કરતા કવિ કમલ વોરાનો ‘અનેક એક’ સંગ્રહ પણ આ સમયમાં પ્રગટ થયો છે. વિચાર કે વસ્તુ, પરિસ્થિતિની આસપાસ ફરતા શબ્દ કલાપો એ આ કવિની વિશેષતા છે. ‘પથ્થર’, ‘સમુદ્ર’, ‘ખુરશીઓ’ જેવાં કાવ્યોમાં કવિસંવેદન સ્પર્શક્ષમ બને છે; જેમ કે :

“ખુરશી પર

એક પંખી આવી બેઠું,
 ખુરશીમાં
 ડાળો ફૂટી
 પાંદડાં કલબલ્યાં
 પુષ્પો પ્રગટ્યાં
 ફળ લચ્યાં;
 ખુરશીમાં ઝાડ જાગ્યું
 મૂળિયા વિનાનું.”^૩

પણ આવાં સ્થાનો આ સંગ્રહમાં ઘણાં ઓછાં છે. કમલ વોરાની કવિતામાં શબ્દો અને રચનારીતિની જેટલી બારીકાઈ છે એટલું સંવેદન અનુભવાતું નથી.

આઝાદીનાં આટલાં વર્ષો પછી પણ હાંસિયામાં રહેલાં સાહિત્યમાં તો હજી પણ હાંસિયાનીય બહાર રહેલા આદિવાસી સમૂહની અવ્યક્ત વેદના-સંવેદનાઓ કાનજી પટેલના ‘જનપદ’, ‘ડુંગરદેવ’ જેવા સંગ્રહમાં કાવ્યરૂપ પામી છે. એ જ સંગ્રહોની દિશામાં ત્રીજો કાવ્યસંગ્રહ ‘ધરતીના વચન’ આ સમયમાં પ્રગટ થયો છે. પણ એમાં અગાઉના સંગ્રહોમાં રહેલી અતિસંકુલતા કે ક્યારેક લાગતી દુર્બોધતા નિસ્પંદિત થઈને આવી છે. આદિવાસી જનસમૂહની આસ્થા, આનંદ-ઉલ્લાસ, વેદનાનાં વલવલતા રૂપો, ગીતો-કથાઓ, માન્યતાઓને આ સંગ્રહની રચનાઓમાં ઘાટ મળ્યો છે. ‘માટી ન ઊકલી’ કાવ્યમાં વિકાસની દોડમાં અનેક રહસ્યોને ઉકેલતા જઈને પાછળ શું વણઊકલ્યું રહ્યું એ ભાવ આ રીતે વ્યક્ત થયો છે.

‘અનંત અગાધમાં ઊતર્યા
 સૂર્યતારા - નક્ષત્ર - આકાશગંગાનાં નામકામ પાડ્યાં
 વીણ્યાં ને ગણ્યાં એ બધાં
 સરવરમાં સજાવ્યાં
 સૌ પાણી પારખ્યાં
 વાયુ વલોવ્યા
 અંગારવાયુનાં માખણ કીધાં
 ભરમ ખોલ્યા
 ભરમાંડ ગાયા
 કાળાં બાકીરાંનાં જનમ-મરણ વાંચ્યાં
 એક વેળા માટી અને આકાશ એક હતાં
 ઉફરા ગયેલા આકાશને ભજ્યું
 હવે આકાશને જ ગાઈ સંભળાવીએ :
 આકાશ બાપા

અમને

એક આ

ધરતીની શેર માટી ન ઊકલી.”^૪

એ જ રીતે ‘લૂણ મારું લોહી પીએ’માં કહેવાતા સભ્ય સમાજના આદિવાસી જનપદમાં પગપેસારાને કારણે આદિવાસીની અવદશાનો સંકેત મળે છે. સમયના અભાવે હું બીજાં ઉદાહરણ છોડું છું. પણ કાનજી પટેલનો આ સંગ્રહ ગુજરાતી કવિતાની એક નોખી મુદ્રા છે. અનુઆધુનિક યુગમાં પ્રગટેલી ગ્રામ-દલિત-નારી વગેરે ચેતનાઓમાં આદિવાસી ચેતના માત્ર કાનજી પટેલની કવિતામાં જ એના સર્વ વિશેષો સાથે પ્રગટ થઈ છે. કાનજી પટેલના આગળના સંગ્રહોની કવિતાને સમજવા માટે પણ આ સંગ્રહ એક બારી ખોલી આપે છે.

આ જ સમયમાં સાતત્યપૂર્વક લખતા રહેલા રાજેન્દ્ર પટેલના બે સંગ્રહો ‘કબૂતર, પતંગ અને દર્પણ’ તેમજ ‘એક શોધપર્વ’ ધ્યાનપાત્ર છે. ‘કબૂતર, પતંગ અને દર્પણ’માં એક જ વિષયની આસપાસ રહી અનેક વિચાર, અનુભવ, કલ્પના, સંવેદનથી કબૂતર, પતંગની વસ્તુલક્ષી કવિતા કરી છે. જેમાંથી કેટલીક રચનાઓ બાદ કરી શકાય એમ છે. જ્યારે બીજા સંગ્રહ ‘એક શોધપર્વ’ની ‘પૂર’ ગુચ્છમાં પુરાકલ્પનોના વિનિયોગ દ્વારા એક વિરાટ અનુભવવિશ્વમાંથી અંગત સૂક્ષ્મઅણુ તરફની શોધ જણાય છે. એ જ રીતે ‘ભૂંકપ ઉઠે એક શોધ’, ‘વિસ્ફોટ’ ગુચ્છનાં કાવ્યોમાં બહારની પરિસ્થિતિના સંદર્ભે અંદર ચાલતી ઊથલ-પાથલ, અવિરત શોધનું સાયુજ્ય રચાયું છે. અહીં ભીતર, ભૂમિ, પગલાં, પડછાયા, ડગ, પગ, તિરાડ, ભીનાશ, પરપોટો, વમળ, વન, જન, ભૂલ, મૂળ... એમ શોધનાં અનેક રૂપો છે. માટે જ શોધયાત્રા જ અહીં શોધપર્વ બની જાય છે. રાજેન્દ્ર પટેલની કવિતા અછાંદસ છે. પણ એમાં વારંવાર આવતા શબ્દાનુપ્રાસ-અંત્યાનુપ્રાસ કવિતામાં એક સૂક્ષ્મ લય રચે છે. ‘પેસ્ટ કન્ટ્રોલ’ કાવ્યોમાં ઊંઘઈ સબળ પ્રતીક બનીને ઊપસે છે. આખા સંગ્રહમાં ભાવ એક જ રાખીને, પણ વિષય બદલતા જઈને એક જ ભાવને કારણે ઊભા થતા કંટાળાને કવિ ખાળી શક્યા છે. દરેક સંગ્રહમાં જુદી ભૂમિકાએ વ્યક્ત થવાની મથામણ રાજેન્દ્ર પટેલના આ સંગ્રહમાં છે.

આ જ સમય દરમિયાન હવે આપણી વચ્ચે નથી એવા બે કવિઓ પ્રબોધ ર. જોશી તથા પવનકુમાર જૈનના ગુજરાતી અછાંદસ કવિતાના મહત્વના કાવ્યસંગ્રહો મળે છે. પ્રબોધ ર. જોશીના “... પાછો ઉઘાડ નીકળ્યો આ”માં એકવીસમી સદીની ડિજિટલ ક્રાન્તિના કારણે બદલાયેલી વ્યક્તિચેતના, વિશ્વબજાર, મલ્ટીનેશનલ કોર્પોરેટ કંપનીના કર્મચારીઓનું સંવેદનજગત અપૂર્વ રીતે આલેખાયું છે. ‘એક લાંબી ફ્લાઈટમાં’, ‘ઓફિસ-કાવ્યો’ વીજાણુચંત્રો સાથે સતત ચાલતું કામ, મિટિંગ્સ, પાર્ટીઓનું એક જુદું જગત આલેખે છે. તો ‘હોટેલનો આ રૂમ ખાલી કરતાં’માં વ્યાપારના કારણે થતી વિશ્વભરની

મુસાફરીઓમાં સંવેદનશીલ વ્યક્તિના સંવેદનતંત્રનો ઝણઝણાટ છે. પોતાના પૂર્વજોના મૃત્યુના સ્મૃતિ-સાહચર્યો સાથે સતત અનુભવાતી આત્મીયતા પણ આ સંગ્રહની એકાધિક રચનાઓમાં છે. અનેક સમયપાત્રો-સ્થિતિઓ સંદર્ભોના ટુકડાઓ દ્વારા રચાતું ‘એક ચિરંજીવ કવિતા’ આ સંગ્રહનું મહત્ત્વનું કાવ્ય છે. આધુનિકતાના સમયથી લખતા રહેલા પવનકુમાર જૈનનો ‘૬૫ કાવ્યો’ ગદ્યકાવ્યોનો અછાંદસ સંગ્રહ છે. સર્રિયલ અનુભવો, રૂપકોનો વિનિયોગ, ચિત્રકળાનો અનુભવ આ બધાના કારણે એમનાં કાવ્યો વિષય અને રચનારીતિએ નોખી ભાત રચે છે. જેમ કે એમની ‘ઓત્તારી’ રચના જુઓ :

“પછી હું જન્મ્યો
કહો, કેવો જન્મ્યો ?
ગંધાતી, સાંકડી તિરાડમાંથી
એક અળસિયું બેળે બેળે
બહાર આવે તેમ,
ઊંધે માથે
નિર્લજ્જ, નીપટ, નાગો;
તીણું તીણું, હાસ્યાસ્પદ
કલપતો;
અબૂધ, મૂંગો;
ભૂખ્યો, તરસ્યો,
હાથ પગ વીંઝી તરફડતો
અવતર્યો.
ત્યારે લોકોએ હરખપટ્ટડા
થઈ પેંડા ખાધા બોલો.”^૫

બાળકનું એક સુરક્ષિત જગતમાંથી અસુરક્ષિત જગતમાં અવતરવું, એની સાથે જોડાયેલી માનસિક-શારીરિક યાતના, અને લોકોનું આનંદિત થઈ પેંડા વહેંચવું આ બન્ને સ્થિતિમાં રહેલા વિરોધાભાસમાંથી અસ્તિત્વજન્ય નિઃસારતા પ્રગટે છે. તેમજ પવનકુમાર જૈનના શાકબકાલુંવાળાં કાવ્યો પણ નોખાં છે.

આમ તો વિવેચક-સંપાદક રીતે તરીકે જાણીતા જયેશ ભોગાયતા પાસેથી એમનો પ્રથમ કાવ્યસંગ્રહ ‘આપ ઓળખની વાર્તા’ મળે છે. આ સંગ્રહની પ્રથમ રચના ‘હિંગોળગઢનો લેન્ડસ્કેપ’માં વિગત અને વર્તમાનની સાથે કવિસંવેદન પરિસ્કૃત થાય છે. આપણી અંદર ઘૂસી ગયેલા એક હિંસક પશુનો વિષાદ પણ આ સંગ્રહની મહત્ત્વની રચના છે. આમ છતાં આ સંગ્રહનું અછાંદસ કવિની પોતીકી મુદ્રા ઉપસાવતું નથી.

અનેક અછાંદસ ગીત-ગઝલોના ઢગલાબંધ સંગ્રહોની વચ્ચે કાવ્યમર્મજ્ઞ રાજેશ

પંડ્યાનું ‘સુવર્ણમૃગ’ દીર્ઘકાવ્ય નોખી મુદ્રા રચે છે. રામ-સીતા-મૃગના પુરાકલ્પન દ્વારા પદ-ભજનના ઢાળમાં પ્રાસાનુપ્રાસની ઉચિત-સહજગતિએ આપણા સમયની ભોગલાલસા તરફની દોડ આ કાવ્યમાં વ્યક્ત થઈ છે. ‘પૃથ્વીને આ છેડે’- ના અછાંદસમાંથી આ પ્રકારના દીર્ઘકાવ્ય તરફનું રાજેશ પંડ્યાનું રૂપાંતર સુખદ પરિણામ રચે છે. શરૂઆતમાં ઝડપથી સોળ પંક્તિઓમાં રામ-સીતાના વનગમનને આલેખી પછીની પંક્તિઓમાં મૃગ અને એની પાછળની સીતાની આસક્તિ વ્યક્ત થાય છે. વચ્ચે આવતાં વર્ણનો : આ કાવ્યનું સબળ પાસું છે; જુઓ :

“વાડની વચ્ચળ રૂડી મઢૂલી રચાવી
વાવ્યા આંગણામાં અમરા ને ડમરા
જૂઈ ને ચમેલી ચંપો મઘ મઘ થાય
એની ગંધથી ખેંચાય વનભમરા”^૬

તો ‘હરણ તો ભાળ્યું ન ભળાય હો રામૈયા રામ, હરણ ઝલાય નહીં હાથમાં’ કે ‘હરણને કેટલાય પગ હો રામૈયા રામ’માં રમેશ પારેખના ‘લાખા સરખી વાર્તા’ના સમડી સાથેના યુદ્ધ પ્રસંગના પડઘા સંભળાય છે. આમ છતાં આજના ગીત-ગઝલના ઘોંઘાટમાં એક કવિ નિરબતપૂર્વક કંઈક નવું લખવાનો પડકાર ઉપાડે એ ભવિષ્યની કવિતા તરફ આશા બાંધે છે. તો ઢગલાબંધ રચાતાં ગીતોની વચ્ચે મનોહર ત્રિવેદીનો ‘વેળા’ ગીતસંગ્રહ વિષય, ભાષા અને રચનાગત રીતે જુદો તરી આવે છે. સોરઠી તળપદ બાની, ગ્રામપરિવેશ-પાત્રો, આ સંગ્રહનાં ગીતોમાં નવું ભાવવિશ્વ નિપજાવે છે.

અહીં હવે આપણે થોડા સમય માટે ‘આહ અને વાહ’ના પ્રદેશમાં જઈએ. આ બે વર્ષના સમયગાળામાં ગઝલમાં અતિવૃષ્ટિ થઈ છે. માત્ર ગઝલના જ પચાસથી વધુ સંગ્રહો પ્રગટ થયા છે. જેમાં મહેન્દ્ર જોશીનો ‘ઈથરના સમુદ્ર’, કરસનદાસ લુહારનો ‘ધૂપિયું’, આશિત હૈદરાબાદીનો ‘મુખવટાના શહેરમાં’ મહત્ત્વના સંગ્રહો છે. ‘ઈથરના સમુદ્ર’ની ગઝલો અરૂઢ ભાવ-સંવેદન, રચનારીતિના જુદા-જુદા આયામો, ભાષાવૈવિધ્યને કારણે સમકાલીન ગઝલોમાં જુદી ભાત રચે છે. તો કરસનદાસ લુહારની ગઝલોમાં વિષયનાવીન્ય, પ્રતિબદ્ધતા અને ગીતોમાં રચનારીતિના પ્રયોગો ધ્યાનપાત્ર છે; જેમ કે :

“અમુક આંખે તમુક આંખને એવું તે શું કીધું જી ?
વગર લખ્યે – લોહીમાં મળવું ક્યાં – વંચાવી દીધું જી !”^૭

આ ત્રણ કવિઓની સાથે અન્ય નીવડેલા ગઝલકારોમાં ભરત વિંજુડાનો ‘આવવું અથવા જવું’ અશરફ ડબાવાલાનો ‘વાણિપત’, લલિત ત્રિવેદીનો ‘બીજી બાજુ હજી મેં જોઈ નથી’, હર્ષ બ્રહ્મભટ્ટનો ‘ઝાકળ ને તડકાની વચ્ચે’, એસ. એસ. રાહીનો ‘ઘરોબો’, જલન માતરીનો ‘તપિશ’, શિવજી રુખડાનો ‘એના ઘર ભણી’, મકરંદ મુસળેનો ‘માણસ

તોયે મળવા જેવો’, ખલીલ ધનતેજવીનો ‘શોગાદ’ સંગ્રહો મળે છે. આ સંગ્રહોની ઘણી ગઝલો કૃતિ લેખે નખશિખ સુંદર છે. આમ છતાં ગઝલ-સ્વરૂપનો કે કવિની પોતીકી યાત્રાનો કોઈ મહત્ત્વનો વળ-વળાંક કે પડાવ એમાં નથી. તો એ પછીની પેઢીના નવોદિતો, પણ હવે તો સ્થાપિત ગઝલકારો અશોક યાવડા ‘બેદિલ’નો ‘પગરવ તળાવમાં’, અનિલ યાવડાનો ‘સવાર લઈને’, દિનેશ કાનાણીનો ‘એક કપ કોંફી અને’, કુમાર જૈમિનિ શાસ્ત્રીનો ‘તમારા નામનો સિક્કો’, પ્રણવ પંડ્યાનો ‘કવિતાથી વધુ કંઈ નહીં’, કિરીટ ગોસ્વામીનો ‘સાવ સૂની પળ’ મહત્ત્વના સંગ્રહો છે. અનિલ યાવડાની ઘણી ગઝલોમાં વિષયની તાજગી છે; જેમ કે :

“શ્વાસને ઇસ્ત્રી કરી મેં સાચવી રાખ્યા હતા,
ક્યાંક અણધાર્યા પ્રસંગે જો જવાનું થાય તો !”

આ ઉપરાંત અશોક યાવડા ‘બેદિલ’ની ગઝલોમાં જાત સાથેનો સંવાદ, જીવનના સંઘર્ષો, ભૂતકાલીન પીડાઓ સતત કવિ મનને ઝંઝોળ્યા કરે છે. આ જ કવિનો ‘ડાળખીથી સાવ છટાં’ વિષયને કારણે નોખો તરી આવે છે. દલિતકવિતાની એક વિશિષ્ટ મુદ્રા આ સંગ્રહમાં છે. કહેવાતા સવર્ણ સમાજ સામેનો આક્રોશ આ દલિત કવિતામાં ઠરીને સમભાવની ભૂમિકાએ વ્યક્ત છાય છે. વળી નગરજીવનના જાતિગત અનુભવો ગઝલનું રૂપ ધરે છે.

“ગલી, શેરી, મહોલ્લો ને કબરની બહાર રાખ્યો છે;
મને બહુ કાળજીપૂર્વક નગરની બહાર રાખ્યો છે.
નજરમાં કેમ આવું હું કે મારી વેદના આવે,
સદીઓની સદીથી બસ નજરની બહાર રાખ્યો છે.
જમાનાની નવી આબોહવાને માન આપીને,
મને સાથે જ રાખીને સફરની બહાર રાખ્યો છે.”

આ પ્રકારની સંવેદના આ સંગ્રહની એકાધિક રચનાઓમાં છે. આ નવોદિતો પાસે પ્રતિભાની કમી નથી પણ માત્ર એકધારી રીતે ગઝલ લખ્યા કરવાથી ભાષા કે સ્વરૂપ સાથેના મોટા પડકારો ઝીલવાથી અહિત તો અંતે કવિ અને કવિતાનું જ થવાનું છે. ચિંતા એ જ વાતની છે કે જેમનામાં અપાર કવિત્વશક્તિ રહેલી છે એવા આ નવોદિત કવિઓ બહુધા ગઝલ અને ગીતમાં ઈતિ અલમ્ સમજે છે. આપણી ઉત્તમ કાવ્યપરંપરાઓને આત્મસાત્ કરવું આ લોકોને હજી બાકી છે. માટે એ સિવાયનાં સ્વરૂપોમાં હવેની પેઢી કશુંક નોખું કરે એવું આ બે વર્ષની કવિતાને જોતાં લાગતું નથી. ફેસબુક – વોટ્સએપના આ યુગમાં સદ્ગ્રંથયાચન સાધતા આ સ્વરૂપમાં વાહ વાહ મળે છે. લપસાણી ભૂમિ છે. એમાં વળી ચિનુ મોદી, અંકિત ત્રિવેદી કે રાજેશ વ્યાસ ‘મિસ્કીન’ની પ્રસ્તાવનાઓ ઢાળ આપી દે છે. જે જેને-

તેને બસ મોટા કવિ હોવાનું પ્રમાણપત્ર સિક્કો મારીને આપી દે છે.

હવે થોડી વાત આ બે વર્ષ દરમિયાન ‘ઇમેજ પબ્લિકેશન’ દ્વારા પ્રગટ થયેલા અઘધ અગિયાર વત્તા અગિયાર એમ કુલ બાવીસ સંગ્રહોની. જેમાં નિરંજન ભગતનો ‘૮૬ મે’, સુરેશ દલાલનો ‘બે સ્ટેશનની વચ્ચે’, પન્ના નાયકનો ‘ડેફીડિલ્સ’, લાભશંકર ઠાકરનો ‘ઇન અને આઉટ’, ચંદ્રકાન્ત શેઠનો ‘ચિદાકાશનાં ચાંદરણાં’, ચિનુ મોદીનો ‘ગતિભાસ’, અનિલ જોશીનો ‘પાણીમાં ગાંઠ પડી જોઈ’, રાજેન્દ્ર શુક્લનો ‘સૈંજળ’, માધવ રામાનુજનો ‘અનહદનું એકાંત’, જવાહર બક્ષીનો ‘પરપોટાના કિલ્લા’ અને હેમન શાહનો ‘આખે ઊકલ્યા અક્ષર જો’ પ્રથમ ગુચ્છમાં પ્રગટ થયા છે. ઇમેજ જેવા જાણીતા પ્રકાશનના સુંદર મુખપૃષ્ઠ, સરસ કાગળ અને લે-આઉટ જોઈ આખો સેટ ખરીદવાની ઇચ્છા કોઈ પણ ગ્રાહકની જેમ મને પણ થઈ, ને ખરીદ્યા બાદ પસ્તાવો પણ થયો. સારા પેકેટમાં ખરાબ વસ્તુ કેવી રીતે પકડાવવી એ આ સંગ્રહો જોતાં શીખી શકાય છે. આ કવિઓ નીવડેલા હોવાથી ક્યાંક-ક્યાંક કવિતાના ચમકારા દેખાય છે. પણ એકંદરે તો દરેક કવિએ પોતાનું જ અનુકરણ અને એક્સપ્લોઈટેશન કર્યું છે. શ્રી નિરંજન ભગત એમના એક કાવ્યમાં લખે છે :

‘ઉમાશંકર હતા ત્યારે એમણે વારે વારે
મને પૂછ્યું હતું ‘કંઈ લખ્યું છે ? લખાશે ? તો ક્યારે ?’
‘ના’ એટલું જ માત્ર મેં એમને કહ્યું હતું,
ત્રીસ વર્ષ અમે એ ‘ના’નું દુઃખ સહ્યું હતું,
આજે તેઓ હોત... એમને મેં હોંસે હોંસે કહ્યું હોત,
‘જુઓ, લખાયું છે, લ્યો આ રહ્યું ! એમણે
કેટલા સુખથી ગ્રહ્યું હોત !’^{૧૦}

આ સંગ્રહનાં કાવ્યો જોઈ એમ થાય કે ઉમાશંકરે કહ્યું હોત – કવિ આના કરતા મૌન જ રહ્યા હોત તો સારું થાત ! અહીં મને યાદ છે કે નિરંજન ભગત આપણા મૂર્ધન્ય કવિ છે અને ગુજરાતી કવિતાને એક મોટો વળાંક એમણે આપ્યો છે.

આપણી કવિતા જો થોડી પણ ચમત્કૃતિ, વિચાર કે સંવેદન ભાવક સુધી ન પહોંચાડતી હોય તો આપણા સંગ્રહને કારણે કપાતાં હજારો વૃક્ષોને માટે પણ ન લખવું સારું એ આ સંગ્રહોના અને આ વર્ષના બીજા અસંખ્ય કવિઓએ- પ્રકાશકોએ વિચારવું જોઈએ.

એ જ રીતે એકસાથે અગિયાર કવિયત્રીઓના સંગ્રહોનો એક ગુચ્છ પણ ઇમેજ દ્વારા પ્રગટ થાય છે. જેમાં ‘શ્યામ પંખી અવ આવ...’ (ઉષા ઉપાધ્યાય), ‘કંદમૂળ’ (મનીષા જોષી), ‘જન્મારો’ (એષા દાદાવાળા), ‘અદીઠ અક્ષર’ (નયના જાની), ‘અઢી વત્તા ત્રણ’ (માલા કાપડિયા) વગેરે સંગ્રહોને બાદ કરતાં ઉપરોક્ત વિધાન લાગુ પડે છે. નારીહૃદયની

કોમળ લાગણીઓ, અલગ અસ્તિત્વનો અહેસાસ ગીત-ગઝલ-અછાંદસ રચનાઓ દ્વારા ઉપરોક્ત કવયિત્રીઓના સંગ્રહોમાં પ્રગટ્યો છે. ઉષા ઉપાધ્યાયના ‘શ્યામ પંખી અવ આવ’માં...

‘મઘમઘતા મોગરાની વેણી સજ્જને
ત્યાં તો જાગ્યું આ કેવું તે પૂર !’^{૧૧}

અથવા

‘કેમ ઉત્તર કોઈ સાંપડતો નથી એ પ્રશ્ન છે,
ઘાવ જૂનો છે છતાં નડતો નથી એ પ્રશ્ન છે.’^{૧૨}

આપણે એ જોઈ શકીએ છીએ. એષા દાદાવાળા અને મનીષા જોષીના સંગ્રહોમાં નારીચેતના વધુ પ્રભાવક અને પ્રબળ રૂપે વ્યક્ત થઈ છે. એષા દાદાવાળાનાં ‘કવિતા : બ્રેસ્ટ કેન્સરની’, ‘વાસ’, ‘વાસ્તવિકતા’ જેવાં અનેક કાવ્યો નારીહૃદયનાં પડળોમાં લઈ જાય છે. ‘વાસ’ કવિતામાં તેઓ લખે છે :

‘કબાટના એક ખૂણામાં
સચવાઈને પડેલા પાનેતરની
વર્ષો પહેલાંની બંધ ઘડીઓ ઉઘાડી
અને
એક વિચિત્ર વાસ નાકને ઘેરી વળી
આપણાં જિવાઈ ગયેલાં
લગ્નનાં વર્ષોમાંથી
હવે તને આવે છે
એવી જ
વાસ હતી એ કદાચ.’^{૧૩}

તો મનીષા જોષીના ‘કંદમૂળ’માં શરૂઆતના સંગ્રહોમાં રહેલી પુરુષ-પ્રિયજન દ્વેષીતા, રતિ ઝંખનાનો ઉન્માદ ઠરીને આદિમ એકલતા, પ્રાણી-પક્ષી જગતના સંકેતોથી વ્યક્ત થાય છે. પુરુષદ્વેષ હવે પોતીકી પીડાનું રૂપ લઈને પ્રગટે છે. એ રીતે મનીષા જોષીની કવિતા નારીસંવેદનાની કવિતામાં વિશિષ્ટ અર્પણ છે. આ સંગ્રહો સાથે જ પ્રગટ થયેલા ધીરુબહેન પટેલના, ‘છોળ અને છાલક’ જ્યા મહેતાનો ‘નાદ નિરંતર જગવ્યા કરે’, પન્ના નાયકનો ‘અંતિમે’ નીતા રામૈયાનો ‘જાસૂદનાં ફૂલ’, નલિની માડગાંવકરનો ‘એક સહિયારો કપ’, મનોજ્ઞા દેસાઈનો ‘છાબ ભરીને’ સંગ્રહો પ્રગટ થતાં એમના કારણે કપાયેલાં વૃક્ષોનું બલિદાન પણ સાર્થક કરતાં નથી.

આગળ વાત કરીએ તો સંગ્રહો ઉપરાંત જેની વિગતે વાત થઈ શકે એવા સંગ્રહોમાં વિનોદ ગાંધીનો ‘ફ્લેટ બંધ છે’, ડૉ. મનોજ જોશી ‘મન’નો ‘ભીતરના અવાજો’, અશોક

ચાવડા ‘બેદિલ’નો ‘તું કહું કે તમે ?’, છાયા ત્રિવેદીનો ‘ટેરવે પરપોટા’, દેવજી થાનકીનો ‘કલમ તારા સથવારે’, ગુલામ અબ્બાસનો ‘અવિશ્રાંત’, શૈલેષ પંડ્યા ‘ભીનાશ’નો ‘નિખાલસ’, વિરંચિ ત્રિવેદીનો ‘આંસુનો તરજુમો’ વગેરે નોંધપાત્ર સંગ્રહો છે.

આમ સમગ્રપણે આ બે વર્ષની કવિતામાંથી પસાર થતાં અનુઆધુનિક કવિતાના મહત્ત્વના કવિઓ જયદેવ શુક્લ, કમલ વોરા, રાજેન્દ્ર પટેલ, કાનજી પટેલ, પવનકુમાર જૈન, પ્રબોધ ર. જોશી, મનોહર ત્રિવેદી, રાજેશ પંડ્યા, મનિષા જોશીએ પોતાના સંગ્રહોમાં પોતાના પુરોગામી સંગ્રહોને અતિક્રમી નોખા પાડવાની મથામણો કરી છે. એ આ બે વર્ષની કવિતાનું જમા પાસું છે. આ ઉપરાંત અનિલ ચાવડા, અશોક ચાવડા, મહેન્દ્ર જોશી, કરસનદાસ લુહાર, આશિત હૈદરાબાદી, ભરત વિંજુડાના ગઝલસંગ્રહોથી આશા બંધાય છે. આમ છતાં વિષય, ભાષા કે સ્વરૂપને નાણવાના કોઈ પડકારો આ કવિતાઓમાં દેખાતા નથી. સમકાલીન કવિતા વિશે બોલવું એ હંમેશાં અઘરું હોય છે. પણ જમા-ઉદાર બતાવવું એ સરવૈયાકારનું કર્તવ્ય છે. કવિતાની દુર્દશા પાછળ આપણું વિવેચન એટલું જ જવાબદાર છે. આ બે વર્ષમાં પ્રગટ થયેલા અનેક કાવ્યસંગ્રહો વિશે ચંદ્રકાન્ત ટોપીવાળાએ ઉમળકાથી પણ ધોરણો જાળવીને સંયત વિવેચન કર્યું છે. પણ એ સિવાય માત્ર રંગદર્શી પ્રસ્તાવનાઓમાં પ્રશંસાનાં ફૂલો જ વેરાયેલાં છે. મેથ્યુ આર્નોલ્ડે તો ‘કવિતાને જીવનની સમીક્ષા કહી છે. અને એમ પણ કહ્યું છે કે વિવેચન ઉત્તમ સર્જનની આબોહવા રચે છે.’ દુર્ભાગ્યે આપણા સમયમાં વિવેચનના પ્રદૂષિત વાતાવરણને કારણે કવિતાની અતિવૃષ્ટિ થયા કરે છે.

સંદર્ભસૂચિ

૧. ‘બીજરેખા હલેસાં વિના તરતી રહે’, પૃ. ૧૦
૨. એજન, પૃ. ૬૭
૩. ‘અનેક એક’ પૃ. ૧૩૬
૪. ‘ધરતીનાં વચન’ પૃ. ૪
૫. ‘૬૫ કાવ્યો’ પૃ. ૧૫
૬. ‘સુવર્ણમૃગ’ પૃ. ૨
૭. ‘ધૂપિયું’ પૃ. ૫૩
૮. ‘સવાર લઈને’ પૃ. ૫
૯. ‘ડાળખીથી સાવ છૂટા’ પૃ. ૨
૧૦. ‘૮૬ મે’ પૃ. ૨૮
૧૧. ‘શ્યામ પંખી અવ આવ’ પૃ. ૧૩
૧૨. ‘શ્યામ પંખી અવ આવ’ પૃ. ૪૫
૧૩. ‘જન્મારો’ પૃ. ૪૮

સ્વીકૃત સંવેદનાનો માપદંડ | ડૉ. પન્ના ત્રિવેદી

[વિભાજનની વાર્તાઓ : અનુ. શરીફા વીજળીવાળા, ત્રી. આ. : ૨૦૧૪, પ્રકાશક : ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, પૃ. ૩૦+૨૧૦, મૂલ્ય રૂપિયા ૨૩૦/-]

ગુજરાતી સાહિત્યના વિવેચક તથા અનુવાદક તરીકે શરીફા વીજળીવાળાનું નામ અજાણ્યું નથી. ગુ. સાહિત્ય અકાદમી તથા ગુ. સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા તેમનાં પુસ્તકો પુરસ્કૃત થયાં છે. માત્ર ગુજરાતી જ નહીં પણ અન્ય ભારતીય ભાષાઓના લેખન વિશે અવગત રહેનારાં શરીફાબહેનના રસનો વિષય વિશેષ રૂપે કથાસાહિત્ય રહ્યો છે. તેમણે વિદેશી વાર્તાઓના ગુજરાતી અનુવાદોની સાથે ઇન્તિઝાર હુસૈનની વાર્તાઓ, મંટોની વાર્તાઓ તેમજ અસગર વજાહતના ઉર્દૂ નાટક ‘જેણે લાહોર જોયું નથી’ના અનુવાદો આપ્યા છે. ‘વિભાજનની વાર્તાઓ’ જેવા સરળ શીર્ષક હેઠળ તેઓ ભારતવિભાજન સમય સંદર્ભે ઝિલાયેલી ગહન સંવેદનાઓ આપણી સમક્ષ લઈ આવે છે. આ પુસ્તકની થયેલ ત્રીજી આવૃત્તિ સ્વીકૃત સંવેદનાનો માપદંડ બની રહે છે. ભારતવિભાજન વિષય સંદર્ભે ચિંતનમાંથી જન્મતા અનેક પ્રશ્નો તેમને ઊંડો અભ્યાસ કરવા અર્થે પ્રેરે છે. ઇતિહાસ પાસે ગયેલ અનુવાદક પ્રસ્તુત સાંપ્રદાયિક વિભાજનની પછીતે રહેલ સંકુલ પરિબળો તપાસે છે અને જે પરિણામ તરફ આવે છે તે છે પ્રજાકીય સંવેદનાની તપાસ ! જગતનો કોઈ પણ ઇતિહાસ હકીકતની નજીક લઈ જઈ શકે છે પણ નક્કર હકીકતોનો માનસિક આલેખ આખરે તો પ્રજાએ વેઠેલ-અનુભવેલ સંવેદનાઓ થકી જ પ્રાપ્ત થતો હોય છે, જે વિભિન્ન કળાઓની અભિવ્યક્તિ થકી સાંપડે છે. આ પુસ્તક નિમિત્તે ગુજરાતી વાચકોને વિભાજન સમયે ભિન્ન ભિન્ન પ્રદેશની પ્રજાએ વેઠેલ પીડાદાયક અનુભૂતિની એક દસ્તાવેજ તાસીર સાંપડે છે. તેઓ લખે છે : બધા ધર્મ સ્નેહ, સહિષ્ણુતા અને અહિંસા જ પ્રબોધતા હોવા છતાં કેમ આપણા બધાંની શાંતિ છીનવી લેવાનું કામ હંમેશથી ધર્મ જ કરતો આવ્યો છે ? કેમ આ દેશમાં ગાંધીજીની હાજરીમાં પણ આ વરવો ખેલ બંધ ન થયો ? કેમ હંમેશાં ગાંડપણનો જવાબ ગાંડપણથી, પશુતાનો જવાબ પશુ બનીને જ અપાતો આવ્યો છે ? કેટલાં બધાં ‘કેમ’ હતાં ?... આ બધી કારમી ઘટનાઓ, દબાયેલું પ્રજામાનસ, મૂલ્યોની ઊલટફેર અને વારંવાર ભડકી ઊઠતી સાંપ્રદાયિકતા વિભાજનની જ તો પરિણિતિ છે. આ સંકુલ ઘટના પાછળ જવાબદાર અતિ સંકુલ પરિબળો સમજવા માટે પ્રજાકીય સંવેદના તપાસવી પડે.

અનુવાદક માતૃભાષા સિવાય હિન્દી, ઉર્દૂ તથા અંગ્રેજી જેવી અન્ય ભાષાઓ પર પણ સારી પકડ ધરાવે છે તેને કારણે અનુવાદિત વાર્તાઓમાં વધુ સહજતા પમાય છે. અહીં સમાવિષ્ટ થયેલ કુલ ૨૪ વાર્તાઓમાં બીજી આવૃત્તિની ત્રણ વાર્તાઓ બાદ કરી

ઇન્તિઝાર હુસૈનની નવી વાર્તાના ઉમેરણ સાથે આ પુસ્તક પ્રકાશિત થાય છે. ઉર્દૂ, હિન્દી, સિંધી અને ખાસ તો તેમણે મૂળ ભાષામાંથી જ અનુવાદ કરવાનું જે વલણ દાખવ્યું છે તે પ્રશંસનીય છે. વિભાજનને વિષય બનાવનાર કથાસાહિત્યને તેઓ ત્રણ વર્ગોમાં વહેંચે છે, જ્યારે વિભાજનને વિષય બનાવતી વાર્તાઓને દસ વર્ગોમાં વર્ગીકૃત કરે છે. ખાસ તો અનુવાદિત કરેલ પ્રત્યેક વાર્તા પછી અપાયેલ સર્જક ઓળખ અને વાર્તાની આછી સમીક્ષા ભાવકને મૂળ વાર્તા તરફ કે પ્રસ્તુત વિષય તરફ જવા ચોક્કસપણે વિવશ કરશે. ભારતદેશના ભાગલાની આ માનવસર્જિત ટ્રેજડી માનવીય જીવનમૂલ્યોમાં જે રીતે અને જે રૂપે ધરખમ પરિવર્તન લાવે છે તે સ્પર્શનીય છે. એક જ ઘટના વિભિન્ન માનવજીવનને કેવી રીતે પ્રભાવિત કરે છે, તેનાં રૂપો અત્યંત હૃદયદ્રાવક અનુભવાય છે. અહીં વિભાજનને નકારી બંને દેશની સરહદ વચ્ચે આવેલ જમીનના ટુકડા પર મરતો મંટોનો ટોબા ટેકસિંહ છે, વિભાજન સમયે બળાત્કારનો અમાનુષી અત્યાચાર જે છોકરીઓ તથા સ્ત્રીઓએ ભોગવ્યો છે તેની માનસિક પ્રતારણાની ચરમસીમા દર્શાવતી વાર્તા ‘ખોલ દો’ છે, જે શબ્દનો એક જ અર્થ સમજતી નાયિકા સ્તબ્ધ કરી મૂકે છે. જે ભાષા અને સંસ્કૃતિની માવજત તથા ઉછેર કરવામાં હિંદુ-મુસ્લિમ બંને દેશના સર્જકોનો ફાળો હતો તેવા મુસ્લિમ પરંપરાના વારસને કે હિંદુ રાષ્ટ્રવાદને નકારતી ઇબને ઇન્શાની લઘુકથા છે. મહીપસિંહની ‘પાણી આને પુલ’ તથા વિષ્ણુ પ્રભાકરજા વાર્તા ‘મારું વતન’માં નાયકનો વતન માટેનો અદમ્ય પ્રેમ પ્રગટ્યો છે. ઊખડી ગયેલ મૂળિયાં વચ્ચે પરત ફરવાની તત્પરતા તથા તડપ ‘મારું વતન’ વાર્તાની વિધવા મામાં જોઈ શકાય. એક સમયે ગામના જે લોકો ભાગલાના ખરાખરીના ટાંકણે આ પરિવારોને હાંકી કાઢવા તત્પર હતા એ જ લોકો વતનમાં પાછા ફરવા માટે ભીની આંખે અવિરત વિનંતી કરે છે. સમયની બલિહારીનું આ વાસ્તવ પણ અનોખું જ છે ને ! આ જ લેખકની અન્ય એક વાર્તા ‘હું જીવતો રહીશ’માં લાહોરથી ભાગતી વેળાએ બાળક સાથે બેભાન અવસ્થામાં મળેલ સ્ત્રીનો સ્વીકાર કરી તેની પરત્વે અપાર પ્રેમ ધરાવતો હોવા છતાં પતિને સોંપી દઈ તેના સુખમાં રાજીપો અનુભવતો દેખાય છે. ક્યારેક અપહૃત સ્ત્રીઓના અસ્વીકારના હયમચાવતા વાસ્તવની સામે આવું સવાયું કથાવાસ્તવ હૃદયગમ્ય બને છે. ખુલ્લી આંખ સામેનો વર્તમાન હોય કે અતીત હોય, જગતના ઇતિહાસમાં નોંધાયું છે કે યુદ્ધ ગમે તે પ્રકારનું હોય, બદલો લેવા સાધનપૂર્તિ માટે પુરુષની પસંદગી હંમેશાં નિહત્થી સ્ત્રી પર ઊતરી છે. મંટોની ‘ખોલી નાંખ’ વાર્તામાં સતત બળાત્કારનો ભોગ બનતી સકીનાના નિર્જીવ હાથ દાક્તરના ‘બારી ખોલી નાંખ’ શબ્દ સાંભળતા જ સલવાર સરકાવી દે છે. રાજેન્દ્રસિંહ બેદીની ‘લાજવંતી’માં વિભાજન સમયે છૂટી પડી ગયેલી પોતાની પત્ની પર પૂર્વે કરેલા ત્રાસને યાદ કરતો પતિ પશ્ચાત્તાપ રૂપે અપહૃત સ્ત્રીઓ માટે ‘દિલમાં વસાવો’નું આંદોલન તો ચલાવે છે પણ જ્યારે પોતાની પત્ની પાછી ફરે

છે ત્યારે તેને દેવીનો દરજ્જો આપે છે પણ એક નકારું સત્ય એ પણ ઉજાગર થાય છે કે તે દિલથી તેને સ્વીકારી શકતો નથી. એક તરફ નારી તું નારાયણી કહી જે સમાજમાં સ્ત્રીરૂપની પૂજા થાય છે તે જ સમાજ સ્ત્રીને કેવળ દેહની પવિત્રતાને આવા છીછરા માપદંડ વડે મૂલવે ! આવા ખોબલા દંભને ઉજાગર કરતી અજ્ઞેયની ‘રમન્તે તત્ર દેવતા’ જોવા જેવી છે. હમીદની ઉર્દૂ વાર્તા ‘પત્તર અનારાં દે’માં મારનાર કોઈ એક કોમનો કે જાતનો નહીં પણ ‘માણસ’ છે, રેખાની બંને તરફ આગ અને ફૂલ ઉભય છે તે સાર્વત્રિક સત્ય કળાની શરતે રજૂ થયેલ છે. કોઈ પણ સ્થૂળ અત્યાચારના ચિત્રણથી નોખી પડતી મોહન રાકેશની ‘ક્લેમ’ વાર્તા સૂક્ષ્મ મનઃસંચલનો સંદર્ભે વાંચવા જેવી છે. જેમાં માણસનો ઘર, સંપત્તિ કે જમીન માટે કોઈ દાવો નથી પણ ભાડાના ઘરમાં વસતા માણસને પોતાના જે ફળિયાના આંબા માટે કે પત્ની સાથે જોયેલ મધુર સપના માટે કયું ક્લેમ ફોર્મ મળવાનું હતું ? તે પ્રશ્ન તો પ્રશ્નાર્થ જ બની રહી જાય છે. અહીં વિભાજનથી લાગેલ વેરઝેરની આગ છે, તો ક્યાંક પોતાના પ્રાણની આહુતિ આપી માનવતાને બચાવી-ટકાવી રાખનાર મનુષ્યો પણ છે.

અત્યંત સરળ તથા ભાવવાહી શૈલીમાં અનુવાદિત થયેલ આ વાર્તાઓ છેવટે તો ગુજરાતી વાચકો માટે સમૃદ્ધિ જ બની રહે છે. અલબત્ત ક્યાંક એવો પ્રશ્ન પણ થાય છે કે પ્રસ્તાવનામાં કૃષ્ણ ચંદરની વાર્તા માટે જ્યારે અનુવાદક પોતે જ કહે છે : ... ઘણી વાર્તાઓમાં સ્ત્રીની યાતનાઓની વાત માત્ર સપાટ વિધાનો રૂપે, કિસ્સા સ્તરે રજૂ થઈ છે. દા. ત., ‘પેશાવર એક્સપ્રેસ’ ત્યારે થાય કે પોતાના વાર્તાકળાના ધોરણે ઊણી ઊતરતી વાર્તા સમાવિષ્ટ શા માટે ? આમ છતાં નોંધવું રહ્યું કે આ વાર્તાઓ પ્રજાકીય સંવેદનાના અનેરા વિશ્વમાં લઈ જાય છે. હવે પછીના સમયમાં જે-તે ભાષાના કોઈ એક-બે સર્જકોની વાર્તાઓથી વધુ આ બળવત્તર વિષય સંદર્ભે જે-તે ભાષાની અન્ય સશક્ત કલમનો લાભ પણ અનુવાદક આપણને સાંપડશે તેવી અપેક્ષા રાખવી અનુચિત નહીં લેખાય.

□

રતિલાલ બોરીસાગરનું ‘ભદ્રંભદ્ર’ અમર છે ! | અશોક દવે

[ભદ્રંભદ્ર અમર છે ! : રતિલાલ બોરીસાગર, પહેલી આ. : ૨૦૧૫, પ્રકાશક : ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, પૃ. ૧૬+૧૫૨, મૂલ્ય રૂપિયા ૧૩૦/-]

રતિલાલ બોરીસાગરનું ‘હોવું’, એ કેવળ ગુજરાતી હાસ્યસાહિત્ય માટે જ નહિ, સમગ્ર ગુજરાતી સાહિત્ય માટે પણ ‘ભદ્રંભદ્ર’ને જાળવી રાખવા જેવી અમર ઘટના કહેવાશે. આપણે નહિ જાળવીએ, તો આવનારી સાહિત્યિક પેઢી જાળવશે, એવું કાઠું એમના હાસ્ય સાહિત્યે કાઢ્યું છે. એક આદર્શ પિતાની જેમ, એમણે એમના સર્જનોની

સંખ્યા મર્યાદિત રાખી છે, છતાં (અથવા એટલે જ) એમણે જેટલું લખ્યું છે, એ સઘળું સાહિત્યના 'ટાઈમ-કેમ્પ્યૂલ'માં સારી જગ્યાએ મુકાય એવું મૂલ્યવાન બન્યું છે. ચિંતા આવનારી પેઢીના ગુજરાતી પ્રેમની કરીએ તોપણ, બોરીસાગરનાં સર્જનો સાહિત્યચિંતકો માટે ભય ઉત્પન્ન કરે એવાં 'વન મેચ વન્ડર' જેવાં નથી. 'ભદ્રંભદ્ર'ની જેમ બોરીસાગરનાં સર્જનો પણ - છેવટે અનુવાદિત થઈને પણ આવનારી પેઢી સુધી જીવંત રહેશે, જેમ સ્વ. રમણભાઈ 'નીલકંઠ' નહિ, 'ભદ્રંભદ્ર' ચિરંજીવ રહ્યા છે.

આધારભૂત માહિતી તો નથી, પણ 'ભદ્રંભદ્ર'નું મૂળ પાત્ર તત્સમયના એક વિદ્વાન સાક્ષરની ઠહા કરવા માટે શ્રી રમણભાઈ 'નીલકંઠે' ઊભું કર્યું હતું, તેમ કહેવાય છે. તે સત્ય હોય તોપણ એનો કટાક્ષ સ્થૂળ અથવા અંગત રાગદ્વેષવાળો નહોતો જણાયો. એક સર્જનની દૃષ્ટિએ જ તે આજે પણ જોવાય છે. બોરીસાગરસાહેબ તો સ્વભાવગત, એમના ખભે ચઢેલા મંકોડાનેય ઉતારી પાડે એવા નથી, એટલે મૂળ 'ભદ્રંભદ્ર'ના જન્મને તો દેખતી રીતે જ આ પુસ્તકને કોઈ લેવાદેવા નથી. બોરીસાગરનું આ નવું સર્જન 'ભદ્રંભદ્ર અમર છે' વાંચતાં પહેલાં 'નીલકંઠ'ની મૂળ કૃતિનું સંક્ષિપ્ત સંસ્કરણ પણ હું વાંચી ગયો. (સંક્ષિપ્તીકરણ : ડૉ. બિપીન જી. ઝવેરી, વોરા એન્ડ કંપની, મુંબઈ-૧૯૬૯) હવે... સ્વભાવગત, બોરીસાગર તો એમના મકાન-માલિકનેય નુકસાન પહોંચાડે એવા નથી, ત્યાં મકાનને ખંડહર બનાવવાનું તો એમના જન્માક્ષરમાંય ન આવ્યું હોય. મૂળ કૃતિને રતિભાઈએ કીડીના ચટકા જેટલુંય નુકસાન પહોંચાડ્યા વિના 'રતિયન' બ્રાન્ડનું હાસ્ય ઉમેરીને 'ભદ્રંભદ્ર'ને નવસંસ્કરિત કર્યાં છે. માધવબાગની મારામારી કે ભિખારીઓનું સરઘસ કે હરજીવનનાં પાત્રો જેવી થોડીઘણી ઘટનાઓ કે પાત્રો એમણે પોતાની કૃતિમાં આવકાર્યાં નથી, છતાં પણ મુંબઈને બદલે અમદાવાદને પાર્શ્વભૂમિ બનાવી એમણે પોતાના પુસ્તકને 'રિવરફ્રન્ટ-ટય' આપ્યો છે અને છતાંય, પુસ્તકની ભાષા આજકાલના 'વોટ્સએપ' કલચરની નહિ, પણ સંપૂર્ણ સાહિત્યિક બની છે. સામાન્યતઃ, કૃતિ 'પેરડી-કક્ષા'એ પહોંચવા જતી હોય, ત્યારે સર્જકને એમાં પ્રવર્તમાન ઘટનાઓ, બોલી, અને બદલાતા સમાજની -ખાસ તો આયાતી રીતભાતો ઉમેરવાની લાલચ થતી રહે છે, તો રતિભાઈ એ બાજુ ફરક્યા જ નથી. ભલે 'ભદ્રંભદ્ર'ને આજની પેઢી સુધી ઉઘરાવી લાવ્યા, પણ મૂળ 'ભદ્રંભદ્ર'ને નુકસાન પહોંચાડ્યા વિના જ ! એટલે સુધી કે, એમનો પહેરવેશ, ભાષા, ઘટનાઓ તથા પ્રવર્તમાન જીવનશૈલીથી રતિભાઈએ 'ભદ્રંભદ્ર'ને અભડાવા દીધા નથી. તેમ છતાંય, છેલ્લાં દસેક વર્ષથી દેશ માટે રાજમંત્ર બની ચૂકેલા 'સ્ત્રીસશક્તિકરણ'ના મુદ્દાને બોરીસાગર સાવ આયાત વિના ખેંચી લાવ્યા છે અને તેની યથાર્થતાય પુરવાર કરી છે, મુદ્દાને રાજકીય સ્પર્શ આપ્યા વિના !

અંબારામના પાત્રને એમણે કાચની શીશી જેવું જાળવી રાખ્યું છે. એમની સરળતા

અને ‘ગુરુ’ (!) પ્રત્યેની શરણાગતિ જોઈને ક્યારેક એમ જ લાગે કે, અંબારામના પાત્ર દ્વારા લેખક સ્વયં પ્રગટ થયા છે. રતિભાઈને નજીકથી ઓળખનારાઓ સહમત થાય કે, અંગત જીવનમાં પણ બોરીસાગર અંબારામ જેવા જ છે.

વધુ આનંદ આપે છે, બોરીસાગરની રમતિયાળ શૈલી અને લગભગ આયાસ વિનાનું જ લાગે, તેવા હાસ્યનું સાતત્ય, શક્ય છે આજ સુધી વણખેડાયેલા રહેલ હાસ્યસાહિત્યના કોઈ નવા પ્રયોગને બળવત્તર બનાવે છે જેમ કે, હર વખતે ઉશ્કેરાયેલા રહેતા અને કોઈ વિરાટ તોફાન કરી બેસશે, એવો ભય ઊભો કરતા ‘ભદ્રંભદ્ર’ને જે ઠંડકથી અંબારામ સમજાવીને ટાઢા પાડે છે, એ તમામ પ્રયાસો મારી સમજ મુજબ હાસ્યસાહિત્યમાં નવા અને સફળ પ્રયોગો છે.

‘ભદ્રંભદ્ર’ ઊભા રહેવાનું કષ્ટ લે, તેમાં મને કોઈ વાંધો ન હતો, પણ એ કષ્ટમાં મને શામેલ કરે, તે મને ઈષ્ટ નહોતું.’... ‘ભીષ્મપિતામહને જેમ ઈચ્છામૃત્યુનું વરદાન હતું, તેમ ભદ્રંભદ્રને ‘ઈચ્છાક્રોધનું વરદાન હતું.’ અથવા તો અવારનવાર ભદ્રંભદ્રને એમના પૂર્વાવતારની સ્મૃતિ અપાવીને એમના ક્રોધાગ્નિ અને જડબુદ્ધિને શાંત કરવા માટેના અંબારામના પ્રયોગો હાસ્યોદ્ભવ કરનારા છે. અર્થાત્, જે જે ક્ષણે અંબારામના સ્વરૂપમાં સ્વયં લેખક પ્રગટે છે, તે તમામ ક્ષણો સ્મૂજપ્રેરક અને વિવેકી પણ છે. એક પણ સ્થળે, અંબારામે ‘ભદ્રંભદ્ર’ને નીચા પડવા દીધા નથી... તેઓ આ કાર્ય માટે સ્વાવલંબી હોવાથી પણ લેખકની મર્યાદા જળવાઈ હોય.

ઉપર લખ્યું કે, આવનારી પેઢી માટે પણ બોરીસાગરનાં સર્જનો અમરત્વ પ્રાપ્ત કરે એ પૈકીનાં છે, તેમ છતાં, એક ભય દેખાઈ રહ્યો છે, ‘ભદ્રંભદ્ર’નું મૂળ પાત્ર અને પાત્રાવલેખન આવનારી કે આજની જ નહિ, હજી હમણાં સુધીના ભૂતકાળની પેઢી માટે કેટલા પ્રસ્તુત હતા, તેની ચર્ચા થઈ શકે. પરિણામે, પ્રયોગ સફળ હોવા છતાં એની પ્રસ્તુતિના આયુષ્ય અંગે ચિંતા રહે. મૂળ કૃતિને આંશિક પણ નુકસાન ન પહોંચે, તેની કાળજી રાખવામાં બોરીસાગરને તેમના હાસ્ય ઉપર પણ સંયમ રાખવો પડેલો દેખાય છે, નહિ તો તેમનાં તમામ પુસ્તકો વાચકોને ખડખડાટ હસાવનારાં બન્યાં છે. આ વિષય પકડીને ક્યાંક એમને પોતાની હાસ્યવૃત્તિને બાંધી રાખવી પડી હોય, એવું કોક કો સ્થળે ફિલિત થાય છે. અલબત્ત, ‘સંભવામિ યુગેયુગે’ની જેમ આ પુસ્તક પણ બોરીસાગરે સામાન્ય વાચકો કરતા સાહિત્યિક ધોરણો જાણતા વાચકો માટે લખ્યું હોય, તેવું વધારે જણાય છે. જે છૂટ એમને ‘એન્જિયોગ્રાફી’ જેવા અગાઉના સર્જનોમાં મળી છે, તેની સરખામણીમાં સાહેબ અહીં આંશિક બંધાયેલા લાગે છે, જેનું કારણ પુસ્તકનું આવું ‘ફોર્મેટ’ હોઈ શકે. અંબારામના સ્વરૂપે સાહેબ પોતે પ્રગટ્યા હોવા છતાં, ‘રતિયન-ટય’ સ્વાભાવિક છે કે, અહીં જવલે જોવા મળે. કારણ મૂળભૂત સ્વરૂપે રતિલાલ

હાસ્યસાહિત્યના સર્જક છે, કટાક્ષના નહિ !

પણ, સર્જક રતિભાઈ માટે સમગ્ર સાહિત્યજગત સન્માનની દૃષ્ટિ રાખે છે, એની પાછળ પણ એમનાં અગાઉનાં સર્જનોમાં પ્રસ્થાપિત કરેલા આવા પ્રયોગો પણ છે. સીધેસીધા નિબંધો લખવા હાસ્યકાર માટે સરળ હોય છે, પણ પ્રયોગશીલ રહીને નવસર્જનો કરતા જવું, એમને માટે સાહજિક બની ગયું છે.

શ્રી રતિલાલ બોરીસાગર અર્વાચીન તમામ હાસ્યલેખકો માટે ઘણું સન્માનનીય નામ છે. હું એમના પ્રારંભથી એમનો વાચક અને ચાહક રહ્યો છું.

પ્રણામ સાથે એમને મારી શુભેચ્છા.

૬ ફેબ્રુઆરી, ૨૦૧૫

□

પુત્રના હૃદયસ્પર્શી પત્રો | કીર્તિદા શાહ

[તારો-તમારો પ્રકૃલ્લ : લે. પ્રકૃલ્લ રાવલ, પ્ર. આ. : ૨૦૧૫, પ્રકાશક : કૃતિ પ્રકાશન, પૃ. ૮૫, મૂલ્ય રૂપિયા ૧૦૦/-]

ગુજરાતી સાહિત્યમાં કવિતા, વાર્તા, નવલકથા, નિબંધ જેવાં સાહિત્યસ્વરૂપોનો પ્રચાર-પ્રસાર માતબર છે. એની તુલનામાં પત્રસાહિત્ય એવું-એટલું ફૂલ્યુંફાલ્યું નથી. ગુજરાતીમાં કલાપીના પત્રો, કાન્તના પત્રો, લિ. હું આવું છું (મેઘાણીના પત્રો), પરલોકે પત્રો (હીરા રા. પાઠકના પત્રો), રેષાએ રેષાએ ભરી જ્ઞાનઝંખા (ભૃગુરાય અંજારિયાના પત્રો) જેવાં પત્રસંપાદનોમાં 'તારો-તમારો પ્રકૃલ્લ' (પ્રકૃલ્લ રાવલના પત્રો) એક ધ્યાનપાત્ર પત્રસંચય ઉમેરાય છે. ગુજરાતી પત્રસાહિત્યમાં સ્વજનોને, સાહિત્યકારોને, પતિને, પત્નીને, પ્રેમિકાને, મિત્રોને લખાયેલા પત્રો મળ્યા છે પરંતુ માતા-પિતાને સંબોધાયેલા પત્રોમાં 'તારો-તમારો પ્રકૃલ્લ' ગુજરાતી પત્રસાહિત્યનું ગણપતિ બનતું પ્રથમ પુસ્તક છે.

આમ તો પત્ર અંગત લાગણીની અભિવ્યક્તિનો પ્રકાર છે. એમાંય જ્યારે એ મૃત વ્યક્તિને લખાય છે ત્યારે એ આત્મિકપણે એટલે કે સ્વ સાથે કરેલો વાર્તાલાપ બને છે. એ સંદર્ભમાં એ સ્વએ જ સ્વ માટે કરેલી અભિવ્યક્તિ છે.

માતા-પિતાને પત્ર લખવા નિમિત્તે સ્વ સાથે ગોષ્ઠિ કરતા કુલ ૪૨ પત્રોના પ્રસ્તુત સંચયમાં આરંભના ૨૧ પત્રો માતાને સંબોધીને અને બીજા ૨૧ પિતાને સંબોધીને લખાયા છે. માતાપિતાને સંબોધીને લખાયેલા આ પત્રોમાં સંબોધન 'પરમ પૂજ્ય બા' અને 'પરમ પૂજ્ય પિતાજી' એ રીતે થયાં છે. પત્રાંતે માતાના પત્રોના લિખિતંગમાં 'તારો પ્રકૃલ્લ' અને પિતાના પત્રોના લિખિતંગમાં 'તમારો પ્રકૃલ્લ' લખેલું છે. લિખિતંગના આ શબ્દો પત્રસંચયનું શીર્ષક બન્યા છે. માતાને તા. ૧૪-૧-૧૩થી તા. ૧૮-૮-૧૪ સુધીના

સમયગણામાં પત્રો લખાયા છે અને પિતાને તા. ૧-૫-૧૧થી તા. ૭-૮-૧૩ સુધીના સમય દરમિયાન પત્રો લખાયા છે. પત્રલેખકે પિતાને પત્ર લખવાની શરૂઆત માતા કરતાં પહેલાં કરી છે.

પત્રલેખક ‘મારી વાત’માં નોંધે છે : ‘સંચિત થયેલું કનડતું હતું. વળી પરિતાપ વીંટળાય અને વળી હું કલમ ઉપાડું’ એ રીતે અહીં સ્વની વેદના શબ્દબદ્ધ થઈ છે. કશુંક જે સંચિત છે જો એ હૃદયમાં રહે તો ખૂંચે, પીડે, ચીરે, બાળે – એમાંથી ઊગરવા માટે આ પત્રલીલા થઈ છે. એક વાર અંદર ધરબાયેલી વેદના વ્યક્ત થઈ જાય એટલે એનું વિરેચન-કેથાર્સિસ થઈ જાય પછી શેષ રહે નિર્મળ શાંતિ જેમાં સ્વની ઓળખાણ થાય. આર્થિક સંકડામણને કારણે પત્રલેખકના જીવનમાં સર્જાયેલી કેટલીક વેદનાજનક પરિસ્થિતિઓ પત્રોમાં શબ્દબદ્ધ થઈ છે. જુઓ સંચયનો પ્રથમ પત્ર. અહીં કુટુંબ સાથે અંબાજીથી પાછા ફરતાં લેખકપત્ની લારીમાંથી બોર-જામફળ ખરીદે છે. એમાંથી એક બોર દાંતથી તોડતા પત્રલેખક પત્નીને પૂછે છે ‘કેટલા પૈસા થયા ?’ જવાબ મળે છે ‘સો રૂપિયા – ચાલીસ બોરાંના, સાઠ જામફળના’. આ સાંભળતાં જ પત્રલેખક ફ્લેશબેકમાં સરી પડે છે. બાળપણમાં મા પાસે બોર માગેલાં અને ‘મોંઘાં હતાં - એક રૂપિયે શેર એટલે ન લીધાં’ – માનું આ વાક્ય લેખકને સંભળાય છે. બીજા પત્રમાં પોતે મા પાસે ફાફડા માગ્યા અને અભાવમાં જીવતી માએ પત્રલેખકે ખરીદેલા ફાફડા પાછા આપીને મોરસ અને ચાની પડીકી ખરીદી. ત્રીજા પત્રમાં ગરીબાઈની ભીંસમાં શેકાતી મા પાસે હોળી નાગરિયાને આપવા માટે ધાણી, ખજૂર નથી એટલે નાગરિયા ઘરના બારણા સુધી આવે તે પહેલાં બારણું વાસી દેવાય છે. ને એક સ્ત્રી બોલે પણ છે : ‘નહીં હોય ઘરમાં કશુંય’. પિતાને સંબોધાયેલા પત્રો જોઈને. પિતાના પત્રોના આરંભે પત્રલેખક નોંધે છે, ‘આમ તો બાપાનું જીવન પાનખરમાં વસંતના ટહુકા જેવું હતું... જીવન તાણનો પર્યાય બની રહ્યું હતું...’ માતાને લખાયેલા પત્રોની જેમ પિતાને સંબોધાયેલા પત્રોમાં પણ આર્થિક ભીંસને કારણે પ્રગટ થતી વેદનાની તીણી ચીસ સંભળાય છે. જુઓ પહેલા પત્રમાં અનાજવાળાના પૈસાનો સંદર્ભ, બીજામાં સ્કૂલબેંગનો પ્રસંગ, ત્રીજામાં વરસાદમાં ચૂતા ઘરનાં પાણી ઉલેચતી માની ફૂગાયેલી હથેળીઓનું ચિત્ર, ચોથામાં જન્મદિવસે વેડમીનો પ્રસંગ, પાંચમામાં પિતાનાં ફોટેલાં વસ્ત્રોનો ચિતાર, તૂટેલાં ચંપલ અને ચાનું દૂધ બિલાડી ગટગટાવી ગઈ તે ઘટના વગેરે.

આમ, માતાપિતાના પત્રોમાં આર્થિક ભીંસની ભારોભાર વેદના વિવિધ સંદર્ભઘટનાઓ દ્વારા રજૂ થઈ છે.

પત્રલેખક આજે સંપન્ન છે પરંતુ એ સંપન્નતામાં પેલી પૂર્વજીવનની વેદના એટલી જ તાજ છે... જુઓ પત્રલેખકના શબ્દો – ‘મને ખાવાનું મન થતું નથી... આજે તો હોળીભૂખ્યા જ રહેવું છે’ (પૃ. ૬); ‘બા, આજે તો ફાફડા ખાવાની નવાઈ નથી. અરે

કશું જ ખાવાની નવાઈ નથી. પરંતુ પેલી ભૂખ ક્યાં છે ?" (પૃ. ૧૧)

આર્થિક સંકડામણમાં જીવતા પત્રલેખકનાં માતાપિતાની જીવન પ્રત્યેની સમજ, સંતોષી અને વિધેયાત્મક જીવનદૃષ્ટિ જ પત્રલેખકની જીવનશ્રદ્ધામાં આજ્ય પૂરે છે. પત્રલેખકનું વિધાન જુઓ : 'હું જોઉં છું તમને અને મારી બધી ઉપાધિઓ જાણે ઊડી જાય છે... તમારા ચહેરાનો એ જાદુ છે' (પૃ. ૮૬)

પત્રોમાંથી માતાપિતા અને પુત્રનું ક્યારેક વેદનાગ્રસ્ત, ક્યારેક સંતોષમાં મહેકતું, ક્યારેક પરિસ્થિતિને સાક્ષીભાવે જોતું એવું ભાતીગળ વ્યક્તિત્વ અનુભવાય છે. પત્રો વાંચનાર કોઈ પણ સહૃદયની આંખ ભીંજાયા વગર રહેશે નહીં. દુઃખની લાગણીનું અવગમન રોચક બન્યું છે એનું કારણ પત્રોની અભિવ્યક્તિનો જાદુ છે. પત્રલેખકની ભાષા - ગદ્ય નીતર્યાં પાણી જેવાં સ્વચ્છ અને પાણીદાર છે.

આ પત્રોની બીજી એક લાક્ષણિકતા એ છે કે પત્રલેખકે ગુજરાતી મહિના, તહેવાર, તિથિઓ, રાશિઓ, ઋતુઓ અને નક્ષત્રોને અંગ્રેજી કેલેન્ડરથી લથપથ આપણે વિસરતા ગયા છીએ એ દેશી - આપણું વિશ્વ જુદા જુદા પત્રોમાં ઉજાગર કર્યું છે.

થોડાં નિદર્શનો જોઈએ :

- પચીસ વર્ષે પત્ર લખું છું અને તેય સૂર્યના મકર રાશિના પ્રવેશ ટાણે.

(પૃ. ૧)

- ફૂલકાજળીનું જાગરણ કરતી હીરલ... (પૃ. ૧૫)

- અંગારક ચોથ પછી કાલે અષાઢી પાંચમે વરસાદનું આગમન થયું. (પૃ. ૩૭)

- ફાગણની ઢળતી સાંજે હોળીભૂખ્યો હું. (પૃ. ૫૯)

ગદ્યનાં નિદર્શનો

- બાનો ચહેરો આ ક્ષણે ઝળુંબી રહ્યો છે. (પૃ. ૫૨)

- બાના ચહેરા પર ચિંતાના કરોળિયા ફેલાયા હતા. (પૃ. ૪૫)

- નાના સુખે પણ ન્યાલ થઈ જતા. (પૃ. ૮૬)

- વય વધતાં અભાવો હણહણવા લાગ્યા અને અપેક્ષાઓને પાંખો ફૂટી. (૬૯)

તાજમય પરિસ્થિતિમાં જન્મેલા-રહેલા પત્રલેખકનાં માતાપિતાના ભાગ્યમાં પાનખર રહી. પણ એ પાનખરે જ એમનું ઘડતર કર્યું એ જ એમને મળેલો વારસો છે. જેમનું સ્મરણ અને રટણ કરતાં નિખાલસ હૃદયથી લખાયેલા આ પત્રો તે માત્ર પ્રકૃત્વ રાવલનાં માતાપિતાના નથી રહેતા; તેમના જેવા અનેક પુત્રોના બની રહે છે. એ સાધારણીકરણની અનુભૂતિ જ પત્રલેખકની સિદ્ધિ છે.

□

શિશુપ્રેમી સોનીએ ઘડેલાં મૂલ્યવાન ઘરેણાં | ઈશ્વર પરમાર

[ગૂર્જર બાળવાર્તાવિભવ શ્રેણી : (રમણલાલ સોનીની શ્રેષ્ઠ બાળવાર્તાઓ) : સંપા. યશવન્ત મહેતા અને શ્રદ્ધા ત્રિવેદી, પ્રકા. ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ-૧, પહેલી આવૃત્તિ ૨૦૧૧, પૃ. ૮+૧૫૨, કિં. રૂ. ૧૦૦/-]

ગુજરાતી બાળસાહિત્યક્ષેત્રે ગિજુભાઈ બધેકા જેમ 'વિશ્વસર્જક બ્રહ્મા' સમાન તેમ રમણલાલ સોની 'વિશ્વપાલક વિષ્ણુ' સમાન સ્વીકારાયા છે. રમણલાલ સોનીએ પોતાની ૯૯ વર્ષની આવરદા દરમિયાન પાંચ-પાંચ પેઢીઓનાં પ્રિય બાળવાચકો (અને બાળશ્રોતાઓ) માટે બાળવાર્તાના સ્વરૂપમાં વિપુલ અક્ષરપ્રદાન કર્યું. ઇયત્તા અને ગુણવત્તાની દૃષ્ટિએ સમયની કસોટીમાંથી માનભેર પાર ઊતરેલી એમની બાળવાર્તાઓ મૂલ્યવાન ઘરેણાં સમાન છે. આવા શ્રેષ્ઠ સર્જકની નીવડેલી બાળવાર્તાઓમાંથી વધુ શ્રેષ્ઠ જણાયેલી બાળવાર્તાઓનો સંચય કરવો એ સંપાદકો માટે ખરેખર મીઠી મૂંઝવણની બાબત લેખાય. આ સ્થિતિમાં એમણે રમણલાલ સોનીની શ્રેષ્ઠ બાળવાર્તાઓનું પ્રતિનિધિત્વ કરતી માત્ર ૨૨ વાર્તાઓ અત્રે પ્રસ્તુત કરેલ છે. આ અને આવી અનેક બાળવાર્તાઓ થકી ગુજરાતી બાળકો ખરેખર ન્યાલ થયા છે.

બાળવાર્તાકાર રમણલાલ સોનીને વિષયોનું વૈવિધ્ય કલમસહજ રહ્યું છે. પ્રસ્તુત પુસ્તકના આધારે તારવીએ તો 'ઘરખૂણિયા છોકરા'ની વાર્તા દ્વારા એમણે કર્મ-કૌશલ્યનો મહિમા કર્યો છે; ચતુરાઈની વાતો તો અનેક વાર્તાઓમાં વણાયેલ છે. એમાં ગલબા શિયાળની ચતુરાઈ તો એવી ચોટદાર કે વાઘ જેવા વાઘને નદીમાં વહાવી દીધો ! બીજી ચાતુરીકથાઓ, જેવી કે 'બાપા, જામફળ !', 'છોટુનો ભોટુ', 'ગગલાનો ડગલો' વગેરેની વિશેષતા એ છે કે તેમાં હાસ્ય પણ સાથોસાથ વણાતું રહે છે.

બાળકોને નવાઈમાં ગરકાવ કરી દેતી વાર્તાઓ જેમ કે ખવડાવીને ખાવું, જિવાડીને જીવવું, 'રામરાજ્યનાં મોતી', 'ચંદુની ફૂલદાની' વગેરે ચિત્રકથા જેવી બાળશ્રોતાને લાગવાની. ચંદુની ફૂલદાનીમાંથી રોજ ફૂલ મળે ને તેની સાથે એક સોનામહોર પણ મળે ! એ જ ફૂલદાનીમાંથી એકવાર તો ધુમાડાના ગોટેગોટા ને કાળા હાથવાળાઓની લાંબી કતાર ! 'બે તારા - કોનારક ને સોનારક' જેવી કલ્પના-પ્રદેશની સેર કરાવે છે, 'ગલાનું શમણું' રહસ્યના રોમાંચમાં બાળચિત્તને વીંટી દે છે, તો રામરાજ્યનાં મોતી જેવી વાસ્તવકથા ધરતી પર લાવી દે છે. એક વાર્તા તે 'બુદ્ધિકન્યા'માં ચાર ચાર કોચડા ને તેના ઉકેલો બૌદ્ધિક મનોરંજન કરે છે; આનંદલોકમાં વિહાર કરાવતી 'ખેડૂતની કાકડી', 'ચકુડી', 'માટલી રાણી', 'લાડુની જાત્રા', 'હાથી જેવડો ઉંદર' ...બાળક ફરી ફરી સાંભળવા-વાંચવા ઇચ્છે તેવી છે.

રમણલાલ સોનીની બાળવાર્તાઓ લખાયેલી છે એવી ઢબે કે જાણે તે મુખોમુખ કહેવાતી હોય. વળી, એ સંવાદોના સથવારે આગળ ને આગળ સરકતી રહે છે. 'હાથી

જેવડો ઉંદર' વાર્તામાં ફતા વૈદે ઉંદરને કહ્યું : “બહાદુરી અંદરની ચીજ છે. દુનિયાનો કોઈ વૈદ બહાદુરીની પડીકીઓ આપતો નથી.” ટાબરાએ કહ્યું : “તો હાથી થઈને મારે શું કરવાનું ?” ફતાવૈદે ઠંડકથી કહ્યું : “મનથી મનથી ફુલાવાનું, છાતી કાઢી ફરવાનું, બીએ એને બિવડાવવાનું અને જે ન બીએ એનાથી પોતે બીને ભાગી જવાનું !” – આવા સંવાદો નજર સામે ભજવાતા લાગે.

શિશુપ્રેમી સર્જક સોનીએ ઘડેલાં વારતાનાં ઘરેણાં મૂલ્યવાન એવાં કે એમાં જીવનમૂલ્યો જડાયેલ હોય, વધારે સાચું, રસાયેલ હોય. વાર્તાને છેડે બોધ તારવી આપવાની એમને જરૂર જણાઈ છે. જે કહેવાનુંહોય તે પાત્રો જ વાતવાતમાં કહી દે : ‘ઢબ્બુની કિંમત’ વારતામાં રાજા બોલી ઊઠ્યા : ‘ઓહ ! સેવા અને શ્રમ ! હું તો શું, પણ ગમે તેવો મોટો રાજા પણ સેવા અને શ્રમનાં ફળને ઝૂંટવી લઈ શકતો નથી !’ ‘ખેડૂતની કાકડી’માં ખેડૂત આત્મગૌરવ રણકાવતાં કહે છે : ‘જો ભાઈ, અમે રહ્યા ખેડૂત ! માલ મફતમાં જાય એનો વાંધો નહીં, પણ માન રહેવું જોઈએ.’

કથ્ય શૈલીમાં રચાયેલી આ વાર્તાઓમાં વચ્ચે વચ્ચે જોડકણાં કે ગીતોની ગૂંથણી કરીને સર્જકે વિશેષ રંગત આપી છે. ઓછા શબ્દોવાળાં વાક્યો તો આ લેખકને કલમવગાં છે : ‘એક હતો કુંભાર’, ઘરખૂણિયો કહે : ‘ઊહું !’, બે બળદ નવા લીધા. – આવાં ઓછા શબ્દોવાળાં વાક્યો શિશુવાચકને અર્થગ્રહણ માટે અનુકૂળ રહેતાં હોય છે એ ખરું, આમ છતાં કુશળ સર્જક રમણલાલ સોનીને બા-અદબ સલામ કરવાનું મન થાય કે આઠ-દસ નહીં, પૂરા છવીસ શબ્દો ધરાવતું આવું વાક્ય પણ આનંદ અને અર્થગ્રહણ સાથે બાળક વાંચી જઈ શકે છે : “લાડુ હરખાતો હરખાતો કૂદીને બ્રાહ્મણના મોંમાં એની જીભ પર જઈને બેઠો અને બેઠો એવો જ લીસા લપસણિયા પરથી સરકે એમ સરકીને સડસડાટ બ્રાહ્મણના પેટમાં ઊતરી પડ્યો !”

દીર્ઘ સમયનો સર્જન-કાળ ધરાવતા લેખકની કૃતિમાં એના શબ્દપ્રયોગો જોવા મળી શકે કે જે સર્જનકાળ પછીની પેઢીનાં બાળકો માટે અપરિચિત હોય, જેમ કે, ઢબ્બુ-પાવલી, ગામમાં પડો વજડાવવો, ઘરનું માલણ, કોવડાવવું. નવી પેઢીના વાચકો માટે એ વિશે યોગ્ય સ્થાને મુકાયેલી નોંધ ઉપયોગી થાય ખરી.

આ પુસ્તકમાંની વાર્તાઓ વાંચી-સાંભળીને બાળકો આ જ લેખકની વધુ વાર્તાઓ વાંચવા-સાંભળવા ઇચ્છશે. એમની ઇચ્છા વાલીઓ અને શિક્ષકો સંતોષે તો બાત બન જાય !

કળાકૃતિનું શીર્ષક : અષાઢી વર્ષા પછીની સાંજ

કળાકાર : નીલિમા શેખ (જ. ૧૯૪૫, દિલ્હી)

માધ્યમ : કેન્વાસ પર તૈલચિત્ર - માપ : ૧૨૨ સેમી x ૭૬ સેમી -
વર્ષ : ૧૯૮૧

વડોદરાનિવાસી નીલિમા શેખ ભારતનાં એક પ્રતિષ્ઠિત ચિત્રકાર છે. શાંત અને સૌમ્ય સ્વભાવનાં નીલિમાબહેન વિચારપ્રધાન કળાનાં હિમાયતી છે. સમકાલીનતા, કળાભાષા અને વૈયક્તિકતાના સજગ સમન્વય દ્વારા એમની કળાદષ્ટિ રસાયેલી છે. માતા, પત્ની, મિત્ર, ભારતીય સ્ત્રી અને સવિશેષ તો એક કળાકાર તરીકેનાં ઉત્કટ પ્રમાણો/ બયાનો એમની ચિત્રકળામાં સાંપડે છે. એમના જ શબ્દો છે : I think I am an artist because I am a painter and not a painter because I am an artist.

વર્ષ ૨૦૧૩માં નીલિમા શેખની સમગ્ર કળાયાત્રાને આવરતો એક ચિત્રગ્રંથ “TRACE RETRACE”, સંસ્કૃતિમીમાંસક કુંકુમ સાંગારીના સંપાદનમાં પ્રકાશિત થયો છે. એમાં વર્ષ ૧૯૬૯થી ૨૦૧૨ સુધીની કળાયાત્રાનો સવિગત આલેખ જોવા-વાંચવા મળે છે. ગ્રંથનાં પૃષ્ઠોમાંથી પસાર થવાનો અનુભવ અનોખો છે. ભાવક નીલિમાનાં ચિત્રોમાં ખોવાઈ જઈ શકે છે. પહેલાં તો રંગો અને આકારોની લયાત્મકતા પર એ મુગ્ધ થાય છે ને પછી આસ્તે આસ્તે પૂરેપૂરું ચિત્ર જોવા પામે છે. નીલિમા પોતીકી શૈલીમાં પ્રત્યેક આકૃતિનું વિગતસરનું, ઝીણવટભર્યું આલેખન કરે છે. બહુધા નાના એવા ચિત્રફલકમાં તેઓ એક આગવી સૃષ્ટિ રચે છે. એટલે જ ચિત્રને જોતાં-જોતાં જાણે ચિત્રને વાંચતાં હોઈએ એવો પણ અનુભવ થઈ શકે છે. નીરખવું અને વાંચવું બંને નીલિમા શેખ જેવાં ચિત્રકારોમાં એકરૂપ થઈ જાય છે. કદાચ એટલે જ આ ગ્રંથની દર્શન-વાંચનયાત્રા અનોખી બની છે.

આવરણ : અષાઢી વર્ષા પછીની સાંજનું મનાંકન છે. ઉપરેથી, અભેથી જોવાયેલો, લાંગ શોટ એરિયલ વ્યૂ છે. વર્ષા પછીની આદિમ આવેગથી સ્પંદિત થઈ ગયેલી આ સૃષ્ટિ છે. કાન્તનું કાવ્ય ‘વસંતવિજય’ સહેજે જરા જુદી રીતે સ્મરણે ચઢે : “ધીમે ધીમે છટાથી કુસુમરજ લઈ ડોલતો વાયુ વાય, / ચોપાસે વલ્લિઓથી પરિમલ પ્રસરે, નેત્રને તૃપ્તિ થાય....” પશુ-પંખી, ઝાડપાન, માનવી સર્વેમાં અપૂર્વ એવો સંચાર છે. ચિત્રકારે રંગની વિધવિધ છટાઓમાં અષાઢી સાંજને બહેલાવી છે. જોકે ચિત્રમાં બે પાત્રો એવાં છે કે જેઓ સાંજની પાર કશુંક નીરખી રહ્યાં છે, એક તે બાળક ને બીજો તે પુરુષ. સમગ્ર ચિત્રમાં સંચાર અને સ્થિરતાનો સરસ સંયોગ રચાયો છે.

(નીલિમા શેખ વિશે વધુ આવતા અંકે)

પરિષદના આગામી કાર્યક્રમો

તા. ૩-૯-૨૦૧૫ અને તા. ૧૭-૯-૨૦૧૫ને ગુરુવારના રોજ પાક્ષિકીમાં વાર્તાનું પઠન થશે સાંજે ૬.૧૫ કલાકે.

વિશ્વકવિતા કેન્દ્ર અંતર્ગત

તા. ૨, ૯, ૧૬, ૨૩-૯-૨૦૧૫ના રોજ બુધસભા અને ૩૦-૯-૨૦૧૫ના રોજ વ્યાખ્યાન સાંજે ૭.૦૦ કલાકે.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું આગામી અધિવેશન

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું આગામી ૪૮મું અધિવેશન ઇન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ યુથ ડેવલપમેન્ટ તેમજ શ્રી મુક્તજીવન સ્વામિબાપા આર્ટ્સ-કોમર્સ અને બી.સી.એ. મહિલા કોલેજના યજમાનપદે ભુજ મુકામે તારીખ ૨૫, ૨૬, ૨૭ ડિસેમ્બર-૨૦૧૫ના રોજ યોજાશે. આ અધિવેશનમાં નીચે મુજબની બેઠકો રહેશે.

ઉદ્ઘાટન બેઠક

૨૫-૧૨-૨૦૧૫ને શુક્રવારે બપોરે ૩.૦૦થી ૬.૦૦

પ્રથમ બેઠક

૨૫-૧૨-૨૦૧૫ને શુક્રવારે સાંજે ૮.૦૦

આસ્વાદ બેઠક - કચ્છના પરિવેશની કૃતિઓનું વાચિકમ્

૨૬-૧૨-૨૦૧૫ને શનિવારે સવારે ૮.૦૦થી

મધ્યસ્થ અને કાર્યવાહક સમિતિની સંયુક્ત બેઠક

બીજી બેઠક

૨૬-૧૨-૨૦૧૫ને શનિવારે સવારે ૯.૩૦થી ૧૨.૩૦

ચરિત્રાત્મક સાહિત્ય

ત્રીજી બેઠક

૨૬-૧૨-૨૦૧૫ને શનિવારે ૩.૦૦થી ૬.૦૦

વિવેચન-સંશોધન

ચોથી બેઠક

૨૬-૧૨-૨૦૧૫ને શનિવારે રાત્રે ૮.૩૦થી ૧૦.૩૦

યજમાન સંસ્થા આયોજિત સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમ

પાંચમી બેઠક

૨૭-૧૨-૨૦૧૫ને રવિવારે ૮.૩૦થી ૧૧.૦૦

ગુજરાતી ભાષાનું શિક્ષણ

□

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ અધિવેશન બાબત

આદરણીયશ્રી,
વંદન.

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દર બે વર્ષે ગુજરાતમાં વિવિધ સ્થળે અધિવેશન યોજે છે. આ અધિવેશન ખૂબ જ સાહિત્યિક અને સાંસ્કૃતિક વાતાવરણ સર્જે છે અને જે તે વિસ્તારના સાહિત્યપ્રેમીઓ તથા સર્જકોને પ્રેરણા આપે છે.

૨૦૧૫ના ડિસેમ્બરમાં આ પરિષદનું અધિવેશન ભુજમાં યોજાય તેના પ્રયાસો ઉપરોક્ત બંને સંસ્થાઓએ કર્યા અને સદ્ભાગ્યે પરિષદે તેને લીલી ઝંડી આપી છે. એટલે તા. ૨૫-૨૬-૨૭ ડિસે. ૨૦૧૫ના ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું અધિવેશન ભુજ ખાતે યોજાશે.

આ પરિષદમાં આશરે ૮૦૦થી ૧૦૦૦ સાહિત્યકારો અને સાહિત્યપ્રેમીઓ કચ્છ તથા સમગ્ર ગુજરાતમાંથી હાજર રહેશે તેવી ધારણા છે. તેમનાં નિવાસ તથા ભોજન વગેરેની વ્યવસ્થા કરવાની રહેશે. તે તથા અન્ય ખર્ચ વિશે આયોજન કરતાં આશરે ૨૦ લાખનો ખર્ચ અંદાજિત કરવામાં આવ્યો છે. આ ખર્ચ મહાજનો તથા સાહિત્યપ્રેમીઓ અને નાગરિકોની સહાયથી એકઠો કરવાનું વિચાર્યું છે. આ બાબતને ઉષ્માભેર સહકાર મળશે તેવી આશા છે.

આ માટે આ રીતે દાન સ્વીકારવાનું નક્કી કર્યું છે :

સુવેનીયર પેજ શુભેચ્છક તરીકે (નીચે સ્ટ્રીપ)	રૂ. ૨૦૦૦/-
સુવેનીયરમાં મલ્ટીકલરપેજ જાહેરાત	રૂ. ૨૫,૦૦૦/-
સુવેનીયરમાં મલ્ટીકલર કવરપેજ-૨	રૂ. ૭૫,૦૦૦/-
સુવેનીયરમાં મલ્ટીકલર કવરપેજ-૩	રૂ. ૭૫,૦૦૦/-
સુવેનીયરમાં મલ્ટીકલર કવરપેજ-૪	રૂ. ૧,૨૫,૦૦૦/-

શુભેચ્છક સભ્ય તરીકે રૂ. ૫૦૦૦/- કે તેથી વધુ રકમ નોંધાવીને સહયોગ સ્વીકારાશે.

ભોજનદાતા તરીકે રૂ. ૧ લાખ નોંધાવી શકાશે. આખા દિવસના ભોજનદાતા તરીકે રૂ. ૩ લાખ નોંધાવી શકાશે.

સ્વાગત સભ્ય તરીકે રૂ. ૧ લાખ કે તેથી વધુનો સહયોગ આવકાર્ય છે.

પરિષદના સભ્યો માટે કીટના દાતા તરીકે રૂ. ૩ લાખ નોંધાવી શકાશે.

આમાંથી કોઈ પણ વિભાગમાં આપનું દાન આવકાર્ય રહેશે. ૮૦-જીનું પ્રમાણપત્ર મેળવવાની પ્રક્રિયા ચાલુ છે.

આપને અમારી વિનંતી છે કે આ સાહિત્ય યજ્ઞમાં આપ પણ સક્રિય સહયોગ બનો અને કચ્છની જનતાને જે એક અનન્ય લાભ મળી રહ્યો છે તેને પ્રોત્સાહન આપો.

આ માટે શ્રી રસનિધિ એ. અંતાણી (મોબાઈલ નં. ૯૮૨૫૭૩૦૩૧૫)નો સંપર્ક કરવા અને મદદરૂપ થવા વિનંતી છે.

□

– ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટના લલિતકલા કેન્દ્રના ઉપક્રમે તા. ૧૦-૭-૨૦૧૫ના રોજ શ્રી નિરંજન ભગતનું કાવ્યપઠન અને એ કાવ્યનું ગાન શ્રી અમર ભટ્ટે હીરાલાલ ભગવતી સભાગૃહમાં કર્યું હતું.

– ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ દ્વારા શ્રી ભદ્રંકર વિદ્યાદીપક જ્ઞાન-વિજ્ઞાન વ્યાખ્યાનશ્રેણી અંતર્ગત તા. ૨૯-૭-૨૦૧૫ના રોજ શ્રી હરિ દેસાઈએ ‘નવી નજરે સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ’ વિશે વક્તવ્ય આપ્યું હતું.

– પ્રાથમિક અને માધ્યમિક શિક્ષણના સ્તરે માતૃભાષા પ્રત્યેનો પ્રેમ વિદ્યાર્થીઓમાં સંવર્ધન પામે, તે માટે ગુજરાત વિશ્વકોશ ટ્રસ્ટ દ્વારા જુદા જુદા પ્રયત્નો શરૂ કર્યા છે. જેમાં તા. ૩૧-૭-૨૦૧૫ના રોજ ગુરુપૂર્ણિમા નિમિત્તે ‘વાત ગુરુની માનીએ’ એ શીર્ષક અંતર્ગત ડૉ. અલ્પા શાહે લખેલું નાટક સી. એન. વિદ્યાલયના વિદ્યાર્થીઓએ પ્રસ્તુત કર્યું હતું. આ ઉપરાંત વિષયોચિત ચરિત્રો વિશેનાં વક્તવ્યો રજૂ થયાં હતાં.

– વડોદરાની કલાસંસ્થા ‘ત્રિવેણી’ના ઉપક્રમે કવિ-લેખક કીર્તિકાન્ત પુરોહિતની સંગ્રહત્રયી ‘અચરજના ઓવારેથી’, ‘રેતશીશીના રજકણ’ અને ‘મધુર સ્વપ્ન’નું વિમોચન શ્રી માર્કન્ડ ભટ્ટે કર્યું હતું.

– વિખ્યાત લોકધર્મી સાહિત્યકાર શ્રી દિલીપ રાણપુરાને સ્મરવા માટે અને એમના સાહિત્યના પુનઃ આસ્વાદ માટે યોજાતા સ્મૃતિ-સ્નેહમિલનની પરંપરામાં તા. ૯-૮-૨૦૧૫ના રોજ ડૉ. શ્રદ્ધાભડેને ત્રિવેદીએ ‘દિલીપ રાણપુરાના વાર્તાસંગ્રહ ‘ભાર’ની વાસ્તવદર્શી વાર્તાઓ’ વિશે પ્રવચન આપ્યું હતું.

– ભુજની સાહિત્યિક સંસ્થા કવિ કલાવૃદ્ધ દ્વારા આષાઢી બીજ પ્રસંગે સંસ્થાનો વાર્ષિકોત્સવ – ‘કાવ્યકિરણ’ કાવ્યસંગ્રહ, મુશાયરા અને સંગીતસભા સાથેનો કાર્યક્રમ તા. ૧૮-૭-૨૦૧૫ના રોજ જોરાવરસિંહ રાઠોડ ‘ચાંદ’ના અતિથિપદે યોજાયો હતો.

□

ઇલા આરબ મહેતાકૃત ‘વાડ’ નવલકથાને સાહિત્ય પરિષદ અને મહારાષ્ટ્ર, ગુજરાતી સાહિત્ય અકાદમીનું પ્રથમ ઇનામ પ્રાપ્ત થયું છે, જેનો અંગ્રેજી અનુવાદ રીટા કોઠારીએ કર્યો છે. તાજેતરમાં દિલ્હીના પ્રકાશનગૃહ ‘ઝુબાન’ તરફથી ‘વાડ’નું વિમોચન

મુંબઈના કોસવર્ડમાં થયું અને અમદાવાદ 'કોસવર્ડ' ખાતે આઠ ઓગસ્ટના રોજ થયું. ઇલા આરબ મહેતાને 'વાડ' પર ચર્ચા માટે જયપુર લિટરલી હોસ્પિટલમાં આમંત્રણ મળ્યું છે.

વર્ષા અડાલજા

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદને મળેલ દાન

(૧) શ્રી હરેશ મહેતા, મુંબઈ : પ્રકાશક સહાય રૂ. ૧૬,૭૦૦/-

(૨) શ્રી ગૌતમ પી. વાઘેલા, અમદાવાદ : સાદું દાન રૂ. ૭૦૦૧/-

સાભાર નોંધ

પ્રકીર્ણ

(૨૮૨) આઠ પ્રવાસ : ડૉ. સુધીર શાહ, ૨૦૧૪, અશોક પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ, પૃ. ૬+૧૪૦, રૂ. ૧૫૦/- (૨૮૩) સ્ત્રીજીવનની ગઈ કાલ આજ અને આવતી કાલ : સંપા. હેમરાજ શાહ, ૨૦૧૪, નવભારત સાહિત્ય મંદિર, મુંબઈ, પૃ. ૬+૨૦૨ રૂ. ૨૨૫/- (૨૮૪) વરેણ્ય વિશેષણો : સંકલન : કિશોરચંદ્ર શુક્લ, ૨૦૧૫, ભૂતપૂર્વ તાલીમાર્થી સંઘ, મોડાસા, પૃ. ૪+૬૦, રૂ. NIL (૨૮૫) વિવેચનવિશેષ : મુનિકુમાર પંડ્યા ૨૦૧૫, લેખક પોતે : ૪૩, ગ્રીનપાર્ક શેરી નં. ૧, ગોવિંદભાઈની વાડી સામે, એરપોર્ટ રોડ, રાજકોટ-૧, પૃ. ૧૨૭, રૂ. ૧૨૫/- (૨૮૬) આ દૂરનું આકાશ : હરિવદન મહેતા, ૨૦૧૩, શુભમ પ્રકાશન, મુંબઈ, પૃ. ૮+૭૬, રૂ. ૮૦/- (૨૮૭) સરદાર : અનુ. છાયા ત્રિવેદી, ૨૦૧૫, ગૂર્જર પ્રકાશન, અમદાવાદ, પૃ. ૧૨+૪૫૨ રૂ. ૪૩૦/- (૨૮૮) જરા હસી લે : પ્રા. દિનકર દેસાઈ, 'વિશ્વબંધુ', ૨૦૧૪, લેખક પોતે : ૧૭/૩૪૨, સત્યાગ્રહ છાવણી ઈસરો સામે, સેટેલાઈટ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫, (૨૮૯) કેળવણીનો વૈકલ્પિક માધ્યમ : હરેશ ધોળકિયા, ૨૦૧૫, ક્ષિતિ પબ્લિકેશન, અમદાવાદ, પૃ. ૧૨૦, રૂ. ૧૨૫/- (૨૯૦) વેદવાણી : ડૉ. પ્રતાપ પંડ્યા, ૨૦૧૫, આદર્શ પ્રકાશન, અમદાવાદ, પૃ. ૧૭૬, રૂ. ૧૬૫/- (૨૯૧) ઓસરીમાં તડકી : ગુલાબ દેઢિયા, ૨૦૧૨, વિવેકગ્રામ, પ્રકાશન, માંડવી, કચ્છ, પૃ. ૧૭૬, રૂ. ૧૨૦/- (૨૯૨) આપકી પરછાઈયાં : રજનીકુમાર પંડ્યા, ૨૦૧૪ : આર. આર. શેઠ એન્ડ કંપની પ્રા. લિ., મુંબઈ-અમદાવાદ, પૃ. ૨૬+૩૨૦, રૂ. ૨૭૫/- (૨૯૩) નહીં માફ નીચું નિશાન : અનુ. હેતલ સોંદરવા, ૨૦૧૫, આર. આર. શેઠ એન્ડ કંપની પ્રા. લિ., મુંબઈ-અમદાવાદ, પૃ. ૨૬૪, રૂ. ૨૨૫/-

પત્રસેતુ

પ્રતિ,
તંત્રીશ્રી,
'પરબ'

માન. શ્રી યોગેશભાઈ જોશી,

નમસ્કાર ! 'પરબ' એ ભાષા, જોડણી, શૈલી ત્રણેય કક્ષાએ સંપન્ન અને શુદ્ધિસભર હોવું જોઈએ.

'પરબ' એપ્રિલ, ૨૦૧૫માં કેટલીક ભૂલો રહી ગઈ છે, જે મેં દર્શાવેલ છે. અન્ય લેખોમાં પણ ભૂલ હોવાનો સંભવ છે. વધારે જોડણી શુદ્ધ થાય તેવો ખ્યાલ (અથવા જે તે જોનારને જાણ) કરવા માટે પ્રૂફરીડરને જાણ કરવી જોઈએ, પ્રેસ પણ જવાબદાર છે.

પરબ-પૃષ્ઠ	છે	હોવું જોઈએ
પૃ. ૭	ઈત્યાદિ	ઈત્યાદિ
”	તેમજ	તેમ જ
પૃ. ૮	alll	all
પૃ. ૪૦	પોતાની ચુકાઈ ગયું છે	પોતાની જાતે ચુકાઈ ગયું છે
પૃ. ૪૧	ચતુર્માસને	ચાતુર્માસને
પૃ. ૪૨	વિલિનીકરણ	વિલીનીકરણ
પૃ. ૪૪	મોળો	મોડો
પૃ. ૪૬	અસ્કામતો	અસ્કામતો
પૃ. ૫૮	એટેલ	એટલે
પૃ. ૫૮	ભૂદાનપ્રવૃત્તિના	ભૂદાનપ્રવૃત્તિના
પૃ. ૫૯	સાતે જ	સાથે જ
પૃ. ૬૦	પરિષદથી	પરિષદના

– એન. એલ. રાઠોડ, અમદાવાદ

આ અંકના લેખકો

- અરુણા જાડેજા : એ/૧, સરગમ ફ્લેટ્સ, ઈશ્વરભુવન રોડ, નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮
- અશોક દવે : ભૂમિદીપ ફ્લેટ્સ, નારણપુરા ચારરસ્તા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૩
- ઈશ્વર પરમાર : 'ખોરપીંછ', સિદ્ધનાથ સામે, દ્વારકા-૩૬૧૩૩૫, જિ. જામનગર
- એન. એલ. રાઠોડ : ૨૨, સરસ્વતીનગર, ચાંદલોડિયા, ગોતા રોડ, અમદાવાદ-૩૮૨૪૮૧
- કિશોરસિંહ સોલંકી : 'ઋત', ૪૩, તીર્થનગર વિ-૧, સોલા રોડ, ઘાટલોડિયા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૬૧
- કીર્તિદા શાહ : ૧, 'સ્વાશ્રય', એ.ડી.સી. બેન્ક સોસાયટી, સહજાનંદ કોલેજ પાછળ, આંબાવાડી, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫
- ધનસુખલાલ પારેખ : ૧૦૧, મેહુલ એપાર્ટમેન્ટ, નાની મહેતવાડ, વલસાડ-૩૬૬૦૦૧
- ધીરુ પરીખ : 'લાવણ્ય', વિજયપાર્ક, નવરંગપુરા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૮
- નિર્મિશ ઠાકર : બી/૬૪, હેરિટેજ બંગલો, સાયન્સ સિટી સામે, સોલા, અમદાવાદ-૩૮૦૦૬૦
- પન્ના ત્રિવેદી : આસિ. પ્રોફેસર, ગુજરાતી વિભાગ, વીરનર્મદ દક્ષિણ ગુજરાત યુનિવર્સિટી, ઉધના-મગદલ્લા રોડ, સુરત-૩૬૫૦૦૭
- પીયૂષ ઠક્કર : બળવંત પારેખ સેન્ટર, સી/૩૦૨, સિદ્ધિ વિનાયક કોમ્પ્લેક્સ, રેલવે સ્ટેશન પાછળ, ફરામજી રોડ, વડોદરા-૩૬૦૦૦૭
- પ્રફુલ્લ રાવલ : ૩, રાજમહેલ ફ્લેટ, આઈઓસી કોલોની રોડ, વીરમગામ-૩૮૨૧૫૦
- પ્રવીણસિંહ ચાવડા : ૨૧૨, વૃંદાવન-૨, સેટેલાઈટ, રીંગરોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૫
- ભગીરથ બ્રહ્મભટ્ટ : એ/૩, યુનિવર્સિટી સ્ટાફ કોલોની, વલ્લભવિદ્યાનગર-૩૮૮૧૨૦
- રમણ સોની : ૧૮, હેમદીપ સોસાયટી, દિવાળીપુરા, જૂના પાદરા રોડ, વડોદરા-૩૬૦૦૧૫
- રમણીક સોમેશ્વર : 'રમ્ય', સી/૨, સંસ્કૃત ટેનામેન્ટ્સ, સી. એચ. વિદ્યાલય સામે, સુભાનપુરા, વડોદરા-૩૬૦૦૨૩
- રામ મોરી : ૫૮, 'આસ્થા', મીરાં પાર્ક, ક્રિષ્ણા ટાઉનશીપ, સુભાષનગર, ઘોઘા રોડ, ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧
- વિનોદ જોશી : 'પ્રયાગ', ૩૨, શ્વેતકમલ સોસાયટી, વિદ્યાનગર, ભાવનગર-૩૬૪૦૦૧
- સંજુ વાળા : એ/૭૭, આલાપ એવન્યુ, યુનિવર્સિટી રોડ, રાજકોટ-૩૬૦૦૦૫
- સુધા ચૌહાણ : ૪૩, શાલિગ્રામ બંગલોઝ, વિનુકાકા માર્ગ મુ. બાકરોલ, જિ. આણંદ-૩૮૮૩૧૫
- હરીશ દાસાણી : જી/૫૦૩, ગ્રીનવુડ કોમ્પ્લેક્સ, અંધેરી-કુર્લા રોડ, મેટ્રો સ્ટેશન પાસે, અંધેરી (ઈસ્ટ), મુંબઈ-૪૦૦૦૮૩

વર્ષ ૨૦૧૫નાં, સાહિત્યરુચિને તાજગી બક્ષતાં પુસ્તકો

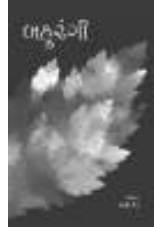
નવલકથાઓ

21 ડિસેમ્બર	બાલેન્દુશેખર જાની	110
ટર્નિંગ પોઇન્ટ	મનહર ઓઝા	240
સાજિશ (લઘુનવલ)	મનહર રવૈયા	130
સ્વદેશાભિમાન	પુરુષોત્તમ સોલંકી	160
આંખો (લઘુનવલ)	ગૌરવ પંડ્યા	120
અમૃતપુત્ર	પ્રકાશ ત્રિવેદી	150
તમે માનશો ? (લઘુનવલ)	ધીરેન્દ્ર મહેતા	150
લવલી પાનહાઉસ	ધ્રુવ ભટ્ટ	225

નવલિકાસંગ્રહો

સરનામું બદલાયું છે	વિજય શાસ્ત્રી	100
અદૃશ્ય પાત્રો	હરેશ ધોળકિયા	125
યહી તો હૈ જિંદગી	બહાદુરભાઈ જ. વાંક	160
ગંઠાઈ ગયેલું લોહી	ધીરેન્દ્ર મહેતા	140
એમનાં જીવન	હિમાંશી શેલત	90
ફિંગરપ્રિન્ટ	મનહર રવૈયા	150
રમત આટાપાટાની	પ્રફુલ્લ કાનાબાર	130
હારોહાર	ઊજમશી પરમાર	170
કૂખ	હરીષ થાનકી	150
ગતિ	પૂજા તત્સત	120
સપ્ત્ય	નલિની કિશોર ત્રિવેદી	140
આકાશગંગા-1,2	અંબાલાલ ચૌહાણ	360

હાસ્યસાહિત્ય

પંદરમું રતન	કલ્પના દેસાઈ	120
હાસ્યકલરવ	પ્રદ્યુમ્ન આચાર્ય	100
બહુરંગી	સંપા. સ્વાતિ મેઢ	160

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય

રતનપોળનાકા સામે, ગાંધીમાર્ગ, અમદાવાદ-380001
 ■ ફોન : 22144663, 22149660 ફેક્સ : 22144663
 ■ ઇ-મેઇલ : goorjar@yahoo.com

સંસ્કાર સાહિત્યમંદિર

5, N.B.C.C. હાઉસ, સહજનંદ કોલેજની બાજુમાં, આંબાવાડી, અમદાવાદ-380 015
 ફોન : 26304259

કવિ શ્રી સુન્દરમૂના નવા કાવ્યસંગ્રહો

૧. પલ્લવિતા	૧૯૯૫	૮+૩૫૬	રૂ. ૧૬૦
૨. મહાનદ	૧૯૯૫	૭+૧૯૩	રૂ. ૮૦
૩. પ્રભુ-પદ	૧૯૯૭	૧૩+૪૪૧	રૂ. ૨૨૫
૪. અગમ નિગમા	૧૯૯૭	૧૧+૨૯૨	રૂ. ૧૫૦
૫. પ્રિયાંકા	૧૯૯૭	૧૧+૩૬૭	રૂ. ૧૫૦
૬. નિત્યશ્લોક	૧૯૯૭	૧૨+૧૮૮	રૂ. ૧૦૦
૭. નયા પૈસા	૧૯૯૮	૧૩+૩૩૩	રૂ. ૧૭૫
૮. વરદા	૧૯૯૮	૧૯+૫૨૯	રૂ. ૨૫૦
૯. ચક્રદૂત	૧૯૯૯	૯+૨૫૯	રૂ. ૧૨૫
૧૦. લોકલીલા	૨૦૦૦	૧૩+૨૫૨	રૂ. ૧૦૦
૧૧. દક્ષિણા-૧	૨૦૦૨	૧૭+૩૨૩	રૂ. ૫૦
૧૨. મનની મર્મર	૨૦૦૩	૧૦+૩૮૭	રૂ. ૫૦
૧૩. ધ્રુવયાત્રા	૨૦૦૩	૧૨+૩૪૫	રૂ. ૫૦
૧૪. ધ્રુવચિત્ત	૨૦૦૪	૧૭+૨૭૪	રૂ. ૫૦
૧૫. ધ્રુવપદે	૨૦૦૪	૧૧+૨૫૩	રૂ. ૫૦
૧૬. શ્રીમાતાજીના સાન્નિધ્યમાં-૧	૨૦૦૫	૧૬+૩૨૦	રૂ. ૨૦૦
૧૭. શ્રીમાતાજીના સાન્નિધ્યમાં-૨	૨૦૦૫	૧૬+૩૭૦	રૂ. ૨૦૦
૧૮. શ્રીમાતાજીના સાન્નિધ્યમાં-૩	૨૦૦૬	૩૨+૩૧૭	રૂ. ૨૫૦
૧૯. મંગળા-માંગલિકા	૨૦૦૭	૨૮+૨૩૮	રૂ. ૧૫૦
૨૦. તું ક્યાં... હું ક્યાં ! ?	૨૦૦૮	૨૮+૩૦૫	રૂ. ૨૫૦
૨૧. સ્વાગતમ્ ગીતવાહીને	૨૦૦૯	૧૬+૨૦૭	રૂ. ૧૫૦
૨૨. 'સાવિત્રી'ના કાવ્યખંડો	૧૯૯૫	૨૪+૪૭૩	રૂ. ૩૦૦

(અનુવાદ : શ્રી અરવિન્દના મહાકાવ્ય Savitriમાંથી, મૂળ અંગ્રેજી સાથે.)

૨૩. દક્ષિણા-૨	૨૦૦૨	૧૮+૬૭૬	રૂ. ૫૦
---------------	------	--------	--------

(અનુવાદ : શ્રી અરવિન્દના Last Poems, More Poems, Collected Poemsમાંથી, મૂળ અંગ્રેજી સાથે.)

આ તમામ સંગ્રહોનાં પ્રાપ્તિસ્થાન :

૧. ગ્રંથવિહાર, ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા પાછળ, આશ્રમમાર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૯
૨. ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, રતનપોળનાકા સામે, ગાંધી માર્ગ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧

મારા બે વિદ્વાન પ્રોફેસરો

સ્વ. પ્રિ. ભગુભાઈ એમ. પટેલસાહેબ

[ગુજરાતીના પ્રાધ્યાપક અને અધ્યક્ષ,
આર્ટ્સ એન્ડ કોમર્સ કોલેજ, જામજોધપુર]

તથા

સ્વ. ડૉ. હેમન્તભાઈ જી. દેસાઈસાહેબ

[રીડર, ગુજરાતી ભાષાસાહિત્યભવન, સૌરાષ્ટ્ર યુનિવર્સિટી, રાજકોટ]

ને

શિક્ષકદિનના પાવન પર્વે

શત શત કોટિ વંદન.

સ્થાનસમર્પિત

ડૉ. અરુણ જે. કક્કડ

એસોસિએટ પ્રોફેસર, હેડ ઓફ ગુજરાતી ડિપાર્ટમેન્ટ, દેવમણિ કોલેજ,
વિસાવદર

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનાં મહત્ત્વનાં પ્રકાશનો

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ

ગ્રંથ ૧ : ઈ. સ. ૧૧૫૦-૧૪૫૦	રૂ. ૨૧૦
ગ્રંથ ૨ : ખંડ ૧ : ઈ. સ. ૧૪૫૦-૧૬૫૦	૨૮૦
ગ્રંથ ૨ : ખંડ ૨ : ઈ. સ. ૧૬૫૦-૧૮૫૦	૨૫૦
ગ્રંથ ૩ દલપતરામથી કલાપી	૪૨૦
ગ્રંથ ૪ ન્હાનાલાલથી ઝવેરચંદ મેઘાણી	૩૮૦
ગ્રંથ ૫ ઈ. સ. ૧૮૮૫-૧૯૩૫	
ગાંધીયુગીન - અનુગાંધીયુગીન કવિઓ	૩૨૫
ગ્રંથ ૬ ઈ. સ. ૧૮૮૫-૧૯૩૫	
ગાંધીયુગીન - અનુગાંધીયુગીન ગદ્યસર્જકો ૪૭૦	

પરિવાર-કાવ્યો

સંપાદન :

ડૉ. શ્રદ્ધા ત્રિવેદી, ડૉ. ઊર્મિલા ઠાકર

કિંમત : રૂ. ૩૨૦

ગ્રંથવિહાર

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ, 'ટાઈમ્સ' પાછળ, નદી કિનારે, આશ્રમ માર્ગ,
અમદાવાદ-૩૮૦ ૦૦૯. ફોન : ૨૬૫૮૭૮૪૯

અરુણોદય પ્રકાશન

પુસ્તક પ્રકાશક, પ્રસારક અને પ્રચારક

૨૦૨, હર્ષ, કોમ્પ્લેક્સ, ખત્રીપોળ સામે, ગાંધી રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૦૧

ફોન : ૨૨૧૧૪૧૦૮ - email : arunodayprakashan@yahoo.co.in

તાજેતરનાં તદ્દન નવાં પ્રકાશનો

પી. ખરસાણીનો વેશ	જીવનચરિત્ર	પ્રફુલ્લ ખરસાણી	૮૦૦
શિલ્પ સમીપે	સ્થાપત્ય પરિચય	કનુ સૂચક	૫૦૦
જ્ઞાન પરબ (જનરલ નોલેજ ૨૦૧૫)	જનરલ નોલેજ	સં. બંસીધર શુક્લ	૨૦૦
અમરવાણી	ચૂંટેલાં પ્રવચનો	સં. બંસીધર શુક્લ	૨૬૦
રૂપાન્તર	સાહિત્ય-સિનેમા	અમૃત ગંગર	૩૨૫
નવલકથા : સ્વરૂપ ને વૈવિધ્ય	સ્વરૂપ-વિવેચન	સં. શિરીષ પંચાલ	૬૨૫
આત્મકથા	સ્વરૂપ-વિવેચન	સતીશ વ્યાસ	૧૦૦
ટૂંકી વાર્તા	સ્વરૂપ-વિવેચન	વિજય શાસ્ત્રી	૧૨૦
મૈ. ગણદેવીનો ગલો	દ્વિઅંકી	સતીશ વ્યાસ	૭૦
લાભશંકર ઠાકરના આદર્શ એકાંકી	એકાંકી સંગ્રહ	સં. સતીશ વ્યાસ	૧૦૦
પદચિહ્ન	સુવિચાર	સં. મહેન્દ્ર શાહ	૧૪૫
પરસાખા પરમેશ્વરને	ઈશ્વરને પ્રાર્થના	નીલમ દોશી	૮૦
સાદ સાંભળીએ સર્જનહારનો	ઈશ્વરના પત્રો	નીલમ દોશી	૧૦૦
જીવન ઝરૂખેથી	પ્રેરણાત્મક	નીલમ દોશી	૧૪૦
૪૦૧ પ્રશ્નોત્તરમાં સકળ જ્ઞાન	સવાલ-જવાબ	સં. બંસીધર શુક્લ	૨૦૦
બોમદિલા	નવલકથા	અનુ. પ્રતિભા દવે	૧૬૫
સિદ્ધાર્થ	નવલકથા	અનુ. કમલ સિંઘા	૧૦૦
ચિત્રલેખા	નવલકથા	અનુ. અલકેશ પટેલ	૧૦૦
નોખી માટીના માનવો	ચરિત્રો	અંકિત દેસાઈ	૧૦૦
ગુજરાતના ઘડવૈયા (ભાગ-૨)	ચરિત્રો	મકરંદ મહેતા	૩૨૫
શબ્દે શબ્દે રણકાર	પ્રેરણાત્મક	હેતા ભૂષણ	૬૦
શબ્દે શબ્દે શણગાર	પ્રેરણાત્મક	હેતા ભૂષણ	૬૦
શબ્દે શબ્દે ઝબકાર	પ્રેરણાત્મક	હેતા ભૂષણ	૬૦
શબ્દે શબ્દે સંસ્કાર	પ્રેરણાત્મક	હેતા ભૂષણ	૬૦
શબ્દે શબ્દે ઝણકાર	પ્રેરણાત્મક	હેતા ભૂષણ	૬૦
જીવન સંજીવની	પ્રેરણાત્મક	પં. વિજયશંકર મહેતા	૬૦
જીવન ઉઘાડ	પ્રેરણાત્મક	પં. વિજયશંકર મહેતા	૬૦
જીવન ઓજશ	પ્રેરણાત્મક	પં. વિજયશંકર મહેતા	૬૦
જીવન પરીઢ	પ્રેરણાત્મક	પં. વિજયશંકર મહેતા	૬૦
જીવન જ્યોતિ	પ્રેરણાત્મક	પં. વિજયશંકર મહેતા	૬૦
જીવન ઉત્સવ	પ્રેરણાત્મક	કાન્તિ ભટ્ટ	૮૦
જીવન જીવનાની કળા	પ્રેરણાત્મક	કાન્તિ ભટ્ટ	૧૨૫
અહા! જિંદગી વાહા! જિંદગી	પ્રેરણાત્મક	કાન્તિ ભટ્ટ	૧૨૫

આપણાં સુખ-દુઃખ તુલનાનાં !

વિચાર કરતાં એમ લાગે કે આ તુલનાશક્તિની તો કેવી ખૂબી છે !

મનમાં એક વિચાર ચાલતો હતો, મોં મલકાતું હતું. પોતાની જાતને મોટી સમજતો હતો, સુખી માનતો હતો. અચાનક જ કાંઈ યાદ આવ્યું; તેની સાથે સરખામણી થવી શરૂ થઈ. મોં પડી ગયું ! સુખ રાખ થઈ ઊડી ગયું. દુઃખના વિચારોથી મન હવે કડવું થઈ ગયું. મનમાં પીડા ઊપડી. અજંપો થયો. દેહમાં વેદના થઈ આવી... એવામાં બીજું કંઈ યાદ આવ્યું. કોઈકે આવી વધુ દુઃખી માણસની વાત કરી. એ સાંભળી મનને સારું લાગ્યું ! પેલી વેદના ઓસરવા લાગી.

શું છે આ ? તુલનાની આ તે કેવી તાકાત ?

મેળામાં મહાલવા એક માણસ જતો હતો. મસ્તીભરી ચાલ હતી અને ગળામાંથી ગીતોના સૂર રેલાતા હતા. એવામાં રસ્તે ઉતાવળે ચાલતા માણસોના પગ પર નજર પડી. અનેક નર-નારીને એ જાત જાતનાં પગરખાં પહેરીને જતાં જોયાં. રે નસીબ ! મસ્તીનાં ગીતો વરાળ થઈ ઊડી ગયાં ! હાય રે ! મારા પગમાં કાંઈ નહીં ? હું ઉઘાડપગો ! અટકી ગયો. મોળો પડી ગયો. દુઃખી દુઃખી થઈ ગયો ! આગળ વધતાં, ચકડોળ પાસે એક ઠેલણગાડીમાં સૂતેલો માણસ જોયો. આને તો પગ જ ન હતા ! તેને જોયો અને થયું : હાશ ! મને પગ તો છે ! મલકાયો. મનને ઘેરી વળેલો વિષાદ દૂર થયો.

આપણે, આપણાં સુખ-દુઃખને કશીયે સરખામણી વિના તેના સ્વરૂપને પામીએ અને સ્વીકારીએ તો કેવું સારું ? જ્યારે તુલના કરીએ છીએ ત્યારે જ ઉપાધિ આવે છે ! આમ, આપણાં સુખ-દુઃખ વાસ્તવિક છે જ નહીં. કશી તુલના વિના જ જો સુખ-દુઃખનો વિચાર કરીએ તો કેવું સારું. અરે ! આપણે કોઈને સારા કે ખોટા કહીએ છીએ એ પણ અન્યની સરખામણીએ જ ને ?

હવે, તુલનાના કશા વળગણ વિના વિચારવાની ટેવ પાડવા જેવી છે. તુલના બધે ખપની નથી.

(પાઠશાળા)

— પ્રદ્યુમ્નસૂરિ

સ્થાનસમર્પિત

વસન્ત આત્મા ચેરિટેબલ ટ્રસ્ટ

ગુજરાત સ્ટીલ ડિસ્ટ્રિબ્યૂટર

અમદાવાદ

ધ્યેયની સ્પષ્ટતા ગતિને સાર્થક કરે છે

આપણે કાંઈ ને કાંઈ પુરુષાર્થ તો રોજ કરતા જ રહીએ છીએ, પણ એ પુરુષાર્થની સફળતાની આધારશિલા છે : ધ્યેયની સ્પષ્ટતા.

આપણું ધ્યેય સ્પષ્ટ હોય તો જ, તેને સામે રાખીને કરેલી ગતિ સાર્થક બને છે; એ ગતિ પ્રગતિમાં રૂપાંતર પામે છે. ધ્યેયની સ્પષ્ટતા અને તે પછી, તે માટેના પુરુષાર્થનું સાતત્ય જરૂરી છે. આ સરળ નથી. તેમાં વિઘ્ન આવે તોપણ તે ધ્યેયનો વિકલ્પ ન સ્વીકારવો. ધ્યેયપ્રાપ્તિની તીવ્રતા એ વિઘ્નોને વિખેરી નાખે છે; ઓળંગી જવાનું બળ આપે છે.

માટે, ધ્યેય સિદ્ધ ન થાય ત્યાં સુધી અવિરામપણે મંડચા રહેવું તે સિદ્ધિની પૂર્વશરત છે.

ગામ જવા નીકળ્યા, પણ થોડું ચાલીને જો બીજી દિશાના ગામે જવા વિચાર્યું, એટલે વિઘ્ન શરૂ ! તેથી ધ્યેયની સ્પષ્ટતાની જેમ નિશ્ચલતા પણ તેટલી જ જરૂરી છે. તેમાં ચંચળતા ન ચાલે. નિર્ણય લેતાં પહેલાં ‘આ કે તે’ વિકલ્પ ભલે શોધ્યા કરીએ – એ ચાલે. પણ પછી નહીં.

તે નિર્ણય પછી તબક્કો ગતિનો આવે છે. ગતિ જ પ્રગતિનું રૂપ લે છે અને ધાર્યા ગામ અને ઠામ પહોંચાય છે. માત્ર ચાલવાથી ગામ નથી પહોંચાતું, પણ જે ગામ જવું છે તે ગામની દિશામાં ચાલવાથી તે ગામ પહોંચાય છે – જરૂર પહોંચાય છે.

ધ્યેયની સ્પષ્ટતા ગતિને સાર્થક કરે છે.

(પાઠશાળા)

– પ્રદ્યુમ્નસૂરિ

: સ્થાનસમર્પિત :

નિમેષભાઈ ડગલી

એમ. બી. ટ્રેડિશનલ પ્રિન્ટ્સ પ્રા. લિમિટેડ

૩/એ, અલકાપુરી સોસાયટી, ઉસ્માનપુરા ચાર રસ્તા પાસે,

આશ્રમ રોડ, અમદાવાદ-૩૮૦૦૧૩. ફોન : ૩૨૮૦૬૬૫૫

માય ડિયર જ્યુની પોતાની પ્રકાશન-વ્યવસ્થા

લટૂર પ્રકાશન

‘અવનિલોક’, ૩ શાંતિનગર સોસાયટી, ૨૨૭૩ હિલ ડ્રાઈવ, ભાવનગર-૧

માય ડિયર જ્યુ : વાતવિવિધ્ય’ - સં. ઈલા નાયક - કિં. રૂ. ૨૨૫/-

(વીર નર્મદ દક્ષિણ ગુજરાત યુનિવર્સિટીમાં પાઠ્યપુસ્તક)

માય ડિયર જ્યુની વાર્તાકળા વિશે’ - કિં. રૂ. ૪૫૦/-

(માય ડિયર જ્યુની વાર્તાઓ વિશે ત્રેપન અભ્યાસલેખોનો માતબર સંદર્ભગ્રંથ)

જીવ - માય ડિયર જ્યુ - રૂ. ૧૮૦/-

(ગુજરાત યુનિવર્સિટીમાં પાઠ્યપુસ્તક)

સંજીવની - માય ડિયર જ્યુ - કિં. રૂ. ૧૮૦/-

(સરદાર પટેલ યુનિવર્સિટીમાં પાઠ્યપુસ્તક)

મને ટાણા લઈ જાવ ! - માય ડિયર જ્યુ - કિં. રૂ. ૧૪૦/-

નવી કલમ, નવી વાર્તાઓ

- પડથારો - ગોરધન ભેસાણિયા - રૂ. ૧૫૦/-

- ગોત્ર - ગિરીશ ભટ્ટ - રૂ. ૧૮૦/-

- વાતોડિયો - જ્યોતીન્દ્ર પંચોલી - રૂ. ૧૬૦/-

- રિફ્રન્ડ - મનીષ રાજ્યગુરુ - રૂ. ૧૫૦/-

- અંતરધ્વનિ - જિજ્ઞેશ વ્યાસ - રૂ. ૧૨૫/-

- રીઆલિટી શો - નવનીત જાની - - રૂ. ૨૦૦/-

- નીચે નહીં ધરતી, ઉપર નહીં આકાશ - બહાદુરભાઈ જ. વાંક - રૂ. ૧૫૦/-

તરોતાજા નિબંધસંગ્રહો :

- તેઓ - મનોહર ત્રિવેદી રૂ. ૨૨૫/- ઘરવખરી મનોહર ત્રિવેદી રૂ. ૧૫૦/-

- તોરણમાળ - મણિલાલ હ. પટેલ રૂ. ૨૨૫/-

કાવ્યસંગ્રહો :

- પાથરણાવાળો - રમેશ આચાર્ય - રૂ. ૧૧૦/-

- ઘર બદલવાનું કારણ - રમેશ આચાર્ય - રૂ. ૧૨૫/-

- સમય સાક્ષી છે - (અનુ.) વંદના શાન્તુઈન્દુ - રૂ. ૧૦૦/-

તમારા બુકસેલર પાસેથી મળશે. સીધો સંપર્ક કરો : વિશેષ વળતરથી ઘેર બેઠાં પહોંચાડીશું.

માય ડિયર જ્યુ : ૯૮૯૮૯૬૯૬૨૬ - ૯૪૨૬૧૬૦૨૦૯

અવનીન્દ્ર : ૯૬૨૪૬૯૫૬૪૬ - ૯૩૭૭૧૧૫૬૪૬

Email : latoorprakashan@yahoo.com

ઢાઈટલનું મેટર

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ

ગ્રંથ : ૧, પાકું પૂઠું, પૃ. કિંમત : ૩. ૨૧૦/-

‘ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ’ના આ પ્રથમ ગ્રંથમાં ઈ. સ. ૧૧૫૦થી ઈ. સ. ૧૪૫૦ સુધીના સમયગાળાના મધ્યકાલીન ગુજરાતી સાહિત્યસર્જનની ગતિવિધિનો આલેખ છે. આ ગ્રંથમાં ભૂમિકા રૂપે પ્રાચીન-મધ્યકાલીન ગુજરાતના રાજકીય-સાંસ્કૃતિક વિકાસનો, ગુજરાતી ભાષાના કુળક્રમનો વિવિધ વિધાયક પરિબળોનો તથા સાહિત્યિક પૂર્વ પરંપરાઓનો ખ્યાલ અપાયો છે. આ ઇતિહાસ-ગ્રંથને વિદ્વાનોની કલમનો લાભ મળ્યો ઢોવાથી આ ગ્રંથ શાસ્ત્રીય અને સમૃદ્ધ બન્યો છે. ઘણાં સમયથી આ ગ્રંથ અપ્રાપ્ય ઢતો, તેનું આ પુનર્મુદ્રણ વિદ્વાનો અને અભ્યાસીઓને ઉપયોગી નીવડશે.

ગુજરાતીસાહિત્યનો ઇતિહાસ

ગ્રંથ : ૨, ખંડ-૧, પાકું પૂઠું, પૃ. કિંમત : ૩. ૨૮૦/-

‘ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ’ના આ ગ્રંથમાં ઈ. સ. ૧૩૫૦થી ઈ. સ. ૧૬૫૦ સુધીના સમયગાળાના સાહિત્યનું પ્રવાહદર્શન છે. મધ્યકાળનાં સાહિત્યસ્વરૂપોની ગતિવિધિનો આલેખ, એ સમયગાળાના જૈન સાહિત્યનું અવલોકન, નરસિંહ-મીરાં અને અખા - જેવા પ્રમુખ તથા અન્ય સર્જકોના પ્રદાનની વિસ્તૃત મુલવણી તથા અખા પછીની ગુજરાતી જ્ઞાનમાર્ગી કવિતાની વિચારણાનો આ ગ્રંથમાં સમાવેશ થયો છે. ઘણાં સમયથી અપ્રાપ્ય આ ગ્રંથનું પુનર્મુદ્રણ વિદ્વાનો અને અભ્યાસીઓને ઉપયોગી નીવડશે.

ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ

ગ્રંથ : ૨, ખંડ-૨, પાકું પૂઠું, પૃ. કિંમત : ૩. ૨૫૦/-

‘ગુજરાતી સાહિત્યનો ઇતિહાસ’ના આ ગ્રંથમાં ઈ. સ. ૧૬૫૦થી ઈ. સ. ૧૮૫૦ સુધીના મધ્યકાળના અંતિમ ચરણના સાહિત્યનું પ્રવાહદર્શન છે. પ્રેમાનંદ, શામળ, દયારામ એ પ્રમુખ કવિઓના પ્રદાનની મુલવણી તથા એ સમયગાળાના જૈનસાહિત્યની, આખ્યાનકવિતાની અને પદકવિતાની ચર્ચા આ ગ્રંથમાં થઈ છે. તદુપરાંત મધ્યકાલીન કથાપ્રવાહની, સંતકવિતાપ્રવાહની, ગદ્યસાહિત્ય અને લોકસાહિત્યની તથા પરિશિષ્ટ રૂપે મધ્યકાલીન કથાઘટકી, કથાપ્રકૃતિ અને છંદોબંધની વિચારણા પણ અહીં થઈ છે. ઘણાં સમયથી અપ્રાપ્ય આ ગ્રંથનું પુનર્મુદ્રણ વિદ્વાનો અને અભ્યાસીઓને ઉપયોગી નીવડશે.

ગુજરાતી નવલિકાયચન : ૨૦૧૪

સં. મુનિકુમાર પંડ્યા, કાર્યું પૂઠું, પૃ..... કિંમત : ૩. /-

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદ દ્વારા ઈ. સ. ૧૯૯૪-૯૫થી પ્રતિવર્ષ ‘નવલિકાયચન’નું પ્રકાશન થાય છે. ‘ગુજરાતી નવલિકાયચન : ૨૦૧૪’ના ભાષાનાં વિવિધ સામયિકોમાં પ્રસિદ્ધ થયેલી નવલિકાઓમાંથી ઉત્તમ નવલિકાઓનું સંપાદન કર્યું છે. કથાસાહિત્યના

એમના અભ્યાસનો લાભ આ સંપાદનને મળ્યો છે. એમણે ઘણી ચીવટથી અને સમયસર આ સંપાદન તૈયાર કરી આપ્યું છે. ગુજરાતી સાહિત્યના ભાવકો અને સૌ વાર્તારસિકોને આ સંપાદન ગમશે એવી આશા છે.

1
15750

INTRODUCING

**FEVICOL
Science
Project
Challenge
2015**

in your schools

**Young minds
creating a better
tomorrow**

Participate &
get a chance to win
LONDON TRIP
& many other
exciting prizes!

For more details visit
www.fevicol.com/scienceproject2015